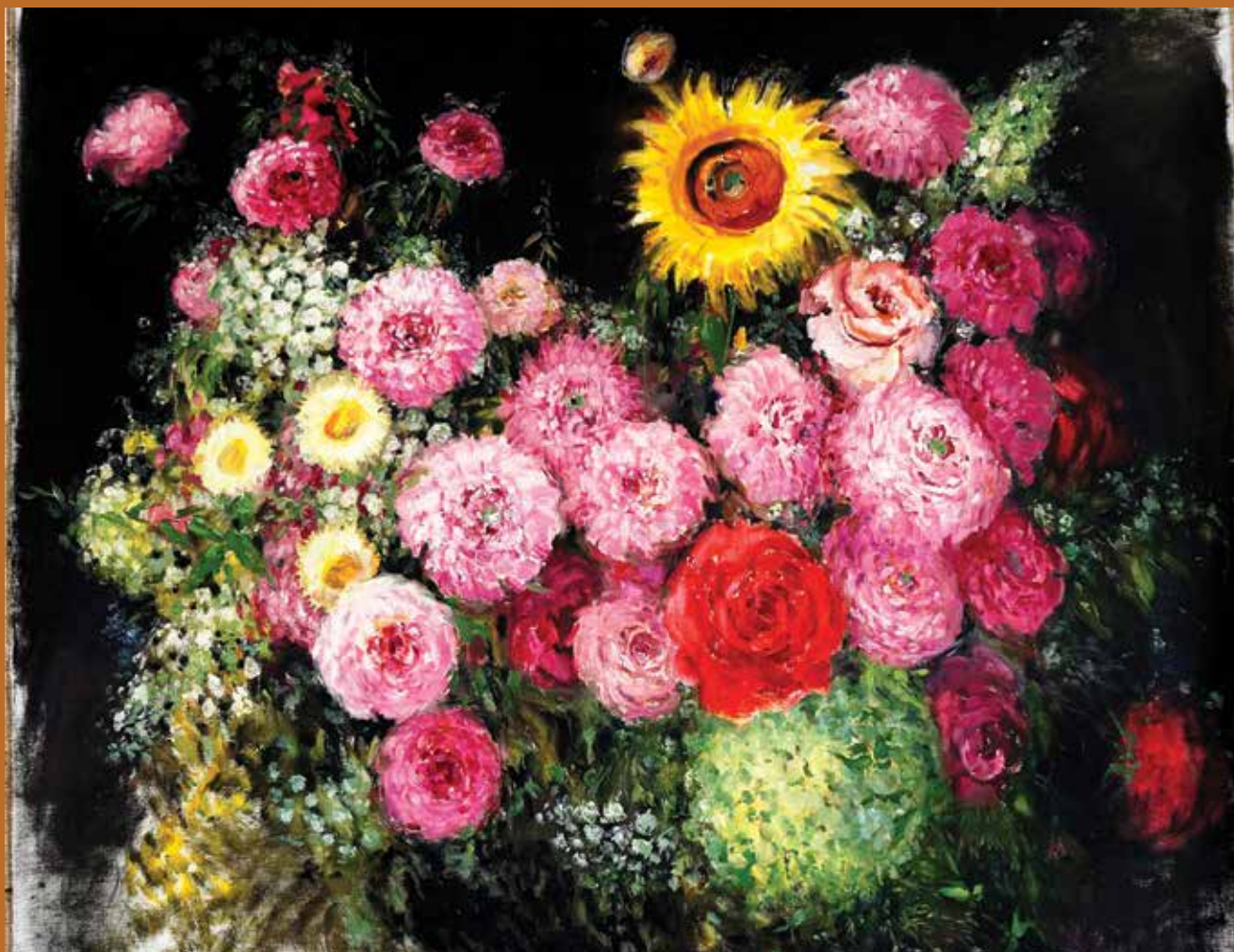

Indraja

Utenos kraštiečių kultūrinis žurnalas

Kaina 3,50 Eur

Deivės Lados dovanos
Svarbiausia mylėti žmones – ir savus, ir svetimus
Prie kavutės su jubilatu Romualdu Juozu Valančiūnu

*Nr. 2 (81)
2021 m. birželis*

Žurnalą „Indraja“ galite
prenumeruoti ir gauti į savo pašto
dežutę visoje Lietuvoje.

Prenumeratos kaina
vienam ketvirčiui – 3,50 Eur
Žurnalas išeina 4 kartus per metus

Užsisakyti kraštiečiams skirtą žurnalą galima
laikraščio „Utenos diena“ redakcijoje (Maironio g. 34, Utena) bei
visuose Lietuvos pašto skyriuose.
Daugiau informacijos tel. (8 389) 61 460.

Indraja

2021 m. Nr. 2 (81)
Leidėjas UAB „Utenos diena“
ISSN 2029-9753

REDAKCIJA

Adresas: Maironio g. 34, 28193 Utena,
tel. (8 389) 61 460

REDAKTORIUS

Vytautas RIDIKAS
Tel.: 8 657 47 758, el. p. redaktorius@utenosdiena.lt

ŽURNALISTAI

Deimantė KAZOKAITĖ
Visvaldas KULAKAUSKAS
Lina NARČIENĖ
Aurelija KAIRYTĖ-SMOLIANSKIENĖ
Jurgita ULKIENĖ
Vilija VISOCKIENĖ

MAKETUOTOJA

Viktorija SKREBIŠKIENĖ

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Prof. Arvydas ŠALTENIS – kraštiečių klubo „Indraja“ prezidentas, Lietuvos dailininkų sąjungos narys.
Gražina KADŽYTĖ – kraštiečių klubo „Indraja“ viceprezidentė, etnologė.
Regina KATINAITĖ-LUMPICKIENĖ – Lietuvos rašytojų sąjungos narė, poetė.
Petras PANAVAS – Lietuvos rašytojų sąjungos narys, rašytojas, publicistas.
Vytautas INDRAŠIUS – rašytojas, kraštotyrininkas.

Spausdino UAB „Judex spauda“
Tiražas 1 000 egz.

Maketavo UAB „Utenos diena“
Platinti žurnalo tekstus be rašytinio redakcijos sutikimo draudžiama.

Leidinyje panaudotos Vytauto Ridiko (3, 28–31, 44–46 psl.), Alvydo Balandos (24 psl.), Visvaldo Kulakausko (34, 35, 37, 38, 43 psl.), Vilijos Visockienės (60–62 psl.), Utenos kraštotyros muziejaus archyvo (32, 33 psl.), Romualdo Valančiūno asmeninio archyvo (4–6 psl.), Viktorijos Jovarienės asmeninio archyvo (7 psl.), Donatos Prušinskaitės asmeninio archyvo (8–10 psl.), Edmundo Kutkos asmeninio archyvo (20–22 psl.), Nijolės Zakarauskienės asmeninio archyvo (39 psl.), Nijolės Vorobjovienės asmeninio archyvo (40, 41 psl.), Vincentos Arūnienės asmeninio archyvo (42, 43 psl.), Monikos Žaltauskaitės-Grašienės asmeninio archyvo (46 psl.), Indrės Klimkaitės asmeninio archyvo (54–57 psl.), „Utenos diena“ archyvo (64–66 psl.) nuotr.

Pirmame viršelio puslapyje Lilianos Žutautienės tapybos darbas

Paskutiniame viršelio puslapyje Klemenso Kupriūno ekslibris tapytojui Skaidrai Preikštui

SRTRF parėmė rubrikas

SUSITIKIMAI, ISTORIJA, ASMENYBĖ,
ATMINTIS, INTERVIU, PASTOGĖ,
MENAS, KŪRYBA, HOROSKOPAI

Projektą iš dalies finansuoja
Spaudos, radijo ir televizijos
rėmimo fondas
UAB „Utenos diena“
2021 metų projektui „Utenos
kraštiečių kultūrinis paveldas
„Indraja“ skirta 11 tūkst. Eur.

TURINYS

JUBILIEJUS	3 psl.
Prie kavutės su jubiliatu Romualdu Juozu Valančiūnu	
KŪRYBA	7 psl.
Stebuklai tęsiasi	
ASMENYBĖ	8 psl.
Svarbiausia mylėti žmones – ir savus, ir svetimus	
POEZIJA	11 psl.
Mindaugas Stundžia	
ISTORIJA	12 psl.
Kada baigsis Lenkijos nepaskelbtas karas Lietuvai	
ASMENYBĖ	20 psl.
Česlovas Norvila buvo vienas pažangiausių Utenos ligoninės gydytojų	
POEZIJA	23 psl.
Viktorija Skrebiškienė	
ATMINTIS	24 psl.
Molėtų krašte jau gyja holokausto žaizdos	
INTERVIU	28 psl.
Apie tai, kuo Tu gali pastoti, arba kitoks pokalbis su Jonu Grunda	
PASTOGĖ	32 psl.
Šurmulinguosius Juknėnus linksmino jaunimo klojimo vaidinimai	
MENAS	44 psl.
Milžinišką tremtinių laiškais įgarsintą instaliaciją jau galima aplankyti ir Utenoje	
KŪRYBA	47 psl.
Tremtiniai	
KŪRYBA	48 psl.
Posmai iš katorgos	
ISTORIJA	50 psl.
Istorija pareinant į Lietuvą	
INTERVIU	54 psl.
Indrė Klimkaitė ir jos pasakiška Aukštaitija	
SAKMĖ	58 psl.
Deivės Lados dovanos	
DAILĖ	60 psl.
Liliana Žutautienė: Įkvėpimo šaltinis – gyvenimas!	
POEZIJA	63 psl.
Stanislovas Karalius	
HOROSKOPAI	64 psl.
Paukščių horoskopai	

...ne tik apie žaizdotus mūsų protėvių gyvenimus

Visi mes priklausomi nuo motinėlės gamtos. Šiomet ji mus savo pusnynais palepinusi – pavasariu nedžiugino. Jei gamtoje šalta ir nejauku, niekur nuo to nepabėgsi, net ir obelys nenoriai praskleidė savo žiedus, tik pienės taškėsi geltona spalva, tarsi pritardamos „Eurovizijos“ dalyviams. Jei toje muzikinėje karuselėje lietuviai pasirodė labai neprastai, mums nuo to tik jaučiau. Pasaulis įvertino, kad esame ne visai kerėplos. Gal todėl ir šiame vasaros žurnalo numeryje pilna iškilių asmenybių, kuriomis didžiuojamės, branginame jų atminimą, džiaugiamės, kad jie iki šiol garsina mūsų kraštą. Štai – vienas garbus Utenos krašto žmogus, sulaukęs gražaus 90-ties metų jubiliejaus, vis dar guvus, žingeidus ir nenustygstantis vietoje, žvelgia iš puslapių į mus su savo gyvenimo nuotykiiais, potyriais, išmintimi. O tai – labai svarbu ir sektina, nes išgyventa ir užgyventa daug. Kita – tikra Utenos miesto dama, visada su šypsena veide, sulaukė jau 95-erių. Neįtikėtini skaičiai, neįtikėtini gyvenimai, neįtikėtinos asmenybės iki šių dienų išlaikančios savo charizmą.

Pasigrožėję jų gyvenimais sugrįžkime prie istorijos, kuri ir šiandien mums visiems labai svarbi. Pasąmonėj liko kažkieno pasakyti žodžiai: „kas nežino istorijos, visada lieka vaiku, o tauta, nežinanti savo istorijos, pasmerkta išnykti“. Todėl labai svarbu žinoti, jog „Lietuvių tauta, nuo 1940 metų žudyta, kankinta, praradusi trečdalį tautiečių, su Tautos dvasia nešėsi viltį iš okupanto susigrąžinti Lietuvą.“ Ir jiems pavyko. Dabartinė karta gali kai ką pakeisti, tačiau privalo žinoti ir mūsų buvusių siekius bei kai kuriuos nesutarimus. Kaip privalo žinoti ir dar daugelį kitų iškilių asmenybių, tarp kurių ne tik gydytojai, gelbėję mūsų protėvius nuo įvairių ligų, privalo prisiminti holokausto žaizdas, kurias išgydyti vargu ar įmanoma...

O tų žaizdotų mūsų protėvių gyvenimų pilna visuose šalies pakraščiuose. Bet smagu, kad iki šiol žmonių prisiminimuose išlikusios įvairios praeities nuotrupos, kurias – pasigilinę – užrašome ir paliekame istorijai...

Svarbu pasidžiaugti ir šiandienos menininkais, kurie gyvena ir kuria ne tik sau, myli ne tik save... Svarbu dar ir tai, kad tie menininkai prisimena, jog šiomet sukanka 80 metų nuo masinių priverstinių mūsų gyventojų (daugiausia rimtų ūkininkų ir inteligentijos) trėmimų į Sibirą, menkinusių tautos mentalitetą, pradžios. Buvo tremtinių, tikėjusių šviesia ateitimi, pasislėpusių savo kūryboje, kurią ši kartą galite rasti žurnalo puslapiuose. Poezija – tai šviesos spindulys, gelbėjęs daugelį jų nežinioje. Poezija sušildo širdį ir gydo. Gal todėl užsitęsios pandemijos akivaizdoje poetų kūrybos šiuose puslapiuose yra daugiau...

Ir vėl žurnale – rašytojas-fantastas labai tolimoje praeityje ieškantis atsakymų, iš kur mes, lietuviai, ir iš kur mes tokie kūrėjai.

Žurnalas būtų netobulas (apie tai jau rašiau ne kartą) be garsiosios mūsų žiniuonės nuo Tauragnų horoskopų, kurie kaip gaivaus oro gurkšnis įkvepia mus tolimesnei kovai už gyvenimus ne tik mūsų protėvių, bet ir mūsų pačių.

**Sveikinantis pagaliau atėjusios vasaros proga
redaktorius Vytautas Ridikas**

Prie kavutės su jubiliatu Romualdu Juozu Valančiūnu

Vytautas INDRAŠIUS

Žvalus, energingas uteniškis Romualdas Juozas Valančiūnas gegužės 14 d. pasitiko 90-ą gimtadienį. Gegužė graži savo žydėjimu, o jubilatas – savo amžiumi. Tėvai Liudvika (Ingaunytė) ir Motiejus Valančiūnai pirmąją sūnų pakrikštijo bajoriškai – dviem vardais, tačiau uteniškiai įpratę jį vadinti Romualdu, arba tiesiog Romu. Taip paprasčiau ir artimiau.

Pedagogas, žurnalistas, vertėjas Romualdas Juozas Valančiūnas gegužės 14 dieną pasitiko 90-metį

Prisiminkite savo vaikystę...

Jeigu jau pradėjai nuo tėvelių, tai Valančiūnai nuo seno gyveno Dusynių kaime, Vyžuonų parapijoje. Iš šio kaimo ir garsaus krepšininko Jono Valančiūno proseneliai. Mamos Liudvikos Ingaunytės gimtinė – Aulelių kaimas Svėdasų parapijoje, Anykščių rajone. Tačiau šiuos kaimus sky-

rė tik Šventosios upė ir Kušlių miškas, todėl vaikystėje ir jaunystėje išmintingų pamokymų gaudavau tiek iš vieno, tiek iš kitų senelių. Aukštaitiška šnektą pagražinti pasakojimai, kurių prasmę perpratau tik suaugęs, suteikdavo Valančiūnų giminei paslaptį. Senelis porindavo, kai jo tėvas rinkosi sau žmoną, tai su piršliais apvažiavo Pilvelius, Papiškes, Kušnieriu-

nus, Kušlius ir dar keletą panašiai vadinamų kaimų. Pilveliuose rado pilvotą, Papiškėse – su dideliais *papais*, Kušnieriuose – kailiadirbę, Kušliuose – plaukuotą merginą. O va Galeliuose (tarmiškai – *Galeliuose*) surado tokią, kuri atitiko visus moters standartus...

Kai 1931 m. gegužės 14 d. išvydau šį pasaulį, tėvas dirbo pašto tarnautoju

Romualdas Valančiūnas vaikystėje

Veisiejuose, o mama mokytojavo. Tuomet buvo tokia praktika, kad labiau patyrusius darbuotojus kilnodavo iš vienos vietos į kitą. Todėl mūsų šeima gyveno Veisiejuose, Kaune, Rokiškyje, Obeliuose. Užbaigė Galelių kaime. Veisiejuose į atmintį įstrigo daininga dzūkų šnekta, Kaune – keptų pyragaičių, saldinių ir kavos kvapai, Rokiškyje – sovietinių tankų žlegėjimas Respublikos gatve, Obeliuose – vokiškų okupantų komandos. Pradinę lankiau Kaune ir Rokiškyje, progimnaziją – Obeliuose, Utenoje 1947–1951 m. mokiausi pirmoje berniukų vidurinėje mokykloje. Čia prabėgo gražiausi jaunystės metai, formavosi požiūris į tikrąsias gyvenimo vertybes. Neteko patirti tik studentiško gyvenimo, nes Vilniaus pedagoginiame institute 1953–1957 m. studijavau neakivaizdžiai.

Mielas jubilate, Jūsų darbinę veiklą bibliografijos žinovai suskirstė į tris pagrindinius etapus: pedagogas, žurnalistas, vertėjas. Kokie postūmiai tai lėmė?

Pokario metais mokyklose buvo mokytojų trūkumas, noriai priimdavo dirbti gimnazistus. Aš toliau mokytis sąlygų neturėjau. Tėvas, už politinį anekdotą beveik metus išbuvęs Utenos kalėjime, laisvę atgavo tik prasidėjus karui, kai kalėjimo prižiūrėtojas Vytautas Kunčiūnas

atrakino kameras ir išleido visus kalinius. Grįžo palaužta sveikata, dar trejus metus dirbo Obelių pašte, rusams sugrįžus su šeima apsigyveno Galeliuose pas močiutę ir čia 1947 m. gruodžio 5 d. mirė. Liko mama su keturiais vaikais. Mačiau, kaip ji vargsta, iš paskutiniųjų stengiasi, ir labai apsidžiaugiau gavęs mokytojo vietą Pakalnių septynmetėje mokykloje. Išėjau užsidirbti duonos sau ir jaunesniems broliams Gintautui, Ričardui ir Sigitui. Sunkus, vargas buvo mamos gyvenimas, todėl anksti paliko mus, keturis Valančiūniukus, 1957 m. kovo 15 d. nulydėjome ją į Vyžuonų kapines.

Kai 1963 m. pradėjau dirbti Utenos rajono vietinių radijo laidų pirmuoju korespondentu-organizatoriumi, tai ir tapau žurnalistu. Nors vėliau dirbau Utenos gamybinėje valdyboje lektoriumi konsultantu, Utenos rajono partijos komitete propagandos ir agitacijos skyriaus instruktoriumi, žurnalistinės veiklos ne nutraukiau. Siunčiau reportažus Lietuvos nacionaliniam radijui, buvau Utenos krašto radijo laidų korespondentu. Gal kažkuo panašūs į žurnalistinę veiklą buvo 1981–1994 m., kai dirbau Utenos krašto tyros muziejuje tarybinio laikotarpio skyriaus vedėju. 1994 m. vėl pradėjau dirbti Lietuvos nacionalinio radijo informacijos redakcijos etatiniu, nuo 1998 iki 2006 m. – neetatiniu korespondentu. Ruošdamas reportažus, kalbinau į Dusetas atvykusį Prezidentą Algirdą Brazauską ir Kazimirą Danutę Prunskienę, 1995 m. – Ministrą Pirmininką Adolfą Šleževičių, Sąjūdžio organizatorių Romualdą Ozolą ir daugelį kitų.

Apie Utenos vietinio radijo laidų darbą nuo 1963 m., laidose nagrinėjamas rajono aktualijas, darbo pirmūnus ir veteranus, ruošiamus reportažus ir šio darbo entuziastą bei redaktorių Romualdą Juozą Valančiūną plačiai rašė tuometinis respublikos laikraštis „Kalba Vilnius“ (1986 04 25) ir ne kartą rajoninė spauda.

Mielas jubilate, prie Jūsų žurnalistinės veiklos Lietuva priskiria talentingai Jūsų parengtą knygą „Plačiašakis ažuolas“ (2008 m.) apie garsųjį mūsų pedagogą Rapolą Šaltenį ir dvi kraštotyros knygas apie Utenos kraštą. Dabar knygų apie Uteną ir rajoną turime daug, o tuomet Jūs buvote pradininkas...

„Mokytojas R. Šaltenis mums buvo tarsi tėvas, ne tik dėstantis lietuvių kalbą ir literatūrą, bet ir auklėjantis, net piktokai barantis. Jis mane įtraukė į artistų būrį jo

Liudvika Valančiūnienė (Ingaunytė) ir keturi jos sūnūs 1951 m. (Romualdas Juozas stovi kairėje)

režisuojamuose spektakliuose. Kai spektaklyje, pastatytame pagal Aleksandro Ostrovskio pjesę „Pelninga vieta“, visiems reikėjo šokti, nenoromis išmokau ir šio meno. Vėliau pats organizavau slapčius šokių vakarėlius. Už vienus 1950 m. vos nebuvo pašalintas iš mokyklos. Tik R. Šaltenio ir Juozo Žiurlio užstotas likau 11-oje klasėje su įrašu klasės žurnale: „Už mokyklos drausmės laužymą elgesys sumažintas iki 3.“ Mokytojo R. Šaltenio pavyzdys mane lydėjo visą gyvenimą. Jo paprašytas rėmiau jo sūnaus rašytojo Sauliaus Šaltenio rinkimų į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą kampaniją. Uteniškams išrinkus Saulių deputatu, buvau jo padėjėju-sekretoriumi. Tačiau mūsų požiūris į to meto įvykius nesutapo – keliai netrukus išsiskyrė.

Skaičiau šias Jūsų iš rusų kalbos į lietuvių kalbą išverstas knygas: Nikolajaus Osipovo „Vandeny ir prie vandens“ (1977 m.), „Ar pažįsti gyvūnus?“ (1979 m.), Aleksandro Muranovo „Žydros planetos akys“ (1981 m.), To Hoajaus „Vakarų kraštas“ (1986 m.) ir Petero Saralijevo „Vyras virtuvėje“ (1992 m.)... Kitų trijų nepavyko rasti. Kas paskatino imtis šio sunkaus, kruopštaus darbo?

Sovietmečiu atlyginimai buvo maži, o norėjosi žmogiškai gyventi. Už mane trejais metais vyresnis aktorius ir rašytojas Pranas Treinys pasiūlė imtis šio darbo, supažindino su leidykla, sudarė sutartis. Labai mylėjau gamtą, žavėjau kitų šalių pasauliais, todėl norėjau, kad ir Lietuvos gyventojai žinotų, kiek grožio ir paslapties yra svetur. Dirbau su malonumu, nes puikiai mokėjau rusų kalbą, dėščiau ją Pakalnių septynmetės mokyklos mokiniams. Žodynu pasinaudodavau tik tada, kai reikėdavo perprasti kitų šalių gyvūnus, augaliją, papročius, tradicijas.

Esu konservatyvus, bet ne konservatorius. Kai Lietuvoje prasidėjo Sąjūdžio mitingai, kartu su uteniškiais dalyvavau įkuriant rajono Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, važinėjome po gamyklas skleidami Sąjūdžio idėjas ir kurdami iniciatyvines grupes. Per vietinį radiją 1988 m. rugpjūčio 25 d. sukviečiau iniciatyvinės grupės pasitarimą į savo darbo kambarį. Tokie pasitarimai vykdavo kas savaitę. Naujausių žinių apie uteniškių veiklą per vietinį radiją klausydavosi visas rajonas, o per Lietuvos nacionalinį radiją – visa Lietuva.

Lietuvos nacionalinio radijo laidų žurnalistas Romualdas Juozas Valančiūnas kalbino Ministrą Pirmininką Adolfą Šleževičių (1995 m.)

1989 m. stovėjau Baltijos kelyje, o 2014 m. rugpjūčio 23 d. mes, 45 uteniškiai, nuvykome į Baltijos kelio 25-mečio minėjimą. Sveikinimo ir padėkos žodį teko tarti man. Sąjūdis išryškino, kas yra tikrieji Lietuvos patriotai, o kas apsišaukėliai „patriotai“, griovę mūsų tautos paveldą ir pasiskelbę tautodailininkais.

Šokiai padėjo ir būsimą žmoną Aldoną Lasytę (1928–2016 m.) susirasti. Pakalniuose tautinių šokių ratelyje su ja šokome poroje ir prisišokome iki 1952 m. gruodį įvykusių vestuvių. 63 metus gyvenome džiaugsme ir varge. Išauginome dvi dukras. Vyresniąją Sigutę Šimkūniene (1953–1989 m.) gražiausiose gyvenimo metuose pasiglemžė klatinga liga. Jaunesnioji dukra Raselė Andrejienė (gim. 1959) su šeima gyvena Kaune.

Nesu poetas, bet proginių eilėraščių esu parašęs. Keletą žmonelei Aldutei paskyriau, visuose ją aukštinau, savęs irgi neužmiršdamas.

*Vyrą ji kiekvieną dieną
lepina skania žuviene,
verda riebius cepelinus,
dar su varške saldžius blynus,
o rytais net ir koldūnus,
su česnakais, su svogūnais.
Štai kodėl toks jaunas kūnas
Romualdo Valančiūno...*

Kai 2016 m. vasario 8 d. išlydėjau žmoną amžinybėn, likau vienas tuščiame bute. Pratęs visą gyvenimą užsiimti aktyvia veikla, būti apsuptas šeimos, draugų ir bendraminčių, apsidairęs pamačiau, kad likau visiškai vienas gyvenimo kelyje, ir 2017 m. balandžio 18 d. apsigyvenau Utenos socialinės globos namuose. Čia vėl pasijutau reikalingas, gerbiamas ir prižiūrimas. Čia viskas po ranka: valgykla, biblioteka ir malonios socialinės darbuotojos.

Ilgas ir vingiuotas buvo mano gyvenimo kelias. Ilgai gyvenau. Žiūrint nuo metų aukštumos, galėjau daugiau nuveikti. Bet ir tuo didžiuojusi, kad atsigręžęs atgal matau savo paliktas pėdas Utenos krašto istorijoje.

Žinau, kad Jūs, anot poeto Boleslovo Povilo Dačiulio, buvote „žvejas, daug matęs, daug regėjęs, bet pasigirti ne mėgėjas“...

Kam girtis, jeigu daugiau nei 80 metų žvejojant visko buvo. Meškeriojimo liga visam gyvenimui susirgau tėvams gyvenant Veisiejuose, prie gražuolio Ančios ežero, labai žuvingo, pilno valčių ir žvejų. Tėvelis buvo aistringas žvejys, ir mane nuo septynerių metų vesdavosi prie ežero, rodydavo, kaip reikia užrišti kabliuką, ant

Lietuvos Sąjūdžio suvažiavime Vilniuje Romualdas Valančiūnas su Petru Galiusku 1989 metais

jo verti slieką. Vasarodamas su tėvais pas senelius Galelių kaime, netoli Vyžuonų, jau savarankiškai viliodavau karšius, kuojas, ešerius. O pradėjęs mokytojauti ir apsigyvenęs Pakalniuose, labai apsidžiaugiau, kai sužinojau, kad kelių kilometrų spinduliu telkšo net keliolika ežerėlių. Pats didžiausias (plotas 113 ha) – Vidinkstas, tyvuliuojantis prie pat miestelio. Vidinkste man labai sekdavosi gaudyti ešerius, karšius, kuojas, raudes ir lynus. Kai apie tai pasidalijau su savo mokytoju J. Žiurliu, jis man pasiūlė kartu spiningu gaudyti lydekas didžiausiame Utenos rajono ežere Alauše.

Daugelyje Aukštaitijos ežerų merkiau plūdę, o nuo 1953 m. spiningauju. Labiausiai pamėgau Alaušo ežerą, jame žvejo laimę bandžiau beveik šešis dešimtmečius. Kiek čia sugauta nuo 4 iki 8 kg žaliašonių plėšrūnių, kiek čia malonių valandų patirta... Išsis romanis būtų. Žvejodavau vasarą iš valties ir žiemą ant ledo, žvejodavau vienas ir su žvejais mėgėjais. Ypač daug kartų su savo mokytoju J. Žiurliu. Čia 1986 m. gegužės 23 d. su geltonos spalvos blizge suviliojau 117 cm ilgio lydeką, svėrusią 11 kg, o Tauragno ežere 1,5 kg ešerį. Žvejodamas ant ledo, du kartus buvau įlūžęs, bet į dugną nenugrimzdau, nes žinojau, kaip reikia gelbėtis.

Žvejybos sėkme ir patirtimi pasidalydavau rajoninėje ir respublikinėje spaudoje. Paskutinį kartą spiningu viliojau žuvis 2017 m. gegužę. Nuo to karto žuviene gaudžiojuosi tik sapnuose.

Sunku aprėpti plačius Jūsų veiklos barus, kurie visi skirti gimtajai Utenai garsinti. Visur liko Jūsų širdies dalelė. Pamenu Jūsų aktyvią veiklą būnant kraštiečių klubo „Indraja“ valdybos nariu ir koordinatoriumi. Ilgametis žurnalistinis darbas Lietuvos radijuje ir aktyvi visuomeninė veikla, kur tik teko dirbti, buvo įvertinta daugybe respublikinės ir rajoninės reikšmės padėkos raštų, atminimo ženklų. Visa tai liudija, kad sumanumo, energijos ir darbštumo Jums niekada netrūko. Ir dar liko senatvei. Tai kuo skirsis šis Jūsų žy dintis jubiliejinis gimtadienis nuo ankstyvesnių?

Matai, gerbiamasis, anksčiau kalbą pradėdavome nuo kavos su romu, dabar liko tik kavutė su Romu...

Parengė Vytautas Ridikas

Romualdas Valančiūnas

**PRIE RUSO MAN BUVO GERIAU
(SATYRINIS EILĖRAŠTIS)**

*Nuėjęs gyvenimo kelią,
Sustojau, apsidairiau –
Visur KGB galvas kelia –
Prie ruso man buvo geriau.*

*Gyvenimas mano žydėjo,
Kai basas mokyklon ėjau,
Jie man komunizmą žadėjo –
Prie ruso man buvo geriau.*

*Aš savo galvos neturėjau,
Bet viską, ką liepė dariau,
Kadangi galvos nereikėjo –
Prie ruso man buvo geriau.*

*Už darbą nedaug man mokėjo,
Dažnai nosim žemę ariau,
Bet kai iš šalies prisidėjau –
Prie ruso man buvo geriau.*

*Aš savo žmonelę mylėjau,
Į svetimas irgi dairiaus,
Kadangi tada dar galėjau –
Prie ruso man buvo geriau.*

*Ir kiek gi galiu aš kartoti –
Prie ruso man buvo geriau?
Dabar net nenoriu balsuoti,
Nes aš kaip pilietis miriau...*

Indraja

Stebuklai tęsiasi

Petras PANAVALAS

Sakmės „Kažkoks lietuvis“ tęsinys

O pats nuostabiausias, tiesiog sunkiai įsivaizduojamas reiškinys – Baltijos Kelias, 1989 m. rugpjūčio 23 d., minint 50-ąsias Molotovo – Ribentropo pakto metines dėl Europos pasidalijimo tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos. Virš 650 kilometrų susikibusių rankomis žmonių grandinė nusidriekia nuo Vilniaus ligi Talino. Tokio reiškinio per visą savo egzistavimą nematė ir negirdėjo ne tik Lietuva, ne tik Latvija ir Estija, ne tik Europa, bet ir visas margas pasaulis. Taigi stebuklai seka vienas po kito. Prieš tai Gorbačiovas buvo sugalvojęs gana gudrų ir suktą planą, suteikiant Pabaltijui ypatingą statusą, po kuriu, ko gero, trijų respublikų vadovai, ir net sąjūdžiai, būtų pasirašę ir tokiu būdu patys būtų užlipdę konstitucinę landą ir galimybę išeiti iš Sąjungos. Laimei, tai neįvyko. Gorbačiovas, norėdamas atrodyti labai gražiai, „persidemokratino“ – sumanė naujas prisijungimo sutartis pasirašyti ir su visomis kitomis sąjunginėmis respublikomis. Beatodairiškai pasitikėdamas savimi uždelsė. Prasidėjo visai neprognozuojami įvykiai visoje imperijoje. Netrukus, nežiūrint visų perspėjimų ir gąsdinimų, buvo paskelbtos Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybės. Lietuva tai padarė pirmoji. Gorbačioviui beliko skėscioti rankomis. Bet Kremliuje buvo daug seno raugo bolševikų, kurie Gorbačiovą bet kuriu metu galėjo nulinčiuoti ir vertė imtis karinės jėgos. Bemanevruodamas Gorbačiovas buvo priverstas laviuoti tarp demokratijos ir diktatūros. Bet jo senas konkurentas Jelcinas irgi svajojo apie prezidento krėslą. Suprasdamas, kad neturi galimybės tapti visos Sąjungos galva, nusprendė apsiriboti Rusija. Susitaręs su Ukrainos ir Baltarusijos galvomis išardo Sąjungą. Gorbačiovas lieka prezidentu be valstybės ir atsisako posto. Taigi, kur du pešasi – trečias laimi. O visa Lietuva skanduoja: „Lietuva – Landsbergis, Landsbergis – Lietuva!“. Landsbergio pavardė garsiau skamba negu kadaise skambėjo Basanavičiaus. Ir profesorius užsimiršta, pasijunta visur kur teisiu ir neklystančiu, apie visokius jam nepatinkančius korespondentus ima kalbėti su panieka, palaiko tik vieną kraštutinę dešiniąją partiją, pradeda raganų medžioklę, jų ieškodamas net po nuosava lova, įsivelia į visokias miglotas politines machinacijas.

Jeigu būtų buvęs tolerantiškesnis kitaip manantiems, ne toks arogantiškas, lengvai galėjo tapti pirmuoju pokario Lietuvos prezidentu. Bet, deja, neturėjo nei tolerancijos, nei politinio takto, nei savikritikos, ką turėjo Jonas Basanavičius. Ir šūkiai „Landsbergis – Lietuva“ ima blėsti. Dėl prezidento posto varžytis lieka Brazauskas ir Lozoraitis. Valdas, žinoma, palaiko Lozoraitį, nors šiek tiek ir abejo-damas: eilinis, jaunesnės kartos rinkėjas ne ką apie užsienyje gerai žinomą lietuvių politiką yra girdėjęs. Bet Valdas vis dėlto vyksta į Lietuvą ir agituoja už Lozoraitį. Susitikimai su žmonėmis įdomūs, kartais tiesiog nepakarojami. Ypač įdomus pabuvimas Utenoje ir Užpaliuose. Apie Užpalį buvo girdėjęs tik tiek, kad iš ten buvo kilęs tarpukario generolas, išgarsėjęs posakiu: „Žmogus be kariuomenės ir Dievo – kiaula“. Ir dar, kad netoli Užpalių gimė Kazys Pakštas, propagavęs įkurti „atsarginę Lietuvą“ Madagaskare ar kur nors kitur ir taip išsaugoti lietuviybę, nes dabartinė Lietuva atsidūrė kryžkelėje ir gali būti sutripta. Labai gražus ir Užpalių pavadinimas. Pasirodo, palios, tai vieta už palių, už pievų. Daug išlikusių iš pagonybės laikų vietovardžių. Gražiausias turbūt Šventoji. Ir žmonės įdomūs.

Valdai pasiūloma papietauti pas toli už rajono ribų žinomą arklininę Viktoriją. Valdą maloniai nustebina sodyba: didžiulis erdvus namas ir ilga, su keliomis durimis, klėtis. Namo viduje tvarkos ne itin daug, tačiau visi bet kaip sustatyti baldai labai lietuviški, rankų darbo. Šeimininkė pietums paduoda cepelinus ir baisiausiai susijaudina – išėjo kažkokie patizė, ne tokie, kokie turėtų būti. Svečias nuramina ir tikrai su apetitu valgo. Pietaudami kalbasi apie šį bei tą ir, žinoma, apie arklius. Po pietų šeimininkė svečią veda į kluoną parodyti su arklininystės susietų eksponatų. „Bet juk tai lobis,“ – sako apstulbęs svečias: visokiausi visų laikų senoviški vežimai, paprastos ir prašmatnios karietos, pavalkai ir kitokie pakinktai, ir dar daugybė įvairių regėtų ir neregėtų daiktų. Už apsilankymą tokia unikaliame muziejuje Amerikoje tikrai mokėtų bent simboli-nį mokestį, tarsteli svečias.

Šeimininkė svečią nuveda ir prie arklių. Valdas negali atsigrožėti matydamas, su kokia meile Viktorija juos glosto. Ir su

koku pasitikėjimu arkliai tą glostymą priima. Lyg kokiame gerai režisuotame filme. Svečias klausinėja, kaip arklininkei pavyko suburti tiek arklių ir surinkti tiek eksponatų. Pasirodo, atitekėjusi į Užpalį Viktorija tapo šio kolūkio agronome, įgijo ūkio vadovų pasitikėjimą, jos aistrą arklukams valdžia vertino ir todėl arklinin-kė įgijo tiek laisvės ir savarankiškumo.

Svečiui pasiūlė užsukti ir į klėtį. O čia taip pat pilna eksponatų, irgi daugiausia apie arklius. Guli ir tarpukario laikų laikraščiai bei albumai su ano meto uniformuotais kavaleristais, šen bei ten švysteli ir lietuviška trispalvė. Nors šeimininkė, žinoma, buvo partinė, bet jos partiškumas, kaip daugelio Lietuvoje, buvo iš reikalo, parodomasis.

Lozoraitis, nežiūrint visų pastangų ir visų vilčių, pralaimi. Laimi Brazauskas. Anot žmonių, palaikančių humorą, dėka moterų balsų, kurios šiam partijos sekretoriui buvo ir liko, švelniai tariant, neabejingos. Žinoma, balsavo už ir „buvusieji“, ir daugelis nusivylusių Vytautu Landsbergiu dėl jo neklaidingumų ir „išsidirbinėjimų“.

Svarbiausia mylėti žmones – ir savus, ir svetimus

Aurelija KAIRYTĖ-SMOLIANSKIENĖ

Dveji metai praslinko nuo pirmosios viešnagės tautodailininkės Donatos Prušinskaitės namuose. Šalia mažutėlio namelio raudonu stogu, kiek atokiau nuo Utenos centro, ant laiptelių tuomet laukė pasipuošusi besišypsanti moteris spindinčiomis akimis. Jai buvo neseniai suėję devyniasdešimt treji metai. Utenos tautodailininkų klubo „Svirnas“ narei D. Prušinskaitei šių metų kovo 22 dieną suėję jau devyniasdešimt penkeri metai. Jos jaunatviškumo bei ilgaamžiškumo paslaptys daug kam tebekelia smalsumą. Tada, prieš dvejus metus, moteris sutiko papasakoti apie save, lyg leisdama pasivaikščioti su ja ir prabėgusio laiko damomis praeities Utenos gatvėmis.

Visose nuotraukose Donata šypsosi

Charizmatiškoji gražuolė

Tapyti, kaip pati sakė, pašnekovė baigė ir paskutinį kūrinių nutapė prieš kelerius metus. „Anksčiau mėgau tapyti, dabar – siūti rankomis“, – šypsojosi Donata ir rodė sukneles, kurioms lyg tikra drabužių dizainerė prisisiuvo rankoves. „Viską galiu, viską moku – ir kerpuosi pati, tik batų susitaisyti – ne“, – juokdamasi atlošė žaismingai pakirptas ir papurentas garbanas. Šukuosenos stiliaus patarimų iš pašnekovės gavau ir aš. Utenos žmonės atsimena, kad Donata visada išskirtinai gražiai rengdavosi. Dar tada, kai nieko įdomaus nebūdavo galima įsigyti, o parduotuvėse kabėdavo vienodos prastos kokybės drapanos, atkreipdavo aplinkinių dėmesį puikiu makiažu ir stilingais drabužiais. Iš kur tokių gaudavo? Visą pasisiūdavo ir susikurdavo pati. Kai ryški ir jaunatviška moteris eidavo fotografuotis į fotoateljė, fotografas pinigų neimdavo už galimybę įdėti jos nuotrauką į vitriną.

Tokia buvo vaikystė

„Man patinka pasišiaušę plaukai ir vardas Donata“, – šypsojosi moteris, vardą, kuris tuo metu buvo išskirtinis, gavusi netyčia. Utenos rajone esančiame Degučių kaime gimusį kūdikį būsimi krikštėviai nuvežė krikštyti, tėvų pageidavimu norėdami pavadinti Danute, bet Krikšto sakramentą teikiantis kunigas užsispyrė ir liepė duoti mergaitei Donatos vardą, kitaip – nekrikštysiantis. Grįžus namo ir pasakyti nepatogu, kad tėvai nesupykėtų, o dokumentus gavo ne iš karto, viskas paaiškėjo tik tada, kai į mokyklą reikėjo eiti ir popierių prireikė. Dėl tokio nesusikalbėjimo mergaitė

vaikystėje buvo šaukiama Danute. Vėliau ji panoro vadintis vardu, kuris įrašytas dokumentuose. Donata, kaip pati sakė, kilusi iš senos bajorų Prušinskų giminės. Jos tėvelis kariavo Pirmajame pasauliniame kare, vėliau pateko į nelaisvę – Vokietijos ūkininkai naudojo karo belaisvių darbą. Grįžęs tėvas nebegalėjo imtis sunkių fizinių darbų – karas sugadino sveikatą, paliko randų. Antrojo pasaulinio karo jis jau nebesulaukė. Kūrėja puikiai prisimena, kad tėvas saugodavo Lietuvos šaulių sąjungos organizuotus atrakcionus vietinių vadintame Gegužinės miškelyje, už senosios geležinkelio stoties, kur sekmadieniais vasarą vykdavo jaunimo, vaikų susibūrimai. Šauliai atvažiuodavo, garsiai grodavo muziką, visi linksmi. „Ten būdavo tokių sūpynių, kokių dabar nėra: stulpas, prie jo – šniūrai. Vaikas atsėdė, įsitveria, gražu žiūrėti ir supintis gerai. Tokia buvo vaikystė“, – pasakojo moteris.

Gailisi tik vieno

Donatai gerai sekėsi mokykloje, ypač patiko tikybos ir dailės pamokos. „Tikyba man – lyg pasaka, aš priėmiau viską ne už tikrą – tokia pasilikau iki dabar. Tų šventųjų man būdavo labai gaila, ir Kristaus gaila, bet viskas atrodė stebuklinga pasaka“, – religingumo, kaip dažnai įprasta vyresnėms moterims, ji nedemonstruoja. Tiki Dievą, tačiau savaip – be Jėzaus, be Marijos, be šventųjų. Tikėti Jėzų Donatos negalėjo įtikinti jokie kunigai. Niekam savo tikėjimo tiesų neprimesdama ji jaučia, kad gyvena ne pirmą gyvenimą ir šis yra pasiruošimas

kitam, galbūt geresniam, kur vėliau atgims. Donata sakė susidūrimo su amžinybe visai nebijanti, nes ten, kažkur, bus dar geriau. Ši viešnagė pasaulyje, pasak jos, ne pabaiga, ir į žemę tikrai dar grįšime. Donata gyvenime gailisi tik vieno – kad sovietų okupacijos laikais pakviestai į tuometinį Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą teko atsisakyti mokslų. Tėvelis jau buvo miręs, mama nedirbo, nebuvo iš ko gyventi. Aukštesnis išsilavinimas meno srityje ir liko tik svajonė.

šeimas, vežimėliuose sėdinčius vaikus. Jos teigimu, niekas netikėjo, kad taip bus pasielgta. Užėjus sovietų valdžiai prasidėjo lietuvių trėmimai. Stoties gatvė, pro namus, kuriuose gyveno Donata, vežė lietuvių šeimas su vaikais. Į kelionę, iš kurios dauguma negrįžo. Pokariu šalia dabartinio Utenos apskrities vyriausiojo policijos komisariato pastato Maironio gatvėje matė sribų nukankintą lietuvių partizaną. Akyse įstrigęs vaizdas jauną merginą tada labai sujaukdino ir išliko iki šių dienų. Po karo nebeliko pas ką eiti – mamos darbdavė buvo sušaudyta. Prie šeimos gerovės prisidėjo ir šio straipsnio herojė. Nuo vaikystės gabi piešimui ir rašymui (Donata ir dabar yra Utenos literatų klubo „Verdenė“ narė) ji piešdavo atvirukus ar paveikslėlius su užrašais, sveikinimais, už tai iš užsakovų gaudavo pinigų. Tuo metu, kai mokytojai atėjus šalčiams dalydavo valdžios nupirktus batukus basiems vaikams, ir vėliau – karo metais bei pokariu – pasak moters, nebuvo galima paprastai nusipirkti tokių dalykų kaip paveikslėlis su užrašu ar gražus atvirukas. Prieškarį, karą ir pokarį menanti moteris atmintyje išlaikė ir skirtingų šalių okupacinių kariuomenių elgesį. „Sovietinės armijos kareiviai jautėsi čia kaip namie“, – nutilo moteris. Vokiečiai, anot jos, atrodė švarūs, tvarkingi, draugiški lietuviams, gatvėje kalbindavo vaikus, pamatę šulinį eidavo praustis. Donatos mama puikiai kalbėjo vokiškai. Vokiečių kalbos išmoko Pirmojo pasaulinio karo metu, kai jų namuose gyveno vokiečių kariai.

Svarbių įvykių liudijimas

Ilgamžė matė didžiausius dvidešimtojo amžiaus istorijos skaudulius ir pakilimus. Besimokydama ketvirtame skyriuje iš tuometinio Lietuvos Prezidento Antano Smetonos dovanų gavo knygėlę Lietuvos nepriklausomybės dvidešimties metų sukakčiai atminti. Moteris prisiminė, kad Prezidentas buvo atvykęs į jos mokyklą Utenoje – užėjo į klasę ir kalbėjosi su vaikais apie meilę tėvynei. Anot pašnekovės, buvo baisu ir trėmimų, ir holokausto metu, kai nacių valdžios užsakymu Rašės miške buvo šaudomi žmonės. „O vokiečiai eina ir filmuoja“, – prisiminė moteris. Pasak jos, varė tuos, pas kuriuos lietuviai dirbo, kitataučius kaimynus, draugus, daugiausia žmones iš Utenos rajono miestelių. Pas žydę odontologę dirbo kalbintos tautodailininkės mama, kuri mirė sulaukusi šimto metų. Donata matė pėsčiomis iš geležinkelio stoties varomas žydu

Mama pašnekovėi pasakojo, kad su jais sutardavo lyg su šeimos nariais. Vokiečių kalba pravertė, kai tris gimnazijos klases baigusi dukra panoro nebesimokyti mokykloje ir dirbti telefoniste. Po tėvelio mirties šeima vertėsi daug sunkiau, tad mama nuėjo pas pašto viršininką, pasikalbėjo vokiškai ir dukrą priėmė į darbą. Noras mesti mokyklą atsirado todėl, kad Donata pažinojo gražuolę, kuri dirbo pašte telefoniste.

Ypatinga draugystė

Gyvenimas dėlįojosi it mozaika. Kūrybingą jauną moterį pastebėjo Anykščių laikraščio redaktorius. Jai būtų patikę dirbti žurnaliste, bet vis lyg per plauką nepasisekdavo įsidarbinti ten, kur labai norėjo ir kur galėjo atskleisti savo gabumus. Dirbdama kasininke, konduktore ir kitus panašius darbus Donata rašymu ir tapyba užsiimdavo namuose. Nors jai patiko piešti, tapyti aliejiniais dažais moteris pradėjo daug vėliau, kai iš pusseserės gavo dovanų aliejinių dažų dėžutę. Pirmasis nauja technika nutapytas paveikslėlis dar ir dabar kabo ant sienos. Tai – autoportretas. Ją drąsino širdies ir sielos draugas dailininkas grafikas Algis Malakauskas: „Kad aš taip mokėčiau tapyti kaip tu.“ Porą apie 20 metų siejo ypatinga draugystė ir nedaug kas suprastavo, kad jaunatviška moteris dvidešimt trejais metais vyresnė už savo draugą. Kūrėja sakė, kad jiedviem pavyko išvengti didelių apkalbų: „Aš jaunai atrodžiau, o jis barzdą nešiojo, todėl atrodė, kad yra vyresnis.“ Su draugu dailininku Donata gerai sutardavo, jis blogo žodžio jai nepasakydavo – paimdavo ant rankų ir nešiodavo. „Paleisk

mane, juoksis kaimynai“, – gėdydavosi tada Donata. O jis atsakydavo: „Tegul visi žino, kaip aš tave myliu.“ Kaip prisipažino pašnekovė, vyras visada už ją nudirbdavo fizinius darbus – šiltnamį pastatydavo ar rūmus sukaldavo, drobes tapybai nugruntavo ir kitaip padėdavo. Nesavanaudiški, nepavydūs ir šilti santykiai juodu lydėjo iki pat vyro mirties: „Algiuk, jeigu turėsi kitą moterį, aš tau neprikaišiosiu. Mes draugai ir labai geri draugai.“ Bendravimo su Algiu laikotarpiu gimė nemažai spalvingų tapybos darbų. Draugas padėdavo meno klausimais, įvertindavo, patardavo. Donata tapydavo gėles, kraštovaizdžius. Profesionalūs dailininkai ją, neturinčią meninio išsilavinimo, girdavo dėl puikių portretų.

Nebeturi bendraamžių pažįstamų

Po namus devyniasdešimt penkerių metų moteris dabar sukasi kaip vijurkas. Ir keletais metais, ir net dešimtmečiu jaunesnės draugės ne kartą nusistebėjo D. Prušinskaitės energingumu, o ji nusikvatojusi atsakydavo: „Jūs jaunystėje džiaugdavotės gražiomis kojomis, o aš dabar džiaugiuosi sveikomis.“ Tokio paties amžiaus ar vyresnių už save pažįstamų pašnekovė jau neturi. Tarp prieš daugelį metų Utenos gatvėse pavymui girdėtų pagyrų grožiui ir stiliaus pojūčiui kartais pasitaikydavo ir piktų replikų – praeidamos pro šalį moterys jai paniekinamai sušukdavo: „Kreivakojė!“ „Nepaisant to, priešingos lyties atstovų dėmesio niekada nestokojau“, – teigė ji.

Pavydas graužia iš vidaus

Prisimindama senus laikus D. Prušinskaitė šypsojosi. „Laimė nuo išvaizdos nepriklauso. Viskas gali būti apgaulinga... Pažinojau ne vieną gražią moterį, kuri nebuvo laiminga. Moteriai svarbu ir grožis, ir protas – viskas, – sakė pašnekovė. – Būna negražių moterų, dėl kurių vyrai plėšosi, ir gražuolių, kurių jie nemato.“ Pasak D. Prušinskaitės, jai svetimas pavydo jausmas. Uteniškė norėjo perduoti kitoms moterims, kad niekam nepavydėtų. „Pavydas graužia iš vidaus ir naikina. Nuo pavydo jausmo žmogus darosi negražus. Kiekvienas pasakytas piktas žodis tarsi patenka Dievui į ausį ir grįžta jį pasakiusiam žmogui. Dažnai jaučiu, kaip moterys pavydi kitoms grožio, sėkmės ar kitų dalykų“, – sakė D. Prušinskaitė. Anot jos, netinka ir save aukštinti: „Negalima savęs perversinti. Tavo vertę turi įvardyti kiti, ne tu pats, nesvarbu, koks šaunus bebūtum...“

Kas gyvenime svarbiausia

Anot Donatos, žmonės anksčiau ir dabar labai skiriasi. Seniau buvo daug pa-

maldesni, vaikščiodavo į bažnyčią. Ji prisiminė religingą tetą, kuri prašydavo kartu eiti į šv. Mišias. Sakė, jog dabar tokių pamaldžių žmonių nebėra. Iš rusų senovinių nuotraukų albumo žvelgia karininkas Balys, kurio sūneliui jaunutė Donata laikinai atstojo mamą. Pusseserė bei jau mirusi gražuolė ilgaplaukė bendradarbė, kuriai kavalieriai puldavo po kojomis ir širdį žadėdavo. Į moters pasaulį sutelpa labai daug: katinėlis Martis, kuriam reikia gydyti sužeistą leteną, laikraščiai, knygos. Savo kiemelio paukščius kartais pamaitinanti lašiša ar gimtadienio tortu tautodailininkė turi už save daugiau nei du kartus jaunesnių nuoširdžių draugių ir bendraminčių, kurios aplanko, pasiima į savo parodų atidarymus. Ilgaamžė kalbėdama visą laiką šypsojosi ir valgė saldumynus. Jai patinka, kad parduotuvės dabar pilnos skanėstų. Labiausiai, sakė, mėgstanti kepeninę dešrą, jai tai – pats geriausias maistas. Donata galėtų būti įrodymas, kad ne vegetariškas ar sveikuoliškas valgis yra ilgo gyvenimo variklis. Jokios rimtos sveikatos problemos, ligos jos nevargina. „Tik truputį žodžiai užsimiršta pastaruoju metu. Čia po gimtadienio ir gal dar atsistatys“, – nuramino pašnekovė. Ir tikrai – pabendravus kelias valandas ji dar labiau nušvito – primiršti vardai, vietos, datos grįžo, dėlįojosi į vientisą paveikslą. Paklausta apie ilgaamžiškumą ir laimės paslaptį, atsakė: „Svarbiausia mylėti žmones – ir savus, ir svetimus, mylėti gyvūnus. Tada žmogus būna laimingas.“ To ji linki ir kitiems.

Mindaugas STUNDŽIA

Nubris mintis per sniegą
 Patyrus speigo dūrį
 Užkimęs balsas miega
 Bet mano akys žiūri.

Manas akis užmerks diena
 Gal susapnuosiu balsą
 Kentėti žemėje gana
 Į pragaro vartus pabelsiu.

2020-07-02

AMŽINUMAS

Negimęs nejaučiau erdvės
 Nei mirštančio dejonės,
 Nei žydinčių klevų dainos,
 Nei amžinos javų kelionės

Negimęs nejaučiau savęs
 Nebučiauvau tavęs jaunos
 Numiręs nejausiu erdvės
 Nei ašarų pakalnės

Nei kostiumuotųjų rūmuos
 Kas man rūkai ir šalnos?
 Numiręs nejausiu savęs
 Tai toks tas tat amžinumas...

2020-07-16

Ką šnabždat mergaitės rugiuos
 Ar miegančio sodo gale,
 Kai skleidžias sausuos pradalguios
 Dar mums nematyta gėlė?

Ko ieškot, mergaitės, vilty
 Prie žemės raukšlėtos kaktos,
 Kai vėjai šlamena šalti,
 Kad niekas gėlės nekartos?

Likimo valtis debesiu plaukia
 Dangus būties-nebūties
 Ko juodas angelas šaukia?
 Iš džiaugsmo ar iš nevilties?

Likimo debesys gūra
 Jų žaibo drignelė žalia
 Sudraskė žvaigždėtą man burę
 Oi, laukia skenduolio dalia.

2020-07-29

Ateik žvaigždėtą vėsią naktį –
 Bijau tuojau visai apakti
 Ateik, pražydo mūsų linas...
 Aukštai kopiau ir nukritau
 Dar kartą vėl save matau
 Akių tavųjų ežeryne...

2020-08-05

Visokių bedugnių apstu
 Pasaulio žemynuos visuos
 Jas prisiminęs staiga užsnūstu,
 Tačiau bijausi bedugnių tamsos.

Bijau aš bedugnių – jos šaukia
 Jaučiu paslaptinę jų galią
 Žingsniuojau lėtai lyg su kauke
 Dar žingsnis – ir salto mortale!

2020-08-05

Jis per būtį neria uoliai
 Bet vis tiek bėda gyva
 Pirma slenka aureolė
 Jos nepaveja galva

Kaip pasaką pasekti,
 Žūsta žydinti žara
 Jei gūdžių kovo naktį
 Vis dunksi ledas ežere

Po žaliai pilka velėna
 Mūsų protėvių arkliai
 Virš velėnos mėnesiena
 Braido upėje giliai

Upė šiaušius per dieną
 Rimsta vėl staiga
 Po žaliai pilka velėna
 Miega mūsų pabaiga

Mes žemėn apkasame daug ką
 Negyvą žmogų ir jo žirgą
 Net dramblių ar kengūrą
 Lengva žemelė saulėj mirga
 O akmenuota sunkiai gūra
 O kur palaidot tėvą
 Ar nevirtį ar tamsią gėdą
 Į širdį angeliukai gieda
 Ir nuodėmės kažkur nusėda

2021-03-06

Kada baigsis Lenkijos nepaskelbtas karas Lietuvai

Antanas ŽILĖNAS

Praėjus 2018-2020 metais atmintinų Lietuvai istorinių sukačių minėjimams, prisimename labai sunkius nepriklausomos Lietuvos pirmos ir antros Lietuvos Respublikų pirmuosius žingsnius. Susimąstome, ar tinkamai paminėjome lietuvių tautai svarbius praėjusių šimto metų istorinius įvykius, ar tinkamai pagerbėme ir įamžinome Nepriklausomybės kovų dalyvių atminimą, kodėl iki šių dienų santykiai su kaimynais išlieka įtempti, kada baigsis Lenkijos nepaskelbtas karas Lietuvai. Kai pirmoji Lietuvos Respublikos valstybė ir visa lietuvių tauta aktyviai pakilo atstatyti per amžius svetimųjų ir karo nualintą kraštą, niekas nesitikėjo ir net neįtarė, kad tik pradėjusiai kurtis jaunutei valstybei jau reikės gintis. Svarbiausia, reikėjo gintis nuo kaimynų. Kaimynai, su plačiai sparnus išskleidusiu ereliu, siekė dominuoti Europoje. Lietuvos sūnūs, aukodami savo gyvybę ant tėvynės aukuro, stojo į lemiamą kovą su priešais ir laimėjo.

Kai penkiasdešimt metų kentėję siaubingą raudonųjų okupaciją pakilome ir, būdami vieningi, laimėjome, jau trisdešimt metų gyvename antroje Lietuvos Respublikos valstybėje. Lietuvių tauta, nuo 1940 m. žudyta, kankinta, praradusi trečdalį tautiečių, su Tautos dvasia nešiojo viltį iš okupanto susigrąžinti Lietuvą. Kiekvieną mūsų lydėjo tikėjimas, viltis, begalinis siekis susigrąžinti stipresniojo neteisėtai atimtą Tėvynę Lietuvą. Mus – Baltijos kelyje, budinčius prie laužų, stovinčius prieš ginkluotus okupantus, kasdienybėje – lydėjo iš siekio, tikėjimo ir vilties išaugusi galinga Vienybės Jėga. Mes tik būdami vieningi atkūrėme Lietuvą. Kiekvienas savyje nešiojame ir dar ilgai nešiosime, perduosime ateinančioms kartoms šios Vienybės Jėgos atkovojojamą patirtą džiaugsmą, patriotinį pakilimą, pasišventimą padėti greitai pakilti Lietuvai ir kurti stiprią valstybę.

Lietuvos nepriklausomybės kovos ir įtempti santykiai su kaimyne Lenkija

Lietuva 1918-1920 m. kovojo su galinčiausiais priešais-kaimynais – bolševikinė Rusija ir Lenkija.

Narsiai kaudamiesi Lietuvos partizanai, savanoriai – Lietuvos nepriklausomybės gynėjai – 1919 m. gruodžio 15 d. sutriuškino ir išvijo klastingą priešą – bermontininkus.

1918 m. lapkričio 11 d. Kompjene Vokiečiai paskelbė kapituliuojanti, bet vokiečiai vis dar neskubėdami traukėsi iš Lietuvos ir tuo pasinaudojo bolševikai. Vokiečiai, dar teikdami politinę pagalbą Lietuvai ir stengdamiesi ją paversti savo kolonija, dėl sė. Jie suskubo trauktis iš Vilniaus tik tada, kai Raudonoji Armija jau buvo užėmusi rytinius Lietuvos rajonus ir slinko link Vilniaus. Bolševikai į Lietuvą nukreipė dviejų armijų grupes: Pskovo diviziją ir internaci-

onalinę (bolševikų latvių armijos) diviziją. Vokiečiams pasitraukus iš Vilniaus, jį ginti nuo bolševikų liko partizanų ir karių savanorių būreliai. Tačiau bolševikai Vilniuje jau šeimininkavo 1919 m. sausio 5 d. Pirmą kartą Gedimino pilies bokšte savanorių iškeltą trispalvę tautinę vėliavą bolševikai nuplėšė, sudraskė ir jos vietoje iškėlė suplėšytos trispalvės raudonos spalvos likučius. Bolševikai, užėmę rytinius Lietuvos rajonus, puolė Kėdainius, Ukmergę, Panevėžį. Apsigynimui nuo bolševikų Lietuvos vyriausybė pradėjo skubiai organizuoti savo kariuomenę. Lietuvių tautos sūnūs, išgirdę kvietimą ginti jauną valstybę ir jos laisvę, stojo į kovą su Tėvynės priešais. Taigi lietuviai tiek amžių vergavę ir kentėję, didžiuodamiesi savosios tautos garbinga praeitimi, siekdami apginti jauną savarakišką valstybę, Tėvynės meilės vedini stojo į kovą. Jaunutė kariuomenė, gavusi pirmąją krikštą ties Kėdainiais, puolė bolševikus prie Šėtos. Vasario 12 d. kautynės dėl Aly-

taus mūsų kariuomenei buvo nepavykusios. Vasario viduryje kautynės (frontas) su bolševikais ėjo ties Kuršėnais, Šiauliais, Baisogala, Krekenava, Vepriais, Žasliais, Jieznu, Varėna, Stakliškėmis. Iš Alytaus bolševikai buvo išstumti vasario 12 d. Lietuvos šiaurinę dalį puolė bolševikų Latvijos divizijos dalys. Balandžio viduryje lietuviai visu frontu buvo pasistūmę į rytus ir artinosi prie Vilniaus, tačiau lenkai savo aktyviais veiksmais spaudė bolševikus iš pietų. Lenkai jau balandžio 19 d. šeimininkavo Vilniuje. Lietuvių savanorių rinktinės ir kariuomenės dalys Lietuvos šiaurinėje dalyje bolševikus išvijo iki Daugpilio. Po rugpjūčio kovų su bolševikais abi pusės Dauguvos fronte perėjo į pozicinę karą. 1920 m. sausio viduryje latviai su lenkais paėmė Daugpilį. Ties Daugpiliu baigėsi lietuvių karas su bolševikais. Lietuva su Rusija pradėjo derybas. 1920 m. liepos 12 d. buvo pasirašyta taikos sutartis su Rusija, kuria buvo nustatyta valstybinė Lietuvos ir

Rusijos siena. Šia sutartimi Lietuva turėjo daugiau kaip 88 tūkst. kv. km. teritoriją.

Bolševikai, po revoliucijos Rusijoje, nesiruošė taip lengvai atiduoti buvusių dvigalvės imperijos teritorijų. Be to, raudoniesiems buvo svarbu ne tik buvusios Rusijos teritorija, bet ir pasaulinės revoliucijos vyksmas Baltijos šalyse bei Europoje. Užėmę Lietuvą, bolševikai galėjo veržtis į Lenkiją, Vokietiją bei kitas Europos valstybes. Bolševikai siekė suteikti pagalbą kare revoliucinėmis idėjomis užsikrėtusiems vokiečiams ir vokiečių komunistams, jau mėginusiems įtvirtinti savo valdžią Vokietijoje. Dar esant vokiečių kariuomenei Lietuvoje, 1918 m. pabaigoje į Lietuvą iš Sovietų Rusijos ypatingoms bolševikų užduotims vykdyti atvyko buvęs Sovietų vyriausybėje Lietuvos reikalų komisaras Vincas Mickevičius-Kapsukas. Bolševikai Lietuvoje sparčiai kūrė savąsias organizacijas ir valdžios struktūras. V. Kapsukas jau 1918 m. gruodžio 8 d. tapo suformuotos Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės pirmininku. 1919 m. vasario 27 d. Vilniuje įkurta Lietuvos-Baltarusijos Tarybų Socialistinė Respublika – Litbelas, kurios pirmininku ir užsienio reikalų ministru tapo Vincas Mickevičius-Kapsukas. Litbelas greitai plėtėsi ir turėjo savo valdžios struktūras Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Gardino, Minsko gubernijose. Litbelas buvo Sovietų Rusijos pasaulinės revoliucijos plano, kuris turėjo užtikrinti bolševikų pasaulinės revoliucijos plitimą į Vakarų Europą, dalis. 1919 m. pabaigoje po sėkmingos karinės kampanijos, per kurią Lietuvos kariuomenė išvijo Raudonąją Armiją iš rytų Lietuvos – atkovota Ukmergė, Panevėžys, Utena, Zarasai ir priešas nustumtas už Dauguvos – prasidėjo Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos derybos. Faktiškai Litbelas nustojo egzistuoti, kai Sovietų Rusija 1919 m. rugsėjo 11 d. įteikė notą Lietuvos vyriausybei, kviesdama pradėti taikos derybas. Taigi, 1920 m. liepos 12 d. sutartimi Sovietų Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę bei visišką jos atsispyrimą nuo Rusijos, Lietuvos sostinę Vilnių, pietryčių etnines žemes, į kurias įėjo Breslaujos (rytuose) ir Gardino (pietuose) lietuvių etninės žemės. Lietuva iki 1920 m. spalio 9 d. turėjo 88 tūkst. kv. km. teritoriją. Tačiau lietuviams viltis ir džiaugsmas turėti Lietuvą su savo etninėmis žemėmis ir sostine Gedimino Vilniumi bei kovų su priešais kaimynais atokvėpis buvo labai trumpas. Klatingasis kaimynas, jau kelis kartus su ginklu pabuvojęs Vilniuje (Lenkija, jau spalio 9 d.,

sulaužiusi dar neįsigaliojusią 1920 spalio 12 d. Suvalkų sutartį, užėmė Vilnių ir didelę Lietuvos dalį). Tuomet buvo įkurta „Vidurio Lietuvos valstybė“, kuri 1922 m. prijungta prie Lenkijos.

Pažvelgę į 1920 m., 1926 m. ir 1933 m. sutartis su bolševikine Rusija bei su Sovietų Sąjunga, jose rasime abipusį išipareigojimą gerbti abipusį suverenitetą ir vengti bet kokių agresijos veiksmų viena prieš kitą. Raudonoji Armija, puldama Lenkiją, nors ir perėjo per Lietuvos teritoriją, 1920 m. rugpjūčio 27 d. grąžino Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kraštą. 1920 m. liepos 12 d. sutartis su bolševikine Rusija nebuvo sulaužyta. Abi šalys laikėsi sutarties sąlygų. Sovietų Rusija garbingai atlygino Lietuvai karo nuostolius (3 mln. aukso rublių). Panašūs Lietuvos santykiai su Sovietų Sąjunga išliko iki 1939 m. pabaigos.

Lietuvių kovos su kaimynais lenkais

Vienas pagrindinių Lietuvos priešų buvo Lenkija, nepripažinusi Lietuvos nepriklausomybės. Lietuva nesitikėjo, kad kaimynė, su kuria siejo bendra istorija – Abiejų Tautų Respublika (ATR) 1918 m., vienu metu, įtvirtino nepriklausomybę ir tapo savarankiškomis nepriklausomomis valstybėmis – puls ir sieks nutautinti Lietuvą. Lietuva dėl kaimynės Lenkijos agresijos patyrė didžiulius nuostolius, prarado beveik trečdalį savo teritorijos, ilgam tapo menkinama ir žeminama. Lietuviai lenkų okupuotoje Lietuvoje patyrė tautinį genocidą.

Lenkų politikai aiškino, kad Lietuvos nepriklausomybė – saujelės „litvomanų“ ir vokiečių tarnų prasimanymas, kad dauguma gyventojų nori susijungti su Lenkija. Lenkijos pagrindinis siekis buvo užimti teritoriją iki 1772 m. Abiejų Tautų Respublikos turėtų sienų. Juzefas Pilsudskis, 1918 m. lapkričio 11 d. tapęs Lenkijos valstybės pirmininku, ginklu ėmėsi atkurti Didžiąją Lenkiją. Lenkai 1919 m. pradžioje pradėjo ginkluotą puolimą ir užėmė Pinską, Naugarduką, Baranovičius, Lydą, Vilnių. Vasaros pabaigoje lenkai užėmė Minską ir Bobruiską. 1920 m. gegužę užėmė Kijevą, jau kontroliavo Minską ir Vilnių. Lenkai Ukrainoje elgėsi labai žiauriai – plėšikavo, degino kaimus, žudė taikius Ukrainos gyventojus.

Bolševikinė Rusija negalėjo pakęsti, kad Lenkija taip lengvai užkariauja kaimynų ukrainiečių ir baltarusių žemes. Tad bolševikai dar kartą su ginklu kilo nešti pasaulinę revoliuciją į Vakarų Europą. Istorinių straipsnių autoriai dažnai cituoja bolševikinės Rusijos kavalerijos

vedlio Michailo Tuchačevskio, pakilusio žygiui į Lenkiją, įsakymo (1920.07.04) žodžius: „*Sprendžiamas pasaulinės revoliucijos likimas. Per baltosios Lenkijos lavoną tiesiasi kelias į pasaulinį gaisrą. Mes ant durtvų atnešime laimę ir taiką darbo žmonėms. Pirmyn į Vakarų!*“ Raudonoji Armija nubloškė lenkus ir birželio 12 d. atsiėmė Kijevą, o rugpjūčio pradžioje pasiekė Varšuvą. Lenkai, aktyviai gynęsi nuo rugpjūčio 15 d. iki rugpjūčio 28 d., perėjo į kontrpuolimą. Lenkijos kariuomenė su Antantės pajėgų pagalba nubloškė Raudonąją Armiją apie 400 km. gilyn į Ukrainos ir Baltarusijos teritoriją. Karas su Rusija tęsėsi kelis mėnesius. Lenkija turėjo užgrobusi vakarų Baltarusijos ir vakarų Ukrainos teritorijos dalį. Baltarusija ir Ukraina buvo padalintos tarp Lenkijos. Toks padalijimas išliko ir po 1922 metų, Baltarusijos ir Ukrainos Respublikoms įstojus į Sovietų Sąjungą.

Nuo rugsėjo 28 d. iki spalio 2 d., vykstant taikos deryboms tarp Lenkijos ir Sovietų Rusijos, lenkų derybininkai reikalavo, kad bolševikai nesikištų į tai, kaip Lenkija susitvarkys teritorinius klausimus su Lietuva. Jau rugsėjo pradžioje lenkai, Vakarų Europos valstybėse sustiprinę propagandinę veiklą, intensyviai šmeižė ir kaltino Lietuvą dėl bičiulystės su bolševikais, skleidė nepagrįstus gandus – esą lietuviai bendrauja su bolševikais prieš lenkus.

Daugelis istorikų teigia, kad Rusijos-Lenkijos karas įvyko dėl Lenkijos agresijos. Tokiam vertinimui yra pagrindo. Tarpukario Lenkija, atplėsdama Vilnių, Gardiną, Lvovą ir paskui pasiduodama nacių suokalbui ir dalyvaudama sudraskant Čekoslovakiją, aiškiai demonstravo savo imperialistinę agresiją. Taip Lenkija ilgam prarado lietuvių, čekų, gudų, ukrainiečių ir kitų tautų pasitikėjimą.

Nepaisant pasirašytos taikos sutarties, ateinančius dvidešimt metų bolševikinės Rusijos (vėliau – Sovietų Sąjungos) ir Lenkijos santykiai išliko įtempti. Sovietų Sąjunga Lenkijai su kaupu „atsilygino“ 1939 m. rugsėjo antroje pusėje.

Lenkai, vydami rusus iš Varšuvos, kairiuoju kariuomenės sparnu pasuko link Augustavo. Lietuvos kariuomenė priešinosi ir gynėsi, tačiau prieš kelis kartus skaitlingesnę lenkų kariuomenę negalėjo atsilaikyti ir pradėjo trauktis. 1920 m. rugpjūčio 28 d. Lenkija užėmė Augustavą, o rugpjūčio 31 d. – Suvalkus ir Seinus. Lenkijos kariuomenė nesustojo ir veržėsi tolyn į Lietuvą. Įsikišus Santarvės valstybėms, lenkų puolimą pavyko sustabdyti. Lietuva pasiryžo gintis nuo

lenkų agresijos. 1920 m. rugsėjo 29 d. buvo sudarytas Lietuvos gynimo komitetas, vadovaujamas M. Sleževičiaus. kūrėsi vietiniai gynimo komitetai, vyko masiniai mitingai, vėl į kariuomenę buvo pašaukti savanoriai. Lietuvos vyriausybė, gavusi paramą, ėmė pirkti ginklus Vokietijoje. Buvo mobilizuoti visi kariniai rezervai. Palei demarkacijos liniją liko tik pasienio sargybos. Pėstininkų pulkai buvo papildyti naujokais ir sustiprinta kavalerija. Kovai paruoštos ir į frontą pasiųstos kariuomenės rezervinės dalys bei prie Prūsijos sienos buvusios kariuomenės dalys.

Konfliktą tarp Lenkijos ir Lietuvos buvo siekiama sureguliuoti derybų metu. Derybos vyko 1920 m. rugsėjo 15 d. Kalvarijoje ir 1920 m. rugsėjo 29 d. Suvalkuose tarpininkaujant Tautų Sąjungos Karinei kontrolės komisijai. 1920 m. spalio 7 d. buvo pasirašytas Suvalkų susitarimas, kuriuo buvo nustatyta demarkacijos linija Suvalkų krašte, o Vilnius paliktas Lietuvos pusėje. Tačiau dar nespėjus įsigalioti sutarčiai, 1920 m. spalio 9 d. „sukilėlių“ pasiskelbęs Liucijanas Želigovskis (su Lenkijos valstybės viršininko Juzefo Pilsudskio žinia) užėmė Vilnių ir ėmė veržtis gilyn į Lietuvos teritoriją – iki 1920 m. lapkričio vidurio užėmė Giedraičius, Dubingius ir kitas vietas, ir, turėdamas tikslą užimti Kauną, artėjo prie Ukmergės. Lietuvos kariuomenė, sutelkusi visas jėgas, perėjo į puolimą ir 1920 m. lapkričio 19 d. po įnirtingų mūšių užėmė Širvintas, o lapkričio 21 d. – Giedraičius. Čia Lietuvos kariuomenė pasiekė istorinę pergalę ir išgelbėjo Lietuvą nuo Lenkijos agresijos.

Tolesnį Lietuvos kariuomenės veržimąsi sustabdė Tautų Sąjunga, pareiklavusi sustabdyti kovos veiksmus. 1920 m. lapkričio 29 d. ji nustatė neutraliąją zoną, kurios viduriu ėjo administracinė linija, skyrusi Lietuvos ir Lenkijos teritorijas iki 1939 m. pabaigos.

Giedraičių mūšis su lenkais buvo lietuvių kova dėl Lietuvos valstybės likimo. Giedraičių mūšio reikšmė nuaidėjo po visą Lietuvą ir per visą pasaulį.

Nors Lietuvos kariuomenė pasiekė pergalę, Vilniaus kraštas ir Vilnius liko okupuotas Lenkijos. Vilniaus kraštas Lenkijos okupacijos pradžioje buvo vadinamas nauja valstybe – „Vidurio Lietuva“, o 1922 m. buvo galutinai įjungtas į Lenkijos sudėtį. Lenkija, nuo pat pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo dienų turėjusi sumanymą atgaivinti Lietuvos ir Lenkijos uniją, inkorporuoti Lietuvą į Lenkijos sudėtį, pradėjo realizuoti nau-

jos imperijos planą. Pasibaigus Nepriklausomybės kovoms, lietuvių tauta ryžosi ir ėmėsi atkuriamojo darbo visose valstybės gyvenimo srityse, ypač – stiprinant valstybingumą. Tam juridinį pagrindą suteikė 1920 m. lapkričio 29 d. Kaune su lenkais pasirašytas paliaubų protokolas. Taip pat turėjo įtakos tarp lietuvių ir lenkų kariuomenių nubrėžta neutrali zona. Tai lietuvių tautai suteikė daug vilčių atstatyti kraštą ir kurti gerovę išsivijoje valstybėje. Susitarimas Kaune dėl neutralios zonos Lietuvai buvo svarbus ir tuo, kad lietuvių tautai suteikė tikėjimą, jog Vilniaus krašto ir Vilniaus okupacija – laikina. Bet... Vilniaus lietuviai ilgėjosi du dešimtmečius.

Vilniaus netektis tapo ryškiausia ideologine gija nepriklausomos Lietuvos istorijoje. Vilniui vaduoti buvo leidžiami atsišaukimai, rinktos aukos ir imtos paskolos, įtrauktas menas, spauda, kuriamos draugijos. Skaitlingiausia draugija – Vilniui vaduoti sąjunga, veikusi nuo 1925 m. iki 1938 m. pabaigos, kurios tikslas – Vilnių ir Vilniaus kraštą išvaduoti ne prievartos būdais, bet pasitelkus tik kultūrines priemones. Sąjunga leido žurnalą „Mūsų Vilnius“. Lenkams paskelbus ultimatumą ir reikalaujant užmegzti diplomatinius santykius, žurnalas 1938 m. buvo uždarytas. Tuo laiku valstybinės šventės neapsieidavo be šūkių „Mes be Vilniaus nenurimsime“ ar „O, Vilniaus nepamiršk, lietuvi“. Lietuvių tautai spalio 9-oji buvo juodojo kaspinio diena. Tą dieną visur buvo keliamos juodu kaspinu perrištos vėliavos.

Po Širvintų-Giedraičių mūšio 1920 m. lapkričio 29 d. tarp kariaujančių šalių buvo nustatyta neutrali zona. Tačiau Lenkija ir lenkų valdantieji sluoksniai neatsisakė planų pavergti Lietuvą. 1921 m. pradžioje lietuvių fronte nuo Vokietijos iki Latvijos sienos buvo sutelktos net šešios lenkų divizijos. Dvi divizijos buvo dislokuotos Lydoje. Lenkų karinė vadovybė Lietuvos pasienyje vykdė dažnus karinių pajėgų pergrupavimus. Buvo siekiama išprovokuoti susirėmimus neutralioje zonoje, suverčiant visą kaltę lietuviams ir tuo pretekstu užimti ne tik neutralią zoną, bet prisijungti ir kitas Lietuvos teritorijas. Aktyvūs provokaciniai veiksmai vyko Suvalkijos pietuose. 1923 m. vasario 15 d. lenkai užėmė neutralią zoną Valkininkų-Rūdiškių geležinkelio stočių ruože. Lenkams vis gausesnėmis pajėgomis pradėjus puldinėti Širvintas ir iškilus krašto netekties pavojui, nutarta gintis, pasitelkiant civiliais rūbais perrengtus karius. Nuo 1922 m. gegužės 1 d. prasidėjo IV pėstinin-

kų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko karių partizaninė veikla. IV pėstininkų pulko partizanai su Širvintų milicija ir šauliais išlaikė savo rankose Širvintas, atkakliai gynė miestelį ir jo apylinkes nuo lenkų puolimų ir sužlugdė jų pastangas pasisavinti šį kraštą ir brautis gilyn į Lietuvą.

Neutralios zonos, demarkacinės ir administracinės linijų (parubežio) apsauga

Lietuvos kariuomenė, sustiprėjusi Širvintų-Giedraičių mūšyje, 1920 m. lapkričio 20 - 21 d. sustabdė lenkų karinių dalinių veržimąsi gilyn į Lietuvą ir pradėjo stumti atgal. Įsikišus Tautų Sąjungos Karinei Kontrolei (TSKK) aktyvūs kariniai mūšiai, vykę plačiu Musninkai-Širvintos-Giedraičiai-Dubingiai fronto ruožu, lapkričio 21 dieną buvo nutraukti. Dar po mūšių ties Giedraičiais ir Širvintomis, Pranzūzija atkakliai reikalavo Lietuvą sustabdyti Lietuvos kariuomenės puolimą ir neleisti Lietuvos kariuomenei įžengti į Vilnių. 1920 m. lapkričio 29 d. Kaune, tarpininkaujant TS karinei kontrolei bei dalyvaujant keturiems karinės kontrolės nariams, su lenkais buvo pasirašytas paliaubų protokolas.

Į Lietuvos ir Lenkijos konfliktą įsimašiusi Tautų Sąjungos kontrolės komisija tarp abiejų kariuomenių nustatė šalia demarkacijos linijos ir bendrą neutralią zoną. Demarkacinė linija buvo to meto faktinė fronto linija. Komisija įsakė abiem kariaujančioms šalims pasitraukti nuo demarkacinės linijos po tris kilometrus į savo pusę. Neutralioji zona tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių buvo nuo 6 iki 12 km pločio. Nurodytoje neutralioje zonoje, anot komisijos, negalėjo reikštis nei Lietuva, nei Lenkija, nei abiejų valstybių kariuomenės. Tačiau lenkai savo pusėje pradėjo organizuoti partizanų būrius iš civiliniais drabužiais aprengtų kareivių ir karininkų. Lenkų partizanai grobė lietuvių turtą, sadistiškai terorizavo, žudė lietuvius, rengė išpuolius prieš Lietuvos kariuomenę, dažnai prasiskverbėdavo į Lietuvos kontroliuojamą teritoriją.

Pirmoji neutralioji zona Suvalkijoje Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos buvo nustatyta dar 1920 m. spalio 5 d. Ji susidarė iš dviejų po 6 km pločio juostų, buvusių abipus vadinamosios Curzono linijos. Šioje zonoje negalėjo būti jokių karinių pajėgų, tačiau buvo leista veikti civilinei administracijai. Suvalkijoje tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių buvo nustatyta 12 km pločio neutralioji zona.

Demarkacinės linijos, maždaug 172 km ilgio juosta, saugojo IV pėstininkų divizija.

Varėnos srityje neutralioji zona nebuvo nustatyta

Antroji neutralioji zona 1920 m. lapkričio 29 d. buvo nustatyta Vilniaus srityje tarp lietuvių ir lenkų kariuomenės. Šalių kariuomenių atitraukimas į nurodytas linijas turėjo įvykti iki 1920 m. gruodžio 3 d. 12 val., tačiau iš lietuvių pusėje palikto Joniškio miestelio lenkai pasitraukė tik po mėnesio.

Tautų Sąjungos karinė kontrolės komisija nustatė trečiąją neutraliąją zoną Švenčionių srityje. Lietuvos pusei nurodė tokias vietas: Joniškis, Garšvėnai, Žeimeliai, Lakaja, Rašia, Pakryžė, Paminėlė, Labanoras, Palabazys, Varniškė, Minčia, Jakėnai, Pratkūnai, Salakas, Padvarinė, Vilkiškiai, Grebeniškės, Beranikiškės, Zarasai.

Nustačius neutraliąją zoną, buvo tikėtasi, kad santykiai su lenkais pagerės ir Lietuva galės likviduoti karo padarinius ir stiprinti valstybę. Tačiau lenkai jau 1920 m. pabaigoje ne kartą pažeidė neutraliąją zoną, plėšikaudami gyventojus ir puldinėdami lietuvių sargybas. Iš lenkų pusės išpuoliai prieš gyventojus, sargybas, kariuomenę visoje zonoje vis dažnėjo. Lenkai okupuotoje Lietuvoje didino kariuomenės skaičių, nuolat vykdė kariuomenės pergrupavimą. Neutraliojoje zonoje buvo vykdomi išpuoliai prieš gyventojus, provokuojami kariniai susirėmimai, o prie zonos traukiamos karinės pajėgos. Lietuvos kariuomenės žvalgybos duomenimis, lenkai 1921 m. pradžioje nuo Vokietijos iki Latvijos sienos buvo sutelkę 6 divizijas ir tris kavalerijos brigadų dalis. Lydoje buvo dislokuotos dvi pėstininkų divizijos. Okupuotoje Lietuvos dalyje veikė civiliniais drabužiais aprengti kariai. Vilniaus ir Švenčionių apylinkėse veikė Pakrančių apsaugos sąjunga (Z.B.K.), kurios nariai – buvę lenkų kariuomenės kariai, bedarbiai ir kaliniai, lenkų valdžios paleisti į laisvę su sąlyga, kad stos į partizanų eiles. Šios organizacijos priešakyje buvo iš Lietuvos pabėgę dvarininkai ir panašūs į juos avantiūristai. Ši sąjunga pačioje neutraliojoje zonoje suorganizavo lenkų partizanų būrius, pavadinę juos „Neutraliosios zonos lenkų milicija“. Lenkų milicijos tikslas buvo iš zonos išstumti Lietuvos miliciją, išprovokuoti Lietuvos kariuomenės veiksmus prieš lenkų kariuomenę, įvykdyti Lietuvoje sukilimą, įtikinti zonos gyventojus, kad teritorija su Kaunu iki Sventosios upės turi priklausyti Lenkijai.

Valdymo-organizaciniais sumetimais visą neutraliąją zoną lenkai buvo suskirstę į partizanų apygardas (Rūdiškių, Trakų, Širvintų, Giedraičių, Joniškio, Smalvų). Kiekvienoje apygardoje veikė iki 120 partizanų. Policininkai (partizanai) buvo dviejų rūšių – samdomi ir garbės. Samdomieji gaudavo visą lenkų kareivio išlaikymą ir 25000 - 30000 lenkų markių per mėnesį. Ginklais ir šoviniais juos aprūpindavo artimiausios lenkų kariuomenės dalys. Garbės partizanai, daugiausiai – vietos gyventojai, gaudavo vien ginklų. Nevietiniams partizanams „Z. B. K.“ išduodavo liudijimus kaip vietos gyventojams. Tarp neutraliosios zonos gyventojų lenkų partizanai vykdė smarkią agitaciją už jų prisijungimą prie Lenkijos. Lenkai turėjo tikslą užimti visą neutraliąją zoną ir skverbtis gilyn į Lietuvą. Okupuotos Lietuvos dalyje ir neutraliojoje zonoje lenkai turėjo apie 6000 paruoštų partizanų. Aktyviausiai lenkų partizanų grupės savo veiklą plėtė Širvintų rajone ir Suvalkijoje. Ypač pasižymėjo sadizmu Širvintų apygardoje veikęs išdavikas, buvęs Kauno miesto milicijos vadas, Virbalis. Perejęs pas lenkus, pakeitė pavardę ir pasivadino Sartanu. 1923 m. vasario 24 d. Sartanas su didele partizanų grupe, pasikvietęs daug partizanų iš Giedraičių apygardos ir remiamas lenkų kariuomenės, anksti rytą trimis grupėmis puolė Širvintus. Mūsų kariai apgygė miestelį. Kautynėse lenkai patyrė daug nuostolių. Čia žuvo lietuvis išdavikas lenkų partizanų vadas Virbalis-Sartanas.

Lietuvos karinė vadovybė atidžiai stebėjo lenkų kariuomenės veiksmus neutraliojoje zonoje ir rengėsi bet kokiems galimiems priešiškiems antpuoliams. 1921 m. pradžioje šios zonos ribą ir demarkacinę liniją saugojo I, III ir IV pėstininkų divizijos.

Lenkai ir toliau Lietuvą laikydami tik laikinąja valstybe, neutraliosios zonos taisyklių reikalavimus ignoravo ir nuo pat pirmos dienos juos pažeidinėjo. Neutralioji zona tapo lyg niekieno žemė, kurioje daugumą gyventojų sudarė lietuviai, nors dalis jų buvo nutautėjusi. Abi pusės – ir lenkai, ir lietuviai – stengėsi neutraliosios zonos gyventojų simpatijas patraukti savo pusėn. Lenkai savo priešininkus ėmė įvairiais būdais terorizuoti. Netrukus jų plėšikavimai, nepaklusnių gyventojų žudymai, netoli neutraliosios zonos buvusių lietuvių kariuomenės sargybų puldinėjimai, tapo sistemingais.

Neutraliajai zonai saugoti bei apsaugoti joje gyvenančius lietuvius nuo lenkų teroro ir plėšikavimo buvo įkurta neutraliosios zonos milicija. Širvintų viršaitis

Petras Žukauskas, kuris tuo metu buvo ir santarvininkų įgaliotinis neutraliajai zonai, ėmė rūpintis milicijos steigimu. 1922 m. gegužės 10 d. buvo įsteigta neutralios zonos liaudies milicija. Pirmuoju šios zonos vyriausiuoju komendantu paskirtas Juozas Mikuckis (Juozas Mikuckis buvo pirmasis Pasienio policijos mokyklos Kaišiadoryse viršininkas), komendanto padėjėju – Antanas Žemaitis, sekretoriumi – Balys Pupalaigis. Vyriausio komendanto štabas buvo Kaišiadoryse. Svarbesnėse vietose įsteigtos komendantūros (nuovados). Širvintose komendantu paskirtas Vytautas Petrauskas, Giedraičiuose – Kazys Bernotas, Valkininkų geležinkelio stotyje – Vincas Keršys. Milicijos daugumą sudarė neutraliosios zonos ir iš lenkų okupuotos Lietuvos dalies (Vilniaus krašto) pabėgę vyrai. Tuo metu jau buvo įsteigta Sventojansko-Vištyčio rajono pasienio milicija, kuri priklausė Seinų apskrities viršininkui ir neutralios zonos milicijos vyriausiam komendantui. Sventojansko-Vištyčio neutraliosios zonos komendantu buvo paskirtas neutralios zonos vyresnio komendanto padėjėjas A. Žemaitis. Komendanto štabas įsikūrė Suvalkų Kalvarijoje. A. Žukauskas tuo pačiu metu ėjo Sventojansko-Vištyčio rajono pasienio milicijos vado pareigas. Ši milicija priklausė pasieniui, tačiau visa jos veikla buvo neutraliojoje zonoje.

Neutraliosios zonos milicija vykdė parubežio apsaugą ir užtikrino tvarką zonoje iki sienos su Latvija. Milicija buvo išdėstyta trijuose rajonuose: Valkininkuose, Širvintose ir Giedraičiuose. Gyventojai talkino milicijai, kuri buvo ginkluota jėga, saugojanti neutralios zonos gyventojus nuo lenkų kariuomenės smurto bei persirengusių civiliais ginkluotų lenkų būrių, kurie nuolat braudavosi į Lietuvos gilumą, terorizuodami lietuvius, grobdami jų turtą.

Visgi Lietuvos milicija parubežio apsaugai ir tvarkai neutraliojoje zonoje palaikyti buvo silpnai paruošta, neaprupinta ginklais ir apranga, stokojo tarnybos instrukcijų ir reikalavimų. Milicininkai neturėjo jokio išsilavinimo. Milicijoje šidarbino daug atsitiktinių, nepatikrintų ir neparuoštų asmenų.

Neutraliosios zonos komendantas J. Mikuckis kreipėsi į Piliečių apsaugos departamentą dėl neutraliosios zonos milicijos darbo trūkumų ir problemų. Pareiškime komendantas pateikė daug pasiūlymų Pasienio milicijos darbo trūkumams šalinti ir tarnybos kokybei pagerinti.

Tuo metu lenkai pradėjo aktyviai stiprinti savo pozicijas neutraliojoje zonoje. Lenkų partizanai nuolat puldinėjo mūsų

sargybas ir brovėsi gilyn į Lietuvos pusę. Pagal Lietuvos Kariuomenės štabo Operacijų skyriaus (LCVA, F9. 29, ap. 3, b. 359) ginkluotų susirėmimų su lenkų partizanais neutralioje zonoje ir Lietuvos pusėje apšaudant sargybines bei kitų išpuolių suvestines: 1920 m. fiksuoti 7 tokie atvejai; 1921 m. – 31 atvejis; 1922 m. – 64 atvejai; 1923 m. – 52 atvejai. Vien tik per 1923 m. kovo mėn. lenkų partizanai įvykdė 23 puolimus neutraliojoje zonoje.

1923 m. vasario 3 d. Tautų Sąjunga neutralią zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos padalijo dar kartą, o kovo 15 d. Ambasadorių konferencijoje nutarta naujai nustatyti demarkacinę liniją, kurios ilgis buvo 507 km., laikyti valstybine siena. Nustatyta linija kaip demarkacinė, nuo 1929 m. – kaip administracinė, egzistavo iki 1939 metų spalio 27 dienos.

Lietuvos vyriausybė nepripažino Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. nutarimu nustatytos demarkacinės linijos ir nenorėjo sutikti dėl neutraliosios zonos panaikinimo.

Lenkai iš neutraliosios zonos lietuvių pusės trauktis neskubėjo. Suvalkijoje kaimus užimtus laikė iki gegužės 20 d. Vievio rajone lenkai ilgai nepasitraukė iš užimtų Vilūniškių dvaro ir iš malūno netoli Ausieniškių kaimo.

Panaikinus Neutraliosios zonos miliciją (1923m. Gegužės 20 d.), Lietuvos parubežį su Lenkija saugojo įvairūs Lietuvos kariuomenės daliniai. Buvo suformuota Pasienio sargybų divizija. Demarkacinės linijos apsaugą nuo Neries iki sienos su Latvija buvo pavesta vykdyti IV pulkui, kurio štabas buvo įsikūręs Utenoje.

Lenkai, panaikinus neutraliąją zoną, sienos apsaugą paliko kariuomenei. Lenkų šaukstiniai sieną saugojo iki 1939 m. pabaigos. Utenos apskrities ribas nuo Šakališkių iki Turmanto (Zarasų aps.) saugojo pasienio korpuso (K.O.P.) bataliono kariai, kurių pagrindinės kareivinės ir štabas buvo įsikūręs Švenčionėliuose. Sargybinės Baranave, Pastoviškyje, Paluknyje, Mikalinėje buvo įrengtos iškirtus daugiau kaip 50 metrų pločio brandaus miško juosta. Kitos kareivinės ir būstinės sargybinėms buvo išnuomojamos ūkininkų Meironyse, Antalksnėje, Linkmenyse ir papildomai – Baranave. Ruožą nuo Šakališkių iki Ukmergės baro saugojo Nemenčinėje dislokuotas K. O. P. III-iojo korpuso batalionas. Kuopa su 120 kareivių buvo dislokuota Arnionyse. Ši kuopa turėjo šešias sargybines. Sargybinės buvo įsikūrusios Utenos baro ribose – Kumelino, Malūnėlio, Ozarino,

Jankūniškio, Unkštos kaimuose ir vienkiauose. Ruožą nuo Šakališkių iki ribos su Zarasų baru saugojo 20-ojo bataliono 2-a ir 3-ia kuopos. 3-ia kuopa buvo dislokuota Švenčionėliuose. Meironyse Blažių namuose gyveno 2-os kuopos sargybos kareiviai.

Kiekvienoje lenkų sargybinėje buvo vienas karininkas ir iki 15 kareivių. Sargyba buvo ginkluota lengvuju kulkosvaidžiu, granatomis, turėjo didelį kiekį šovinių. Lenkų sargybos barelis šviesiu paros metu buvo saugomas vieno porinio patrulio, tamsiu paros metu (nakčia) – dviejų porinių patrulių.

1923 m. birželio 18 d. Lietuvos valstybės sienos apsauga iš Krašto apsaugos ministerijos buvo perduota Vidaus reikalų ministerijai. Nuo 1924 m. sausio 1 d. pasienio apsaugos pulkai likviduoti ir visa valstybinė policija perėjo Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento žinion. Pasienio apsaugos pulkų funkcijas perėmė Vidaus reikalų ministerijos sistemoje įsteigta Pasienio policija.

Pasienio policija parubežio su Lenkija apsaugą pradėjo vykdyti nuo 1924 m. sausio 1 d. Viso parubežio su Lenkija apsauga buvo suskirstyta į Alytaus, Seinų, Marijampolės, Trakų, Ukmergės, Utenos ir Zarasų barus. Barų viršininkai tapo pavaldūs apskričių viršininkams. Į barų ir jų rajonų viršininkų pareigas buvo priimami atsargos karininkai. Policininkais – beveik be išimties visi tarnavę kariuomenėje puskarininkai ar gabesni, patriotiškai nusiteikę ir raštingi eiliniai kareiviai. Pasienio policija buvo tvarkoma kariškos drausmės pagrindais.

Pasienio policijos baras buvo organizacinis ir administracinis vienetas atitinkamos apskrities ribose. Barą sudarė iki dešimties rajonų. Rajonas saugojo iki 15 km ribos. Rajonai turėjo savo numerius, buvo suskirstyti į sargybas. Sargybų skaičius rajone priklausė nuo vietovės sudėtingumo ir padėties pasienyje. Sargybą sudarydavo 5–10 sargybinių. Kiekvienam sargybiniui buvo paskiriamas sargybos ruožas – barelis. Toks Pasienio policijos valdymas ir struktūra, su nežymiais pakeitimais, išliko iki 1940 m. liepos 17 d., t.y., iki kol sovietai likvidavo Pasienio policiją.

Panaikinus neutralią zoną ir parubežį (demarkacinę, o nuo 1929 m. – administracinę, liniją) pradėjus saugoti Pasienio policijai, iš lenkų pusės nuolat buvo šaudoma, grobiami Lietuvos pasienio policininkai, perstatinėjamos gairės, nesankcionuoti kertama saugoma linija. Nuo 1927 m. iki 1939 m. rugsėjo lenkų pasie-

niečiai nušovė 7, sužeidė 13 ir pagrobė 22 Lietuvos pasienio policininkus. Dėl tokių incidentų ne kartą kildavo pasienio konfliktai tarp abiejų šalių, šalys keisdavosi notomis.

Pasienio policijos Trakų baro 5-ojo rajono 4-osios sargybos sargybinis Jurgis Kybartas 1931 m. spalio 4 d. rytą tikrino vietą, iš kurios jis pats išvakarėse buvo pašalinęs neteisėtai lenkų į Lietuvos pusę perkeltą gairę. Čia jį užklupo du mirtini lenkų pareigūno šūviai. 1936 m. gegužės 28 d. tarnybos metu prie administracinės linijos lenkų sargybinių šūviais mirtinai buvo sužeistas Vilkaviškio baro eilinis policininkas Andrius Lazakevičius.

Padėtis su Lenkija buvo įtempta, parubežyje be pertraukos vyko vis rimtesni incidentai. Iš tokių Lenkijos incidentų ir provokacijų, galima buvo tikėtis, kad Lenkija bet kuriuo metu gali pulti Lietuvą.

Lietuvos kariuomenės žvalgyba stebėjo ir sekė Lenkijos karinių dalinių pergrupavimus ir perdislokavimus. Lietuva ruošėsi bet kokiems netikėtumams. Lietuvos Kariuomenės štabas 1937 m. parengė operacijų planą Nr. 3 „L“, kurio pagrindinis motyvas buvo pasiruošti lenkų puolimui.

Prasidėjo Hitlerio ekspansija į Europą. Lietuvos Kariuomenės štabo planas „L“ liko gulėti archyvų lentynose.

Lenkijos žlugimas. Lenkų atbėgėliai Lietuvoje

To meto įvykiai stipriai pradėjo purtyti visą Europą. Ir štai Sovietų Sąjungos diktatoriui Josifui Stalinui 1939 m. išmušė palanki valanda suvesti sąskaitas su Lenkija. Lenkijos valstybės tragedija prasidėjo, kai Hitleris ir Stalinas 1939 rugsėjį pasidalino Lenkiją. Naciai vakarinę Lenkijos dalį ėmė germanizuoti. Tūkstančius gyventojų privertė trauktis iš gyvenamųjų vietų, o į jų vietą vežė vokiečius. Naikino katalikų tikėjimą. Uždarinėjo bažnyčias, kunigus varė į darbo stovyklas. Per kelis okupacijos mėnesius vokiečiai nužudė 18 tūkst. Lenkijos inteligentų. Sovietų Sąjungos pavergtijoje Lenkijos dalyje sovietai tuojau pat ėmė kurti „socializmą“. Trėmė ir žudė. Vien tik Katynėje buvo nužudyti 21857 lenkų kaliniai: inteligentai, kariai, policininkai. L. Berija 1940 m. pavasarį pasiūlė sušaudyti visus Lenkijos karininkus. Jau pirmosiomis dienomis Sovietų NKVD areštavo beveik 15000 Lenkijos karininkų.

Raudonajai Armijai 1939 m. rugsėjo 17 d. pradėjus pulti Lenkiją, į Lietuvą atbėgo dešimtys tūkstančių Lenkijos piliečių. Pirmieji lenkų kariai Lietuvos-

Lenkijos administracinę liniją kirtę rugėjų 18 d. 12 val., o rugsėjo pabaigoje liniją kirtę apie 27 000 civilių asmenų ir 15 000 lenkų karių ir policininkų, kurie pagal tarptautinę karo teisę buvo internuoti.

Lietuva, matydama lenkų tautos tragediją, visus priglaudė ir be jokios nuoskaudos, kurią lietuviai patyrė iš lenkų pusės beveik dvidešimt metų, rūpinosi jais. Po lenkų išstikimo tragedija. Iš Lenkijos, kuri ginklu siekė atkurti savąją imperiją, žemino kitas tautas, didybės manija žavėjosi savo poniškumu, šlykštėjosi ir niekino kitas tautas, dešimtys tūkstančių atbėgėlių rado prieglobstį, jų pačių niekintoje, žemintoje Lietuvoje. Lenkija buvo nuožmiausia Lietuvos nepriklausomybės priešė. Ji okupuotame Vilniaus krašte ir Sūduvių-Juotvingių kraštuose vykdė niekšingiausią lietuvių naikinimo politiką. Tuo metu Lietuva per trumpą laiką lenkų atbėgėliams įkūrė stovyklas Simne, Michalinave, Plungėje, Ažuolų Budoje, Panevėžyje, Šiaudiniškėse, Vienuoliuose, Marijampolėje, Tauragėje, Jonavoje, Liudvinave, Kalvarijoje, Šiauliuose, Lazdijuose, Subačiuje, Kybartuose, Kupiškėje, Ukmergėje, Žagarėje. Atbėgusius kunigus, vienuolius ir vienuoles apgyvendino Liškiavos vienuolyne. Internuotuosius karius apgyvendino Kulautuvos, Birštono ir Palangos sanatorijose. Vėliau (nuo lapkričio 17 d.) įkūrė internuotųjų stovyklas Jakiškių dvare netoli Kuršėnų (vėliau perkėlė į Suvalkų Kalvariją), Rokiškyje grafo J. Psezdzeckio dvare (vėliau perkėlė į Kauno II pėstininkų pulko kareivines), Vilkaviškyje kavalerijos pulko kareivinėse (perkelta iš Birštono kurorto), Alytuje. Raudonajai Armijai artėjant prie Alytaus, stovykla buvo perkelta į šalia Ukmergės esantį Vaitkuškio dvarą. Vaitkuškio stovykla buvo likviduota 1940 m. liepos 16 d. Kauno V ir VI fortuose veikė sugriežtinto režimo internuotųjų stovykla.

Didžiausias atbėgėlių civilių srautas plūstelėjo rugsėjo 20 ir 21 dienomis į Širvintų ir Giedraičių apylinkes. Po rugsėjo 21 d. atbėgėlių srautas sumažėjo, kadangi Raudonoji Armija daugelyje vietų jau buvo pasiekusi Lietuvos-Lenkijos administracinę liniją.

Vilniuje „Žoržo“ viešbutyje (buvusiame „Vilniaus“ viešbutyje) buvo įsikūręs Lietuvos generalinis konsulas, kuriam konsulu dirbo daktaras Antanas Trimakas, sekretore Birutė Verkelytė. Konsulas dirbo dieną ir naktį, ruošdami atbėgėliams dokumentus išvykimui į užsienį. Darbuotojų dėka internuotųjų skaičius stovyklose per 1939–1940 m. ketletą mėnesių sumažėjo nuo 15 000 iki 4 372 internautų.

Taigi Lenkijos piliečiai rado prieglobstį ir pagalbą pas amžinus priešus, kuriuos žemino, niekino, kurių nekętė.

B. Verkelytė-Fedaravičienė, prisimindama Lietuvos lenkinimo laikus bei 1939 m. Lenkijos žlugimą, visada pabrėždavo, kad „1939 metai lenkams ir žydams Lietuva tapo gelbėjimosi viltimi“.

J. Stalinas Lenkijai atkeršijo savais metodais – tūkstančiai lenkų žuvo kare, kentėjo nelaisvėje, dešimtys tūkstančių buvo sušaudyti belaisvių stovyklose. Po 1939 metų Lenkijos tragedijos šimtai tūkstančių lenkų liko Sibiro amžinajame įšale.

Lenkija, net ir karo išvakarėse, visokiais būdais siekdama išlaikyti Lietuvą savo įtakos zonoje, ieškojo didžiųjų Europos valstybių paramos. 1939 m. rugpjūčio 25 d. su Anglija ir Prancūzija buvo sudaryta slapta sutartis, kurioje užsitikrinta, kad Lenkijai bus netrukdoma paimti Lietuvą į savo įtakos zoną. Maža to, kai jau Maskvoje rugsėjo 17 d. buvo paskelbta, kad Lenkijos valstybė nebeegzistuoja ir kai rytinė Lenkijos dalis buvo perduota Sovietų Sąjungai, Lenkijos valdantieji, būdami emigracijoje, rezgė planus, ieškojo galimybių bei kitų valstybių palaikymo, užsitikrinant, kad Lietuva liktų jų „globoje“. Lenkijos emigracinės vyriausybės vadovas generolas Vladislavas Sikorskis 1939 m. pabaigoje, atvykęs pas Josifą Staliną, bandė jį įtikinti, kad Vilniaus ir Vilniaus krašto nereikia grąžinti Lietuvai. V. Sikorskis J. Stalinui siūlė Okupuotos Lietuvos kraštą prijungti prie naujos Tarybinės Respublikos (Lenkijos), Vilnių palikti naujos Tarybinės Respublikos sostine. ... Štai kokie buvo tikrieji grobuoniški imperialistiniai Lenkijos kėsai ir tikslai Lietuvos atžvilgiu. O prieš tai Lenkija du dešimtmečius Europos valstybėms ir visam pasauliui skelbė, aiškino ir gyrėsi, kad užkariavę didelę dalį Lietuvos ir ją prijungę prie Lenkijos, uždarė koridorių, per kurį bolševikinė Rusija jau nebegalės su ginklu nešti socialistinę pasaulio revoliuciją gilyn į Europą.

J. Stalinas jau turėjo kitus „Lietuvos ateities planus“

Nuo 1939 m. pabaigos Lietuva, kaip ir Lenkija, pergyveno raudonojo ir pilkojo okupanto okupacijas, karą, žudynes, tremtis, emigraciją, partizaninį karą ir kitas negandas. Lietuva ir sunkiausiais laikais tikėjo bei turėjo viltį būti savarankiška ir nepriklausoma valstybe su sostine Vilniumi. Lenkai net sunkiausiu metu, kai raudonojo okupanto Raudonoji Armija „vadavo“ Vilnių, savo tau-

jant“. Lenkijos emigracinei vyriausybei pavaldi pasipriešinimo karinė organizacija įkurta 1939 m. lapkričio 13 d. „Armija Krajova“ (AK), siekė atkurti nepriklausomą Lenkijos valstybę su 1939 m. sienomis. Armijos tikslas buvo neleisti Lietuvos patriotams atkurti Lietuvos nepriklausomos valstybės. Armijos Krajos partizanai Lietuvoje padarė nusikaltimų žmoniškumui – terorizavo ir žudė nekaltus Lietuvos gyventojus. Vilniaus daliniuose ji turėjo beveik 20 tūkst. gerai apginkluotų karių. Ši armija slopino lietuviškumą Pietryčių Lietuvoje ir laukė momento, kada bus galima užimti Vilnių. 1944 m. birželio viduryje, kai Raudonosios Armijos generolo I. Černiachovskio frontas jau „vadavo“ Vilnių, lenkų Armijos Krajos keli būriai su bolševikų raudonaisiais partizanais įžygiavo į Vilnių. Lenkai vėl džiūgavo, siųsdami žinias saviesiems į emigraciją, kad viskas vėl lenkų rankose, kad Vilnius bus lenkiškas.

Armija Krajova dar ir Sovietų antrosios okupacijos metu Vilniaus apylinkėse ilgai terorizavo ir žudė lietuvių palai-kančius gyventojus ir lietuvius.

Sovietų geležinės uždangos metu (nuo 1944 m. vidurio iki Atgimimo) lenkai Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu buvo slaptingai ramūs. Gal vien dėl to, kad abi tautos kentėjo nuo bolševikų okupacijos. Daugelis šoviniškai nusiteikusių prieš lietuvius Vilniaus krašto lenkų su lietuviais bendravo okupanto kalba, slėpdami „fanaberiją“ ir „honoravą šlektišką“ prigimtį.

Lietuva vaduojasi iš raudonųjų imperijos. Atkurta antros Lietuvos Respublikos valstybė po trisdešimtmečio

Atgimimo metu ir per pirmą Lietuvos išsivadavimo etapą lenkai aktyviai pradėjo vienyti jėgas, siekdami susigrąžinti Vilnių ir Vilniaus kraštą ar net paversti Lietuvą Lenkijos provincija. Plačiai buvo skelbiama, kad Vilnius ir Vilniaus kraštas iš Lenkijos buvo atplėštas neteisėtai, kad Vilnių ir Vilniaus kraštą reikia grąžinti lenkams. Taip lenkai Varšuvoje mingavo 1989 m. vasarą, minėdami Liublino unijos 420-ias metines ir skelbė, kad Lietuva neteisėtai buvo atplėšta nuo Lenkijos, kad kiekvieno lenko šventa pozicija yra ginti savo brolius nuo lietuvių nacionalistų.

Jau 1989 m. rugsėjo 6 d. įvykusioje Šalčininkų rajono liaudies deputatų tarybos sesijoje buvo priimtas nutarimas dėl Šalčininkų rajono paskelbimo Lenkų nacionaliniu teritoriniu rajonu LTSR

sudėtyje. „Autonomininkai“ šį savo nutarimą nusiuntė į Maskvą. Kremlius pritarė lenkų šoviniams. Lenkų šovinistai nenustojo rašę į Kremlį, į Varšuvą, klykdami, kad Lietuvoje valdžią paima lietuviškieji nacionalistai, kurie pažeidžia jų, didžiųjų TSRS patriotų-lenkų komunistų teises, kėsina į jų kultūrą, kalbą. Maskvą (M. Gorbačiovą) malda vo išgelbėti lenkus nuo lietuviškųjų nacionalistų. TSRS, Lenkijos ir Vilniaus krašto lenkų siekiai visiškai sutapo – neleisti atsikurti nepriklausomai Lietuvos valstybei. Rusai siekė išlaikyti Lietuvą TSRS sudėtyje, lenkų šovinistai siekė Lietuvą paversti Lenkijos provincija.

Lenkai, nusiteikę prieš Lietuvos Nepriklausomybę (1989 m.), prisidėjo prie „Jedinstvo“ partijos kūrimo ir buvo aktyvūs jos nariais. Kartu su „jedinstvininkais“ visokiais būdais Sąjūdžiui ir Aukščiausiąjai tarybai trukdė kurti ir stiprinti atkurtą Lietuvos nepriklausomybę. Tuojau pat pradėjo reikalauti Pietryčių Lietuvoje (buvusioje Okupuotoje Lietuvoje) paskelbti lenkų kalbą valstybine. Nuo Atgimimo laikų visa jų veikla buvo aktyvi kova prieš lietuvių tautą ir jos nepriklausomybę.

Kai Lietuvos Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 11 d. po istorinio balsavimo pasauliui pranešė, kad atkurta nepriklausoma Lietuvos Valstybė, ne visi lenkų tautybės deputatai balsavo už Lietuvos nepriklausomybės atstatymą.

1990 m. liepos 1 d. vadinamieji Lenkijos inteligentai pasirašė memorandumą, kurį įteikė tuometiniam Lenkijos prezidentui V. Jaruzelskiui ir Lenkijos vyriausybei. Memorandumas įteiktas ir Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komisijai, Europos tarybai Strasbūre. Vėliau jie rašė TSKP CK generaliniam sekretoriui M. Gorbačioviui. Visur įrodinėjo, kad Vilnius ir jo kraštas turi būti grąžinti Lenkijai, kaip nuo amžių buvusios lenkų žemės. Arba, kad būtų paskelbta to krašto lenkų autonomija ir būtina nedelsiant imtis priemonių tikriesiems šio krašto gyventojams – lenkams – apginti nuo okupantų lietuvių, kad nedelsiant Vilnius būtų paskelbtas lenkų autonominio krašto sostine.

Lenkų bolševikai-šovinistai 1990 m. spalio 6 d. suvažiavime paskelbė, kad įkūrė Lenkų nacionalinį teritorinį kraštą Lietuvos sudėtyje. Lenkų stalinistų-šovinistų „respublikai“ priklausė Vilniaus ir Šalčininkų rajonai, Pabradės miestas, Švenčionių rajono Pabradės ir Margūnų apylinkės, Trakų, Senųjų Trakų, Paluknio, Kariotiškių apylinkės, dalis Jauniūnų apylinkės, Širvintų rajonas.

Administraciniu respublikos centru paskelbtas Naujoji Vilnia. Suvažiavime „autonomininkai“ pritarė, kad naujoji jų respublika pasirašytų su Sovietų Sąjunga sąjunginę sutartį.

Lenkija ir Vilniaus krašto šovinistai visokiais būdais stengėsi plėsti savo įtaką Vilniaus krašto teritorijose, į kurias neturėjo jokios istorinės teisės ir kuriose nebuvo nė lopinėlio jų etninių žemių.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lenkija neskubėjo jos pripažinti. Savo aktu ji pripažino tik 1991 m. rugpjūčio 26 d. po nepavykusio pučo Maskvoje. Kyla klausimas, kodėl būsimas Lenkijos prezidentas, socialdemokratų partijos lyderis Aleksandras Kvasnievskis buvo pradėjęs derybas su TSKP platformininku Mykolu Burokevičiumi. Aišku, kad Lenkija turėjo kitokių interesų Lietuvoje. Lenkijai buvo labiau naudinga bendradarbiauti su Sovietų Lietuva, nei su nepriklausoma Lietuva. Lietuvos-Lenkijos sutartis buvo pasirašyta 1994 m. – vėliausiai iš visų kaimyninių valstybių, be to, sutartis nuo pat pradžios nebuvo vykdoma. Tačiau lenkai nemini, kodėl buvo delsiama pasirašyti. Priežastis buvo lenkų nenoras sutarties preambulėje įvertinti generolo Liucijano Želigovskio ir Juzefo Pilsudskio agresiją ir Vilniaus bei Vilniaus krašto okupaciją. Po ilgų derybų ir susirašinėjimų 1994 m. balandžio 26 d. Lenkija sutiko pasirašyti „Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo“ sutartį.

Atgavus Lietuvos nepriklausomybę ir išvedus tarybinę kariuomenę, Lietuvai liko problemų, kurias kėlė Lietuvos lenkai vis dar remiami Rusijos ir Lenkijos. Lietuvos lenkai 1994 m. rugpjūčio 14 d. įkūrė agresyvią šovinistų partiją – Lietuvos lenkų rinkiminę akciją, (LLRA) su Valdemaru Tomaševskiu priešakyje, informacinio karo metodais žingsnis po žingsnio siekia Vilniaus ir Vilniaus krašto. Prisimename ir dabar matome, kokiais metodais ir būdais gina savo tautines mažumas ir kaip bet kokio lygio rinkimuose siekia pergalių. Tautos išrinktieji Seime, vyriausybėje, savivaldybėse jau pirmosiomis atkurtos nepriklausomybės dienomis jautė ir žinojo, kad su Lietuvos okupantais lenkais reikės kovoti ir nuo jų gintis. Mes lietuviai tada būdami vieningi, genuose turėdami viltį ir siekį apginti Lietuvą, pasiekėme, kad būtų išvesta grobiko SSSR kariuomenė. Dešimtūkstantinės sovietinės kariuomenės Lietuvoje neliko. Tada, aiškiai matydami Lenkijos ir Lietuvos lenkų agresyvumą ir trukdymą at-

kurti nepriklausomybę, galėjome reikalauti išsikelti visus su Lietuvos budeliu J. Pilsudskiu susietus paminklus, arba rasti jiems vietą Grūto parke... Kaipgi taip – su lenkais mes elgėmės ir dabar elgiamės, lyg būtume jų baudžiauninkais, praradę Tautos dviasią, orumą, savigarbą. Lenkai vis didina savo nacionalistinius reikalavimus – nuolaidos valstybiniam lietuvių kalbos egzaminui, pavardžių ir vietovardžių rašybai. Kas toliau...? Pasaulyje yra daug lenkų tautinių bendruomenių, bet bendruomenės iš valstybių nereikalauja, kad jų valstybinės kalbos abėcėlės būtų papildytos lenkiškomis raidėmis, vietovardžiai rašomi lenkiškai, kad būtų reikalaujama lenkiškų mokyklų. Jokių būdu negalėtų veikti tokia organizacija, kaip LLRA, kuri kovoja prieš valstybę. Šiandienos lenkams tebėra gyvas jų protėvių siekis paversti lietuvių lenku, o Lietuvos valstybę – Lenkijos provincija. Aišku, kad dėl to esam kalti mes patys ir mūsų išrinktoji valdžia. Mūsų valstybės suverenitas yra lietuvių tauta, jos valstybinė kalba – lietuvių kalba, ji turi būti vartojama visų mūsų valstybės piliečių. Lenkija ne tik nepripažįsta savo nusikaltimų Lietuvai ir lietuvių tautai, bet ir lenkiasi budeliui J. Pilsudskui, kuris buvo pasiryžęs sunaikinti Lietuvą, buvusioje okupuotos Lietuvos dalyje stato paminklus, sodina medžius, rengia atminimo lentas. Greitai J. Pilsudskio paminklas gali iškilti Maišiagalėje, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo gimnazijos pašonėje po langais, jau prieš pusantų metų čia paruoštame skvere.

Mes, lietuviai, 2020 m. lapkričio mėn. nesugebėjome tinkamai paminėti legendinio Širvintų-Giedraičių mūšio šimto metų sukakties. Kodėl liko neįkurta šių kovų istorinė žymė – dar 2015 m. iniciatorių parengtas Širvintų-Giedraičių karinis istorinis parkas?

Praėjus 95 metams nuo Suvalkų sutarties sulaužymo, generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos karo istorikas profesorius Valdas Rakutis (2020 m. kadencijos Lietuvos Respublikos Seimo narys, buvęs Seimo „Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos“ pirmininkas), parengęs Širvintų-Giedraičių karinio istorinio parko projektą, su iniciatyvinės grupės nariais – Šešuolių bendruomenės pirmininku mokytoju Stanislovu Budraičiu ir Širvintų mūšio tyrinėtoju mokytoju Jonu Stankevičiumi – parko projektą pristatė Molėtų, Širvintų ir Ukmergės savivaldybėms. Trijų savivaldybių merai –Širvintų merė Živilė Pinskuvienė, Molėtų meras Stasys Žvi-

nys ir Ukmergės meras Rolandas Janickas – 2015 m. rugsėjo 30 d. Giedraičių Antano Jaroševičiaus gimnazijoje pasirašė bendrą ketinimų protokolą ir sutarė įkurti Širvintų-Giedraičių karinį istorinį parką. Susitikime merai nutarė karinio istorinio parko sukūrimui sudaryti darbo grupę, kurioje bus savivaldybių deleguoti atstovai ir, svarbiausia, nutarė parko parengiamuosius darbus baigti ir Širvintų-Giedraičių karinio-istorinio parko steigimo sutartį tarp savivaldybių sudaryti iki 2016 m. vasario 16 d. Molėtų savivaldybė (meras S. Žvinys) pirmoji tuojau pat skyrė lėšų. Už savivaldybės, rėmėjų ir aukotojų lėšas buvo įrengti stogastulpiai, rodyklės, informaciniai stendai. Širvintų rajono savivaldybė (merė Ž. Pinskuvienė) atsisakė dalyvauti karinio-istorinio parko kūrime ir nepasirašė tarp savivaldybių bendros sutarties. Merė apsisprendė, kai Užsienio reikalų ministras, neseniai atsiprašęs Lenkijos – kodėl? Už ką? Kieno pavedimu? – patarė Ž. Pinskuvienėi neremti ir nedalyvauti šio parko projekto įgyvendinime, nes tai gali nepatikti strateginiams partneriams. Merėi apsispręsti padėjo ir savivaldybėje apsikančiusios kelios lenkų delegacijos.

Ir dar. Širvintų miesto bendruomenė Lietuvos nepriklausomybės šimtmečio išvakarėse, surinkusi Širvintų apylinkėse kovojusių savanorių pavardes, parengė projektą Širvintų valsčiaus 1918-1920 m. Nepriklausomybės kovų savanorių ir Vyties kryžiaus kavalierių atminimo lentoms pastatyti. Asociacijos „Širvintų miesto bendruomenė“ pirmininkė Alytė Skeberienė su iniciatyvinės grupės nariais priėmė pas merę Žilvilę Pinskuvienę supažindino ją su parengtu projektu. Iniciatoriai gavo tvirtą merės palaikymą, kartu buvo aptarta atminimo lentų pastatymo vieta. Asociacija, parengusi juodo granito dvi atminimo lentas su iškaltomis 26-ių savanorių pavardėmis ir su 13-os Vyties kryžiaus kavalierių pavardėmis, prašė savivaldybės leidimo pastatyti įamžinimo lentas. Savivaldybė po mėnesio asociacijai pra-

nešė, kad nepritaria atminimo lentų pastatymo projektui. Merė vėl persigalvojo. Nepriklausomybės kovų savanorių atminimas Širvintose liko tinkamai neįamžintas.

Širvintų rajono savivaldybės merėi apsisprendus, po metų, 2016 m. spalio 28 d., Molėtų rajono savivaldybėje, dalyvaujant parko įkūrimo iniciatoriams, siekiantiems ir tikintiems, kad Širvintų-Giedraičių mūšio su lenkais šimtmečio jubiliejaus proga bus įamžintas mūsų protėvių žygdarbis, taip pat dalyvaujant merui Stasiui Žviniui, Karo akademijos profesoriui dr. Valdui Rakučiui, Lietuvos kariuomenės ir Šaulių sąjungos atstovams, Molėtų Turizmo ir verslo informacinio centro direktorei Daivai Kulienei, buvo nutarta įsteigti asociaciją, kuri rūpintis karinio-istorinio parko įkūrimu.

Švelniai tariant, dėl mūsų valstybės aukštų pareigūnų nuolaidžiavimo lenkams liko neįgyvendintas Lietuvos valstybės istorinės atminties ženklas – Širvintų-Giedraičių karinis istorinis parkas. Tik padedant Molėtų rajono savivaldybei bei rėmėjams, Krašto apsaugos ministerijai finansuojant, Širvintų-Giedraičių pergalingam mūšiui atminti mūšio vietoje 2020 m. lapkričio 21 d. buvo atidengtas skulptoriaus Džiugo Jurkūno sukurtas paminklas. Rūdimis padengto paminklo šonuose aprašyta tuometinė situacija ir mūšio eiga. Giedraitiškis ūkininkas Mindaugas Černiauskas prie senojo Molėtų-Želvos kelio, kur vyko istoriniai pergalės mūšiai su L. Želigovskio kariuomene, paaukojo žemės. Atidengiant paminklą kalbėjo Lietuvos kariuomenės vadas generolas leitenantas Valdemaras Rupšys, Molėtų rajono meras Saulius Jauneika, Giedraičių seniūnas Vytautas Valansevičius, paminklo autorius Džiugas Jurkūnas, karo istorikas, Lietuvos kariuomenės rezervo karių asociacijos Kauno skyriaus vadas Paulius Pacevičius. Tikimės, nors ir praėjus mūsų valstybės istorinių įvykių šimtmečio sukaktims, kurias lietuvių tauta minėjo šventiškai, pakiliai, išskyrus Širvintų-Giedraičių pergalingo

mūšio šimtmetį, šio paminklo pastatymas parko trasoje, įkvėps mus, mūsų pilietinę visuomenę ir artimiausiu metu įkursime Širvintų-Giedraičių karinį istorinį parką.

Parko kovų dėl nepriklausomybės istorinės žymės ateinančioms kartoms primins apie mūsų protėvių, senelių ir tėvų pasiaukojimą ginant Tėvynę nuo priešų.

Ši trumpa istorinė apžvalga liudija, kad Lenkija nuo Unijos laikų, pradėjus pavergtoms tautoms išsivaduoti iš carinės ir bolševikinės imperijos, siekė Lietuvą prisijungti ar kolonizuoti. Skaudžiausia Lietuvai išlieka netolimos praeities istorija, kai Lietuva 1918 m. kėlėsi, o ją dar silpną ir besikuriančią lenkai ginklu puolė ir okupavo trečdalį teritorijos. Atgimimo laiku, kai Lietuva vadavosi iš bolševikų jungo, lenkai trukdė lietuviams atkurti nepriklausomybę ir, susivieniję su komunistais, siekė atsiimti Vilnių ir Vilniaus kraštą. Lenkija nėjo ir neina į kompromisus su Lietuva, o mes ją vadiname strategine partnere. Kiekvienas save gerbiančis lietuvis, įvertinęs netolimos praeities santykius su Lenkija ir dabartinius lenkų veiksmus prieš Lietuvą, turėtų nesiryzti vadinti Lenkijos strategine partnere. Laikyti Lenkiją strategine partnere ir taip ją vadinti istorija neduoda ir menkiausio pagrindo.

Dabartinė karta – mūsų kartos vaikai – privalo išmintingai, remdamiesi Lietuvių Tautos istorine praeitimi, be jokių nuolaidų ir išlygų išspręsti ilgai užsitęsusių konfliktą su Lenkija.

Nėra ir nebuvo mumyse antilenkiškumo. Šių laikų lenkai turi gerai žinoti nusikaltimus, kuriuos padarė jų protėviai lietuvių tautai, Lietuvos valstybei. Kiekvienam prieš lietuvių tautą nusiteikusiam lenkui privalome priminti, kad Vilnius nuo amžių buvo Lietuvos sostinė, lietuvių įkurtas lietuviškose žemėse. Nuoširdžiai draugystei, geriems santykiams ir pagarbai tarp abiejų tautų reikia, kad Lenkijos vadai pripažintų jų tėvų bei protėvių padarytas skriaudas ir žalą lietuvių tautai ir nepriklausomai Lietuvos valstybei.

NAUDOTA LITERATŪRA IR DOKUMENTAI:

1. Gintautas Surgailis. Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internautieji Lenkijos kariai Lietuvoje (1939-1940)
2. Vytautas Leščius. Lenkų provokacijos neutralioje zonoje (Karo archyvas XXII archyvas)
3. Sigitas Jegelevičius. Nepaskelbtas Lenkijos karas Lietuvai (1918-1920)
4. Algimantas Liekis. Istorinės atminties reikšmė lietuvių tautai ir jos valstybingumui
5. Širvis (2019 09 28) Lietuvių – lenkų kovos Motiejūnų kaime 1920 m. spalio-lapkričio mėn.
6. Širvis (2019 09 29) Lietuvių – lenkų kovos Sketerių, Taučiulių kaimuose 1920 m. spalio-lapkričio mėn.

Parengė Deimantė Kazokaite

Česlovas Norvila buvo vienas pažangiausių Utenos ligoninės gydytojų

Edmundas KUTKA

Česlovas Norvila įnešė daug pažangos į ligonių gydymą Utenos ligoninėje. Gimęs 1863 m. Raseinių apskrityje, 1895 metais baigė Maskvos Imperatorinį universitetą ir įgijo gydytojo laipsnį. Jo medicininė veikla prasidėjo Čimkente, Darginsko srityje, kur specializavosi chirurgijoje. 1899 metais gydytojavo Taškento karo ligoninėje. Po kelių metų tobulinosi Maskvoje chirurgijos, ginekologijos ir akušerijos srityse. Po žemės drebėjimo Andžane buvo komandiruotas teikti nukentėjusiems pagalbą. Nuo 1905 m. Kokando 84 lovų ligoninėje dirbo vyriausioju gydytoju, iki 1911 m. atliko įvairias chirurgines operacijas. 1908 m. tobulinosi Maskvoje ir Sankt Peterburge. Nuo 1911 iki 1914 metų ėjo vyriausiojo gydytojo pareigas Fergano geležinkelio ligoninėje, o 1915 m. buvo pervestas dirbti vyriausioju gydytoju į Skobeleva karo ligoninę Petrograde. 1919 m. Č. Norvila savo noru tapo chirurgu Skobeleva moterų-vaikų ligoninėje. 1919 m. buvo išrinktas Skobeleva medicinos draugijos pirmininku.

Česlovas Norvila

1922 m. kovo mėn. dėl siautusių bado ir vengdamas naujos valdžios teroro, Č. Norvila su šeima (šeimoje augo dukrytė Zinaida,) grįžo į Lietuvą. Jo žmona Ana Nikolaevna buvo kilminga, kilusi iš kunigaikščio šeimos. Č. Norvila pateikė prašymą Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamentui – suteikti leidimą užsiimti gydytojo praktika vienoje iš Kauno ar Panevėžio ligoninių. Buvo nukreiptas į

Utenos ligoninę. Būdamas aukštos kvalifikacijos chirurgu, Utenoje greit sulaukė pripažinimo ir pagarbos.

Č. Norvilos pastangomis Utenos ligoninėje įrengta operacinė, kuri buvo greit aprūpinta reikalingu inventoriu. Per pirmus darbo metus buvo atliktos 234 stacionarinės ir ambulatorinės operacijos. Be to, Č. Norvila suteikdavo ginekologines-akušerines paslaugas, gydydavo vaikus. Namus jis pasistatė J. Basanavičiaus gatvėje priešais vokiečių kapus, šalia daktarų Grigelių namų.

Galima daryti prielaidą, kad Utenos ligoninė XX amžiaus trečiame dešimtmetyje turėjo vieną iš labiausiai patyrusių chirurgų Lietuvoje.

Apie Norvilų šeimą daugybė gražių minčių savo prisiminimuose, išleistuose JAV, pasidalino buvęs Utenos cerkvės dvasininkas Alesandras Černajus. Gavęs paskyrimą į Uteną, jis atvyko su žmona Tatjana ir mažuoju sūnumi Jūriku šaltą 1925 metų gruodžio mėnesį. Apsigyvenęs viešbutyje jau vėl vakarą smalsumo vedinas, jis apsilankė cerkvėje, stovėjusią J. Basanavičiaus ir dabartinės Maironio gatvių kampe prieš dabar esančios kolegijos pastatus. Vaizdas dvasininką nemaloniai nustebino. Cerkvėje nebuvo nei langų, nei durų, nei grindų, o sienos buvo aprašinės ir apipaišytos įvairiais nepadoriais piešiniais. Buvo dingusios visos ikonos ir kitas inventorius.

Jau kitą dieną viešbutyje apsilankė keli rusai, jų tarpe gydytojo Č. Norvilos žmo-

na Ana. Visi džiaugsmingai reiškė pasitenkinimą tuo, kad atvyko ilgai lauktas cerkvės šeimininkas ir net kiek jį nuramino, nes cerkvei jau gaminamos durys ir stiklinami langai, laukia sienų dažymas. Ana pakvietė A. Černajaus šeimą apsilankyti jos namuose. Čia svečius priėmė simpatiškas gydytojas Česlovas ir duktė Zinaida. Ji jau buvo baigusi fotografijos fakultetą Austrijoje, Ukmergėje atidariusi fotoateljė ir spėjusi pajusti didelę konkurenciją iš vietinių fotografų, daugiausia žydų. Vėliau, grįžusi pas tėvus Utenoje, Zinaida tapo rusų kalbos mokytoja Utenos gimnazijoje, o įkūrus III rusų vidurinę mokyklą, mokytojavo pradinėse klasėse.

Ana pasirodė esanti gera dainininkė, puikiai skambino pianinu. Kiek vėliau ji tapo cerkvės choro seniūne ir regente.

Norvilų namuose laikas nuo laiko buvo rengiami draugiški priėmimai, kuriuose dalyvaudavo apskrities viršininkas J. Motiejūnas Valavičius, apskrities gydytojas P. Svilas, gydytojas Vincas Paliokas. Gimęs Černajų šeimoje dukrelei Lenočkai, P. Svilas tapo jos krikštėviu.

Bet daugiausia rengiant cerkvę antram gyvenimui prisidėjo buvęs Kauno gubernatorius Piotras Veriovinas. Jis net laikinai apgyvendino atvykusiųjų šeimą savo dvarelyje „Blagodat“ Vyžuonėlėse, kol buvo įrengtas gyvenamasis namas kitapus gatvės priešais cerkvę. Prieš Pirmąją pasaulinę karą su vokiečiais didelė dauguma cerkvės inventoriaus buvo išsiųsta į

Ligoninės palatoje Česlovas Norvila su medicinos seselėmis ir ligoniais

Ligoninės darbuotojai ir medikai (pirmoje eilėje iš kairės): Česlovas Norvila, Povilas Svilas ir stomatologė Angelė Šapokaitė

Estijos miestą Revelį. P. Veriovkino dėka šis inventorių buvo grąžintas. Kartu grįžo ir trys iš sidabro ir bronzos lieti varpai. Dar nebaigus pilno remonto, cerkvėje visų tikinčiųjų rusų džiaugsmui buvo rengiamos pamaldos, dvasininkas pradėjo lankyti parapijiečius namuose tiek mieste, tiek kaimuose.

Ne visada vietiniai gyventojai lietuviai draugiškai sutiko cerkvės prikėlimą antram gyvenimui ar dvasininko lankymąsi pas savo parapijiečius. Net 170 metų mūsų šalis buvo Rusijos sudėtyje. Po 1831 ir 1863

metų sukilimų dalyviai buvo deportuojami, o į jų gyvenamąsias vietas keliami rusų kolonistai. Buvo vykdomas gyventojų rusinimas, šalyje nebeliko lietuviškų mokyklų. Caro vykdoma politika lėmė dar vieną rusų kėlimosi į Lietuvą bangą. Šitoks reiškinys respublikos vyriausybės, dvarininkų dalinai buvo skatinamas. Po siautusių didžiojo maro, nusinešusio 50 procentų žmonių gyvybių, labai trūko darbo rankų. Per Pirmąjį pasaulinį karą, rusai, atsitraukdami nuo vokiečių, dažnai elgėsi ne kaip su sąjungininkais. Ypač aršūs buvo kazokai – plėšė

gyventojus, užėgus, dažniausiai žydų paroduotuves. Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, kada vokiečiai paliko mūsų šalį, juos siekė pakeisti rusai. Prasidėjo išlaisvinimo kovos, aktyviai reikėsi savanoriai.

Šalis liko nualinta po vykusios išsivadavimo kovų su vokiečiais, rusų daliniais ir bermontininkais. Tad kartais lietuviai tarnautojai netgi skatino vietinius rusus palikti Lietuvą.

A. Černajus įkalbinėjo P. Veriovkina kreiptis į respublikos vadovybę dėl santykių pakeitimo ar sušvelninimo. P. Veriovkina sutiko, tik paprašė rinkti pritariančiųjų parašus. Rusai gyventojai noriai pasirašinėjo ir su sąrašais P. Veriovkina nuvyko pas prezidentą Antaną Smetoną. Prezidentas su pagarba priėmė P. Veriovkina, atidžiai iš klausė ir pažadėjo imtis priemonių padėčiai pakeisti.

Po bolševikinio perversmo Rusijoje 1917 m. rusų aristokratija, karininkai, valdininkai, pasiturintys žmonės emigravo į įvairias šalis, taip pat ir į Lietuvą. Tarp emigravusių buvo nemažai gabių mokslininkų, kultūros veikėjų, gamybos organizatorių. Dauguma anksčiau atsikėlusių savo tėvyne laikė Lietuvą.

Iki Antrojo pasaulinio karo rusų tautybės gyventojai išsaugojo savo autentišką kultūrą, kalbą, aktyviai dalyvavo kultūriname, visuomeniniame ir politiniame šalies gyvenime.

1932 - 1934 metais Č. Norvila dirbo ligoninės vedėju, atleistas „dėl senatvės“ (jam buvo 70 metų). Išvykęs iš Utenos, tęsė darbą Zarasuose. Karo metais, grįžęs į Uteną, dirbo ambulatorijoje chirurgo konsultantu, po karo – Odos - venerinių ligų dispanserio vedėju. Išdirbęs Utenoje 29 metus, jau būdamas 88 metų, išėjo į pensiją. Mirė 1954 m., palaidotas senosiose kapinėse. Jo dukra Zinaida buvo silpnos sveikatos, dažnai sirgdavo. Už tinkamą dukters ir žmonos priežiūrą joms sergant, Č. Norvila savo namus užrašė ligoninei. Č. Norvilos žmona Ana ir duktė Zinaida mirė po ketverių metų. Šeima palaidota Utenos senosiose kapinėse viename kape. Antkapyje draugiškai sugyvena katalikų ir stačiatikių kryžiai. Po mirties jo namuose buvo įrengti medicinos kabinetai, dispanseriai, čia gyvendavo gydytojai, ligoninės vadovai.

Šaltiniai:

LRCA. -360-2-260;
Utenos krašto enciklopedija;
Gydytojos I. Bražėnienės prisiminimai;
Ligoninės archyvo įsakymų knygos.

Norvilų šeimos nuotrauka, patalpinta Aleksandro Černajaus prisiminimų knygoje

Parengė Vytautas Ridikas

Viktorija SKREBIŠKIENĖ

* * *

Jazminių giraitės ant tvenkinio krašto,
 Suskilusioj taurėj garuojantis sapnas,
 Rasotoj žolėj iš saulėlydžio vaško
 Pripildytas žemių
 Pavasario kvapas.
 Bedvasis dangus virš auksinių smėlynų,
 Kur plaikstosi vėjas it smilkalo dūmas,
 Ir girgždantys irklai sūrių vandenynų,
 Iškeičiantys mirtį į laikinus rūmus.
 Liepsnojančios tiltai tarp šokančių upių,
 Kur balsas iš niekur –
 Mielesnis už tylą,
 Variniai kariai juodu akmeniu klūpo,
 Mėnulio kely baltos burės pakyla...

* * *

Akmens gyvenimas –
 Mėnuliui pažadėtas,
 Pušų burtazodžiais,
 Šaltais delnais nuklotas,
 Žiemos sode – lyg budelio portretas –
 Regėtas naktį – dieną išgalvotas.
 Obels viršūnėje baltais sparnais į dangų
 Vakaris vėjas išmaldauja tylą,
 Sustoja vynmedžiai
 Ratu po šiaurės langu,
 Žvilgsniu į tolį –
 Du varnai pakyla.
 Pažinę lietu – akys užsimerkia,
 Palietę šerkšnų – palengvėja pirštai,
 Užmigę žemėj – auštant išsiverkia,
 Žvaigždžių buveinėj nebesako – miršta...

* * *

Tas baltas obelių laukimas
 Plevena vėjyje lyg sapnas,
 Ir tyliai verkia užrakinęs
 Karaliaus širdį
 Tarno raktas.
 Užmigę debesis lyg paukščiai
 Keliauja alkstančiais arimais,
 Kas bijo mirti tik dėl aukščio –
 Ir lieka žemės piligrimais.
 Kas bijo žodyje sudegti,
 Pasirenka Mėnulio slėnį,
 Ir išgyvena vieną naktį –
 Raudonu pėdsaku per smėlį.
 Kai žilo sodininko rankos,
 Sugroja pirmąją lopšinę,
 Kažkas krūtinėj
 Spurda, trankos –
 Išgerk vandens –
 Danguis vaišina...

* * *

Sutemęs vėjas iš dangaus nukrito
 Ir upių vingiais bėgo, kol sušalo,
 Bespalvis sapnas rudeniui pakvipo,
 Kaip kvepia rankos, kai plaukai pabąla,
 Kaip kvepia žemė –
 Riešutais ir mirtom –
 Sūrus vanduo, akmens rasotas veidas
 Kažko per daug...
 Ar smegduobių...?
 Ar tiltų...?
 Pelėdos vaikas šiąnakt nusileido...
 Ir krinta sniegas –
 Netikėtai,
 Tyliai,
 Palinkę medžiai vejasi Mėnulį,
 Devynios pasakos –
 Vienam žmogaus mažyliui –
 Subėrė saujon visa tai, ką turi...

* * *

Sparnų plazdesys – virš mėlyno stiklo –
 Pušyno širdis pasitraukia į kalnus,
 Kol jūrinis vėjas – be vietos, be tikslo –
 Pripildo vandens išsausėjusius delnus.
 Mėnulio kelionė – šiaurinės legendos,
 Užgimusių žolė išgydantis sniegas,
 Sukibę mišku medžiai kyla ir skrenda,
 Kur kvepia šilauogėm kūdikio miegas.
 Naktiniai drugiai
 Žemės dulkėm nušvinta,
 Išnyra keliai į Žvaigždėtąjį miestą,
 Auksiniai šešėliai dainuodami krinta,
 Dar šokančių ugnį suspėję paliesti...

* * *

Tik pilka pilka
 Ir truputį balta...
 Nenukeliautas kelias vietomis praplikęs,
 Kutenant saulei,
 Mažumėlę šalta –
 Laimingas medis,
 Drabužius palikęs...
 Ant keisto akmenio, kur renkasi poetai,
 Ir net ne jie –
 Tik išdavikės mintys –
 Sūriom raidėm
 Plevena skaidrūs siluetai,
 Raudonas vėjas
 Kauburiu palinkęs...
 Medinės gėlės pinasi ir kyla,
 Ir kvepia taip, kaip židinytys nešildo,
 Išblukęs veidas sugrąžina tylą –
 Sparnuotas šuolis nuo svajonių tilto...

* * *

Per šventą mišką sidabriniais žingsniais,
 Ugnim veiduos,
 Lyg pasaka griaustinio,
 Neišgalvotais, demoniškais žvilgsniais
 Lydėjo pirmą,
 Laukė paskutinio.
 Netikros mintys atgulė ant stogo,
 Pavirto liūdesiu
 Benamio jūros vėjo,
 Parklupdė vieną begalinį žmogų
 Ir sužibėjo rankose globėjo.
 Nutilo žingsniai,
 Ir veidai iš niekur
 Ugnies žydėjimu įamžino portretą,
 Aš švento miško neregėjau niekur –
 Tik dangišką griaustinio siluetą...

* * *

Saulėlydžio kelias per vandenį šiltą,
 Lazdynų žydėjimas, šaukiantis lietu,
 Širdies kuždesys – tarsi vėjas ant tilto –
 Vis bijantis kristi, jei tektų mylėti.
 Suaugę lyg medžiai –
 Lemtis ir Likimas –
 Griaustinio daina
 Ir aukštikalnių aidas,
 Šaltinio vandens siautulingas bėgimas,
 Liepsnojančios, šventas
 Arkliavagio veidas.
 Ir nieks nesakys,
 Kad sparnuota –
 Netikra –
 Kad šildo ugnis,
 O ne kas ją užkūrė,
 Plaukų atspindys įsilieja į stiklą –
 Saulėlydžio kelias pasirenka jūrą...

* * *

Rugsėjo saulė
 Nubučiuoja žemę raudonai
 Ir tuščios akys klaidžioja be vietos,
 Laukimo nerimu sušlapę katinai
 Sapnuoja langą, kur žaliuoja mėtos.
 O vėjas šoka ant girtuoklių ežerų,
 Palikęs veidą lopšyje kitapus kranto,
 Paklydęs kvapas nedžiovinutą ajerų
 Praskrieja pamiške
 Ir nutupia ant rankų.
 Pakyla Mėnuo tarsi broliai keturi
 Ir išperka sapnus migdolininiais skatikais,
 Išnykstančių laike plaukai –
 Žaliai žili,
 Vaikystės sargas žibintu palikęs...

Molėtų krašte jau gyja holokausto žaizdos

Viktorija KAZLIENĖ

Prieš penkerius metus Molėtuose įvyko išskirtinis Žydų atminties maršas. Ta proga pastatytas išpūdingas paminklas Molėtų žydų holokausto vietoje. Už visa tai molėtiškiai dėkingi Izraelyje gyvenančiam Molėtų žydų palikuoniui Tzvi Kritzeriui. Organizuojant maršą daug prisidėjo Leonas Kaplanas – dar vienas iš likusių Molėtų žydų sūnus, gyvenantis Vilniuje bei Izraelyje.

Žydų atminties maršas

Per visą pasaulį nuvilnijo žinia apie susitaikymo maršą, kurio pačiu nuostabiausiu *influenceriu* tapo Molėtuose gimęs rašytojas, nacionalinės premijos laureatas Marius Ivaškevičius. Tik po 75 m. pirmą kartą lietuviai su žydais ėjo Žydų mirties keliu kartu, taip pagerbdami holokausto aukas ir lyg mėgindami atsiprašyti už Antrąjo pasaulinio karo metų nusikaltimus.

Maršo dieną buvo atidarytas Molėtų žydų holokausto vietą paženklinęs žinomo Lietuvos bei Izraelio skulptoriaus Dovydo Zundelovičiaus (David Zundelovitch) sukurtas memorialas – bendras antkapinis paminklas. Skulptorius savo darbą atliko nemokamai, kainavo medžiagos, transportavimas, pastatymas.

Po metų apie holokaustą Molėtuose Tel Avive buvo pristatytas dokumentinis filmas „Paskutinis rugpjūčio sekmadi-

nis“, kurį užsakė ir prodiusavo irgi Tzvi Kritzeris.

Šiomet sukanka 80 metų nuo holokausto įvykių Lietuvoje. Molėtų rajone yra dar šešios holokausto vietos, įtrauktos į Kultūros paveldo departamento registrą. Šias vietas irgi būtina tvarkyti. O tam reikia lėšų, idėjų, daug derinimų ir daug tikrai išmanaus darbo. Labiausiai jaudina faktas, kad atsirado privati iniciatyva sutvarkyti šias vietas.

Tzvi Kritzer kalbėjo prie Inturkes žydų holokausto vietos

Dvi Joniškio žudynių vietas

Joniškis

Išskirtinis Molėtų rajono miestelis Joniškis, kurį žydai vadino *Yánishok* arba *Yáneshik*. Inicijatyvą sutvarkyti Joniškio žydų palaidojimo vietas parodė vilnietis verslininkas Vilius Navickas, turintis sodybą netoli Joniškio miestelio, kartu su savo bičiuliu menininku Sauliumi Paukščiu, išgarsėjusiu paminklu Amerikos roko legendai Frankui Zappai, ir skulptoriumi Šarūnu Arbačiausku. Joniškio miestelyje yra net dvi nužudytų žydų broliškos kapavietės: vyrų ir moterų. Abi vietos iš tiesų nuostabiai gražiose vietose – Arino ežero pakrantėje.

Noras tinkamai ir prasmingai įamžinti problemine mūsų krašto istoriją yra išties sudėtinga užduotis. Tam reikia ir žinoti, ir jausti, ir sugebėti rasti būdą išreikšti. Susipažinimas ir įsigilinimas į situaciją, išlikusios informacijos paieška,

kritinis požiūris, santykis su žydų kultūra, idėjos išgryninimas...

Garsus žydų kultūros ir istorijos žinovas prof. Dovydas Katzas mano, kad miestelio centre turėtų būti informacija su istorine tiesa, kad čia gyveno žydai, ir nurodymas, kur jų žudynių vieta ir palaidojimas (šaltinis: Dovid Katz - Holocaust Fate of Jewish Communities in Lithuania). „Tokie paminklai turi apimti tiesą apie vietinių baltaraiščių dalyvavimą žydų nužudyme ir niekinimo procese“, – teigė D. Katzas.

2020 m. buvo išleista knyga. Tai Leibo Koniuchowskio surinkti ir dokumentuoti mažų Lietuvos miestelių holokausto liudijimai. Tarp 121 liudijimo 237 psl. rašoma apie Joniškio miestelyje organizuotas žudynes. Iš žudynių vietos, tiksliau iš sau ir savo likimo broliams Jonišky iškastos kapo duobės pabė-

gęs keturiolikmetis žydukas Efroyim Vainpres pasakojo pasauliui ir mums, kaip viskas vyko iš tikrųjų.

Inturkė

Molėtų rajone yra miestelis Inturkė, žydų vadintas *Intúrik* arba *Antúrke*. Apie Inturkę yra mažas, bet informatyvus tekstukas Lenkijos Karalystės ir kitų slavų kraštų geografiniame žodyne, kuris buvo leidžiamas 1880–1902 m. Varšuvoje. Šiame žodyne daug informacijos pateikiama ir apie Lietuvą, nors ji ir nėra priskiriama prie slavų kraštų. Taigi viename iš šaltinių galima surasti, kad Inturkė yra Vilniaus apskrities miestelis ant Gielioto (Goliono) ežero kranto. Nurodoma geografinė padėtis, kad čia esanti pravoslavų parapijos cerkvė, medinė parapiinė katalikų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčia, 1555 m. remta

karalienės Bonos. Inturkėje priskaičiuojama 119 gyventojų. Pravoslavų parapija turi 563 parapijiečius, o katalikų – 3 382. Tai paskutinės penktos klasės parapija, priklausanti Giedraičių dekanatui, turinti koplyčią Rudesoje. Inturkė buvo si seniūnija (administracinis vienetas), o šiandien priklauso abiem bažnyčioms ir valstiečiams. Kaimiškai (ne miesto tipo) Inturkės seniūnijai buvo vadovaujama iš Vilniaus apskrities. Pagal turto surašymus nuo 1569 m. Inturkė su aplinkiniais kaimais buvo laikoma nuolatine karališka nuosavybe. Nuo 1766 m. Inturkė priklauso Towianskiui, Vilniaus horoderiui (provincijos žemių valdytojui), apmokant iš jo ketvirtį Lenkijos 1 575 hibernijos (airiškų) 1 200 mokesčių. Vėliau seniūnija 50 metų perėjo Kontrymų šeimai, prie kurios Inturkės kaime 1866 m. buvo 14 dūmų, 414 gyventojų, 1 ūkio namas (dvaras), 31 gyventojas prie karčemos.

Apie Inturkę viename šaltinių rašoma: „Iki 1923 m. rabinu buvo Ravas Zalmanas-Tuvia Markowitzas. Jam išvykus į Antalieptę, naujas rabinas nebuvo paskirtas; ir visais religijos klausimais žydų bendruomenei Inturkėje tarnavo Ravas Beilitskis iš Molėtų.“

Berlio Kagano enciklopedijoje apie Inturkę rašoma: „Nuo 1898 m. minimas miestelio rabinas Josephas Chaimas (Yéysef-Kháyem) Trop, gimęs 1872 m., vėliau jis buvo Višintės rabinu. Kitas miesto rabinas buvo Rebas Shlléyme‘as-Zalmanas Markowitzas (Markovicus), gimęs 1887 m., kuris anksčiau buvo Kovarsko, tada iki 1925 m. Inturkės, o vėlesniais metais Antalieptės rabinu, nužudytas Kaune.“

Parašės miško paslatys

Česlavas Kovaliūnas – dar vienas iš Joniškio kilęs vilnietis verslininkas, pasiūlė sutvarkyti Inturkės žydų holokausto vietas.

Tačiau Inturkės žydai buvo nužudyti toli nuo Inturkės, Švenčionių rajono savivaldybės Labanoro seniūnijai priklausančiame Parašės kaime, labai atokiame miške (šaltinis: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>). Šis miškas slepia daug paslapčių. Yra žinomos ir KPD registre pažymėtos trys atskiros Inturkės žydų žudynių vietos. Tačiau yra informacija 2009 m. Floridoje išleistoje knygoje „Mūsų litvakų paveldo apsauga: 50 žydų bendruomenių istorija Lietuvoje“, 174 psl.: „Pirmąją savaitę po vokiečių invazijos 60 žydų jaunuolių buvo sušaudyti ir palaidoti Babulkos pelkėje, 500 metrų už senų rūmų.“ (šaltinis: Protecting Our Litvak Heritage: A History of 50 Jewish Communities in Lithuania. 2009 m. Florida 166–174 psl.)

Pasidarė labai įdomu, kur gali būti Babulkos pelkė. Atsakymą rasti padėjo Švenčionėlių miškų urėdijos, Laka-

Inturkės žudynių vietos

jos girininkijos vadovas Žanas Malčanovas. Jis nepatingėjo nuvykti pas žmones ir paklausinėti. Atsirado žmonės, kurie žino, kad Babulkos pelkė yra netoli to paties Rašos dvaro, kur ir yra trys nužudytų Inturkės žydų palaidojimo vietos. Tik vėliau bandant tiksliau identifikuoti, kuris iš esančių trijų Inturkės žydų kapų yra arčiausiai Babulkos pelkės, istorija tapo dar painesnė. Liudytoja Ona Leleivaitė Radzevičienė (g. 1931 m.) paliudijo, kad žmonės tikrai taip vadino vietovę miške. Ji čia atitekėjusi tik 1950 m. Tikrasis liudytojas buvo jos vyras Rimgaudas, kuris jau miręs. Bet, pasirodo, išlikęs dar vienas žmogus, 41 metų O. Radzevičienės anūkas Linas Vyšniauskas, kuris atsimena senelio pasakojimus, kad dar viena vieta, būtent Babulkos pelkėje, nepažymėta, nes jau tada, kai buvo susidomėta ženkliniu, esą neįmanoma buvo nustatyti tiksliai, kur ji yra, nes taip viskas užžėlė krūmokšniais. Tada senelis tiksliai neįstengęs nurodyti, todėl vieta liko nepaženklinta.

Taip užfiksuotas faktas „pirmąją savaitę po vokiečių invazijos 60 žydų jaunuolių buvo sušaudyti ir palaidoti Babulkos pelkėse“ įgavo dienos šviesą. Paaiškėjo, kad ten vykdytas ne tik Inturkės žydų holokaustas. Visos žydų žudynių ir palaidojimo vietos yra buvusio Rašos dvaro žemėse. Dabar tai valstybinis Švenčionėlių miškų urėdijos, Laka-jos girininkijos miškas.

Knygoje „Masinės žudynės Lietuvoje“ 411 psl. rašoma: „*Molėtų valsčiaus žydai nužudyti Ruošos vienkiemy, vadinamoje Babulkos pievoje-baloje, 500 m nuo buvusio dvaro rūmų*“, tačiau niekam nebuvo kilusi mintis pasitikslinti, kur yra toji Babulkos pieva-bala, ar yra toji vieta tinkamai paženklinta, tvarkoma, ar yra atminimo lenta, informuojanti apie tai.

Džanerio stulpai

Nuo 2000 m. kelią į žydų žudynių vietas padeda rasti specialios nuorodos – neaukštos šlifluoto juodo marmuro stelos (stulpai įstrižai nušlifluota viršūne) su Dovydo žvaigžde ir nurodytu atstumu iki link masinių žudynių vietų ir palaidojimų. Tai buvusio Jungtinės Karalystės Holokausto švietimo fondo pirmininko lordo Grenvilio Džanerio (Grenville Janner, 1928–2015 m.) lėšomis Lietuvoje pastatyti ženklai. Jų per 200 vnt. Kažkodėl Parašės miške vienas stulpas tikrai klaidina. Reikėtų jį perstatyti, kad rodytų teisingą atstumą. O Jo-

niškio miestelyje Džanerio stulpai pastatyti prie pat žudynių vietų.

Ką užrašyti ant paminklo Inturkės žydų atminčiai?

Pirmoji kilusi mintis: būtinai uždėti QR kodą su nuoroda į šaltinį <https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&sid=&slastName=&slfirstName=&slplace=Inturke&sldateOfBirth=&slcluster=true>. Tai Yad Vashemo – gražiausio pasaulio paminklo holokausto aukoms Atminimo kalne Jeruzalėje – internetinio puslapio nuoroda į būtent Inturkės nužudytų žydų pavardes. Tai Šoa – sunaikinimo – sąrašai. Čia paminėta daugiau nei keturi milijonai aštuoni šimtai tūkstančių iš nacių ir jų bendrininkų nužudytų beveik šešių milijonų žydų. Beje, žmonės kviečiami šiuos sąrašus pildyti.

Molėtų žydų atminties marše dalyvavo buvusių Inturkės žydų palikuonys: garsi pasaulyje matematikos prof. Mina Teicher ir jos brolis Koby Sheftel. Norėdami pagerbti nužudytųjų Inturkės žydų kapus Inturkėje jie nerado jokios informacijos, kur tie kapai yra ir kaip juos rasti. Kartu su verslininku Česlavu Kovaliūnu ieškant inspiracijų paminklo idėjai, teko susisiekti su šiais žmonėmis informuojant, kad yra tokia privati iniciatyva ir klausiama jų nuomonės.

Visada bus priimtina autoriaus idėja, tačiau žmonės vis tiek galvoja apie nekalta nužudytų žmonių skaičių, žmogaus gyvybę lygina su žvake. O ir tikslus skaičius nėra žinomas.

Apie Inturkę (šaltinis: INTURKE: Vilna | Lithuania | International Jewish Cemetery Project (iajgscemetery.org) rašoma: „*Iki Antrojo pasaulinio karo kaime gyveno 62 žydų šeimos (250 asmenų), tačiau iki Holokausto liko tik 40 šeimų, įskaitant gretimą kaimą Raitaradą. Kiti emigravo į Pietų Afriką, JAV, o keletas – į Palestiną. 1919 m. didelis gaisras kaime sunaikino beveik visus žydų namus. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, kai Vilnius priklausė Lenkijai, gyventojų skaičius dar labiau sumažėjo. Žydai dirbo žvejais ir smulkiais pirkliais. Kasmet vykdavo trys kasmetinės mugės (turgūs). Buvo Betmidrašas (maldos vieta), o prieš I pasaulinį karą egzistavo maža Ješiva (žydų švietimo įstaiga, kurios pagrindinis tikslas – Toros ir Talmudo studijos). Lietuvos nepriklausomybės metais buvo nedidelė viešoji biblioteka, bet nebuvo nei vienos mokyklos ar chederio (žydų religinės pradinės mokyklos). In-*

turkės vaikai lankė mokyklas Molėtuose, Kaune, Ukmergėje. Rytinėje vieno iš ežerų pusėje maždaug už kilometro buvo Raitarados kaimas (maždaug 1,5 km Pabradės link) su 20 šeimų žydų bendruomene. Paštas atidarytas 1926 m.“

Kaip nurodo knyga „Žydų bendruomenės Lietuvoje“, 1939 m. miestelyje gyveno 23 žydų šeimos, bet gali būti, kad neiškaičiuojamas Raitarados kaimo.

40 šeimų galėtų sudaryti apie 200 asmenų (šeimos tada buvo didesnės), tačiau kapavietės yra net trys. Dabar galime tik spėlioti, kodėl ir kaip budeliai suskirstė pasmerktuosius mirčiai. Yra liudijimas, kad vieną kapavietę kažkas mėginęs „patikrinti“ ir palikęs šiek tiek atkastą, esą matėsi vaiko batukai.

Atrodytų, teisingiausia būtų parašyti, kad šiose trijose vietose palaidota apie 40 Inturkės žydų šeimų. Dabar gi tik pirmąją KPD registre įvardintoje vietoje geležinėmis grandinėmis aptvertame kape stovi metalinė lenta su užrašu hebrajų ir lietuvių kalba: „Inturkės žydams, kuriuos hitleriniai budeliai ir jų vietiniai talkininkai čia nužudė, atminti“. Kitos dvi vietos yra tik storomis metalo grandinėmis aptverti tušti kapai be jokių atminties ženklų.

Kaip teigiama L. Kaniuchovskio knygoje „Lietuvos žydų žudynės“, Joniškio miestelyje žudynės įvykdytos 1941 m. liepos 8 d. Tačiau KPD internetiniame registre rašoma: „1941-07-24 nacistinės Vokietijos valdžios suorganizuotos ir Joniškio baltaraiščių būrio, baltaraiščių būrio iš Rašos dvaro įvykdytos egzekucijos metu nužudyta ir užkasta apie 70 Joniškio miestelio žydų vyrų.“ Tikėtina, kad Inturkės žydai buvo nužudyti irgi liepos mėn.

Taip pat L. Kaniuchovskio knygoje yra liudijimas: „*Septyni vyrai buvo sušaudyti tą patį pirmadienio vakarą Arėnų (angl. Armenų) miške, poligone, 6 km į Pabradės pusę.*“ Ten ir dabar karinis poligonas, esantis jau už Švenčionių rajono ribos, teritorija aptverta, o KPD registre vieta nepažymėta. Reiktų pasvarstyti, ar kartais nereiktų tų septynių žmonių pavardes – visos jos yra žinomos – įrašyti prie Joniškio žydų kapo.

Ant paminklo Inturkės žydams tikėtų užrašas: „*Mes atsimename Jus – 40 Inturkės žydų šeimų – žiauriai nužudytus čia vietinių baltaraiščių rankomis 1941 m. ir palaidotus I-ame, II-ame ir III-ame kape.*“ Norėtusi pažymėti kiekvieną kapą skaičiumi, kaip ir yra pažymėta KPD registre. Tekstą reiktų išversti į jidiš, hebrajų ir anglų kalbas.

Parengė Deimantė Kazokaite

Apie tai, kuo Tu gali pastoti, arba kitoks pokalbis su Jonu Grunda

Tapytoją ir skulptorių, galerijos „Skaptukas“ savininką, be to, šiemet savo šešiasdešimtmetį švėsiantį Joną Grundą ignaliniečiai tikriausiai jau puikiai pažįsta. Gal todėl šįkart pokalbis su juo šiek tiek kitoks – mažiau apie fizinių apvalką, tai ką jis nuveikė, ko pasiekė, kur gyvena, ką veikė, o daugiau apie tai, kas slepiasi po plonu materialiu žmogaus kiautu – ieškojimus, atradimus, tikėjimą ir viltį, džiaugsmą būti žmogumi ir menininku.

Kas Jus įkvepia kurti?

Pastaruoju metu mėginu savo kūrybą pristatyti žodžiais, nes žmonės nori darbo ar kūrinio aiškumo. Pats esu tikintis, skaitau Evangeliją. Pagrindinis mano kūrybos šaltinis – Dievo žodis. Dievas pats yra Kūrėjas. Kur gi daugiau galima eiti? Žmogus irgi kuria. Bet tas, kuris sukūrė mane, tavę ir visą, kas matoma – saulę, žvaigždynus ir t. t. yra pats nuostabiausias. Galima neigti visą tai ir sakyti, kad nežinau, kas tai padarė, todėl tiesiog eiti ir dirbti. Ne, ne. Aš noriu pažinti dvasinę Tėvą. Visi mes esame mirtingi, todėl einu pas tą, kuris yra nemirtingas ir iš jo mokausi.

Skaitau gyvą Dievo žodį, o jis turi aukštį, plotį ir gylį. Žodžius sėjame kaip sėklas, ir jos vieną dieną užaugs. Todėl reikia saugoti tai, ką kalbi. Turiu sukūręs skulptūrą – neščia moteris dideliu pilvu. Darbe ją pristačiau: „Ateikite, moterys, aš jums paaiškinsiu, kaip pastoti...“ Visos sunerimo, pradėjo galvoti, jog imsiu jas nurenginėti. Tikrai ne. Apie šią vaizdinę priemonę aš kalbu kita prasme – kuo tu gali pastoti. Aš, pavyzdžiui, esu pastojęs menais, tuo žodžiu, kurį galiu apreikšti tapyba, skulptūra. Mane tai labai traukia, taip gimsta iš pradžių užrašai, eskizai, vėliau – darbai. Galima pastoti tiek gerai, tiek blogais dalykais. Tarkim – didžiulis laivas. Jis turi mažytį vairą, kuris pakreipia griozdišką mechanizmą ten, kur jį pasuksi. Taip ir mes. Mūsų liežuvis – nedidelis, bet valdo mūsų kūną. Liežuvis gali kalbėti ir mirti, ir gyvenimą. Ką tu kalbėsi, vieną dieną tai ir pamatysi. Esu patyręs daug „abortų“, kai jaučiau, kad nuvažiauvau kažkur į šoną, kad reikia sustoti ir kirsti, jog tie blogi dalykai nesivystytų ir vieną dieną nepagimdychiau kažkokio neigiamo reiškimo. Stengiuosi, kad manoje augtų prasmingi dalykai, nes tada galiu jais dalytis. Juk mums žemėje taip

Vienas naujausių Jono Grundos projektų – Vytauto Šerėno atminimui skirti aktorius įkūnyti Bratkos Barzdonas ir Ūsas

trūksta pasitikėjimo tiek savimi, tiek kitais, drąsos, džiaugsmo. Tam, kad tu viso to turėtum, reikia eiti pas Tą, kuris tai turi. Mano Viešpats džiaugsmingas. Kaip yra parašyta: „Laimink, mano siela, Viešpatį, ir neužmiršk visų Jo geradarių. Jis atleidžia visas tavo kaltes ir gydo visas tavo ligas.“ Dievo žodis man yra gyvenimas, ir iš to gyvenimo gimsta tai, ką jūs visi matote. Ačiū, Dievui, už šį šaltinį. Menas ateina iš paties didžiausio Menininko.

Kas Jums pačiam, kaip menininkui, artimiau – tapyba ar skulptūra?

Man – skulptūra, forma. Kažkada mokiausi pynimo Kauno menų mokykloje, į kurią įstoti buvo didžiulis konkursas. Po mokslų grįžau namo, kaime užsodinau karklais nemažą teritoriją ir pamačiau, kad tai – ne man. Pynimas man per lengvas, jame mažai raiškos ir svorio. Juk visai kas kita, kai paimi akmenį, kurį vos gali paridenti, arba ažuolo gabalą... Tas tvirtumas mane palenkė. Aš kaip mat supratau, kad man pinigų nereikia. Vėliau prisidėjo visi kiti menai.

Baigėte ne visai meniškus, greičiau amatininko – vytelių pynėjo – mokslus. Kaip atradote save kaip menininką, iš ko daugiausiai Jums teko mokytis?

Mokiausi aš daugiausiai iš meistrų. Pamačiau, kad teorija man nelabai limpa. Aš pats galiu būti teoretikas, bet pirmiausia reikia ieškoti žmogaus, kuris tave išmoks, kaip piešti, lipdyti, daryti daiktą. Taip jau yra, kad skulptoriaus darbas reikalauja daug fizinių jėgų. Be to, turi daug

žinoti, išmanyti įvairias technologijas. Tapytojui – nors aš ir pats juo esu – visai kitaip – susimaišė dažus ir tiek. Neišejo paveikslas – užtepė. Jei kuri iš akmenų, gali greit viską sugadinti negrįžamai. Sudėtingas reiškinys... Bet kai esi tuo apsisėstas, tada viskas yra pakeliama. Atsiranda didelis noras stovėti šaltyje, dulkių kamuoliuose su sunkiais įrengimais rankose, iki pat akių ant veido užsimaukšlinus respiratorių, užsivilkus kokius purvinus skudurus, ausis užsispaudus ausinėmis. Bet jėga, kuri stimuliuoja ir skatina, sklinda iš vidaus. Tada, kai turi vidinę idėją, matai grožį, jauti, jog jis palaimins kitus, vidus nugali išorę.

Ką savo kūrinuose – paveiksluose ar skulptūrose – Jums labiausiai patinka vaizduoti?

Mes esame nulipdyti Viešpaties pagal Jo atvaizdą. Kad ir kokie gražūs būtų kalnai, kriokliai, vandenynai ar jūros, bet žmogus traukia labiausiai. Nuo jo ir kenti, ir džiaugiesi. Juk taip nebūna, kad dailininkas nuolat pieštų vieną medį ar katį. Tai atsibosta. O žmogus, jei tik tai pamatai, rimtas variklis. Jį tapydamas tu gali interpretuoti. Žmogaus, kaip fizinio kūno, piešinyje gali ir nebūti, bet jis yra šaltinis. Išgirsti, ką kalbėjo tūla Onutė ar tūlas Petrukas, priimi tai, ir tas žodis tave įkvepia, valdo. Tai yra tikra, nėra nieko tikriau. Man, pavyzdžiui, nelabai patinka siurrealizmas, kaip ir fantastiniai filmai.

Kaip tada galėtumėte įvardyti savo, kaip menininko, stilių?

Man patinka koncepcija ir abstrakcija. Turiu turėti idėją ir tai pasakyti pačia

Jonas Grunda, remdamasis šiuo vaizdiniu modeliu, pasakoja apie pastojimą gerais ar blogais darbais

trumpiausia kalba. Kiek įmanoma mažiau žodžių, painiavos, detalių. Būna skulptūros su visais „gvazdikukais“ ir kitais dalykais. Tai irgi gražu. Bet man būdingas lakoniškumas – jis gali būti iki nulio. Kiek įmanoma labiau apdaužyti tas „šakeles“, kurios kartais trukdo pamatyti turinį. Žinoma, lakoniškumas nėra labai populiarus mene. Bet man tai artimiausia. Visa kita aš taip pat priimu, būna užsakymų pagal klientų pageidavimus.

Menininkas privalo turėti fantazijos, poezijos, lengvumo, džiaugsmo savo širdyje. Tai ne surinkti variklį. Taip sakau ir savo mokiniams, kuriuos ruošiu Vilniaus dailės akademijai. Žydo aktorius Leonido Bykovo kartą paklausė, kas yra menas. Tai, kaip jis atsakė, man iš karto prilipo: „Menas, tai yra amžinųjų vertybių puoselėjimas“. Kas yra už to – jau anti menas. O amžinos vertybės – tai meilė, kantrybė, ištikimybė, džiaugsmas, tikėjimas, viltis ir visi kiti teigiami jausmai. Kažkas kuria meilę, o kažkas – anti meilę. Nesu šventuolis, kartais rūpi nuklysti iš doros kelio, bet mane traukia ta šviesa.

Minėjote užsakymus. Daug jų gaunate?

Turiu šiuo metu keletą didesnių užsakymų, todėl nelabai galiu blaškytis. Tarkim,

Skulptoriui gilius sentimentus kelia jo pirmasis kūrinys – kelias ir ištraukos iš Šventojo Rašto apie bedievybę

yra užsakymas paukščių skulptūroms vienoje sodyboje. Jis užims tikrai ne mėnesį.

Dabar atėjo toks metas, kad tavęs, kaip menininko, nelabai kas ieško. Dabar patiems kūrėjams reikia kalbėti ir save reklamuoti. Manau, kad tai visai gerai, bet jei tu tylėsi, tai ir tylėsi. Anksčiau mano sodyboje vaikščiodavo krūvos žmonių, o dabar be reklamos nieko nepasieksi.

Apibūdinkite darbo specifiką Visagino socialinės globos namuose.

Ten einu užimtumo specialisto pareigas ir jos man labai patinka. Gyvenime būna rimtų minčių, kurios tave laužo. Atvažiuoji į darbą ir tave iškart prakalbina: „O, Jonai! Rytoj būsi?“ Aš atsakau, štai – juk, aš šiandien atvažiuavau (*juokėsi*). Pralinksmina, nuotaika iškart pakyla. Jie visi atsipalaidavę, natūralūs, „nesarmatlyvi“, ką galvoja, tą ir sako. Bet būna visai. Turiu vieną padėjėją, kuris išvalo dirbtuves. Jis nuolat kalba – dvi, tris ir daugiau valandų. Būna, nuo to pavargsti. Bet aš jų dėka įgavau laisvę piešti. Kai tapiau savo globotinių portretus vienam socialiniam projektui, jie pozavo nesigėdiję, nereikalaudami tikslumo, nežiūrėdami, kad gal kartais aš kažką „pamaliavojau“.

Papasakokite apie savo galeriją „Skaptukas“. Kaip ji atsirado, ar vis dar gyva?

Kūriau kūriau ir sukūriau (*juokėsi*). Kažkada po ja buvo kiaulidė, o vietoje galerijos – sukrautas šienas. Su pirmąja žmona grįžome po mokslų iš Vilniaus į Ignaliną.

Aš pasakiau, kad arba reikia kažką rimto čia daryti, arba bėgti. Pasirinkome pirmąjį variantą. Savo rankomis išmetėme šiukšles, išgriovėme sienas ir 1999 metais įkūrėme galeriją. Pati pradžia buvo labai judri – daug parodų, pasibuvimų, koncertų. Po kokių 15 metų truputį išsisėmiau, padariau 3–4 metų pertrauką. Dabar galerija vėl po truputį atgimsta. Judėsime toliau.

Prieš kurį laiką Ignalinos rajono savivaldybės vadovams ir administracijai pristatėte idėją – įamžinti prieš pora metų anapilin iškeliavusio garsaus kraštiečio ir Jūsų bičiulio Vytauto Šerėno atminimą. Papasakokite apie tai plačiau: kaip Jums kilo ši mintis, kaip ketinate ją įgyvendinti?

Maždaug prieš du mėnesius pristačiau Ignalinos miesto jubiliejui skirtas keturias skulptūras. Kai pamatė V. Šerėną, iškart visi susižavėjo. Ignalinos rajono savivaldybė, kuri gyvena be idėjų, iškart pasistvėrė šią mintį. Tada sulėkė visos televizijos, respublikinė žiniasklaida. Dabar jau nežinau, kaip savivaldybė išsiskus, kai variklis jau užsuktas. Bet kuriuo atveju, šią savaitę jau pradėsiu skulptūrą gaminti. Esu pasakęs sau taip: jeigu man neduos pinigų, pasistatysiu Bratkas savo kieme ir imsiu po penkis eurus iš kiekvieno lankytojo už apžiūrą (*juokėsi*). Duodu žodį, kad taip ir bus. Be to, yra rajonų, kurie irgi nupirktų...

Nėra žmogaus Ignalinoje, kuris nepažintų V. Šerėno. Į Ignaliną atvažiavusi LRT

televizija, filmavo, gatvėje klausinėjo praeivių. Geležinkelio stotyje pastvėrė tokių žmogų, kuris kaip tik gyvena Antagavėje, Vytauto gimtajame kaime – jis viską papasakojo apie garsųjį kraštiečių.

Kita vertus, idėja – tai puiku, bet kai pereinama prie darbo, tada prasideda sunkumai. Visi aplinkui tada šneka – kaip gerai, o tau jau tenka sunkiai dirbti, virinti vamzdžius ir panašiai. Beje, manau, kad geriausia būtų Bratkų skulptūrą išlieti iš bronzos, bet tai labai brangu. Galima daryti iš medžio, metalo, bet tai gana neilgaamžės medžiagos. Visgi, man atrodo, kad taip ir bus – ji greičiausiai bus gaminama iš dervos, kuri suaušusi tampa stiklu. Ji taip pat ilgaamžė. Bratkos bus beveik natūralaus dydžio – apie 2 metrų aukščio. Pats V. Šerėnas buvo 1,8 m ūgio. Skulptūra turėtų stovėti šalia Ignalinos geležinkelio stoties, todėl būtų traukos objektu – žmonės norės pažiūrėti, nusifotografuoti šalia skulptūros.

Būsima skulptūra pasižymi dideliu panašumu į V. Šerėną ir jo personažus, taip pat yra labai natūrali ir gyva, aštriomis, gana kampuotomis, judriomis linijomis. Kodėl ji tokia, kaip ją kūrėte?

Man Vytautas buvo gyvybės pavyzdžiu. Jo vaidyba buvo labai gyva. Vaikystėje V. Šerėnas gyveno pilkoje masėje, bet jis sugebėjo tuos dalykus įprasminti. Aštrios linijos todėl, kad jis buvo aštraus, neeilinio proto žmogus. Ekonomika – mokslas ne šiaip sau. Mane, pavyzdžiui, reikėtų daryti apvalų (*juokėsi*). Iš esmės, aš skulptūrų maketą dariau net nežiūrėdamas į nuotraukas. Pasileisdavau Bratkų filmuką ir dirbdavau. Pastebėjau, kad kuo daugiau žiūriu į nuotraukas, tuo labiau man neišeina taip, kaip aš matau. Todėl veidą lipdžiau iš atminties. Jo gyvenimas manyje jį ir nulipdė. Kai pažįsti turinį, jis tave ir kelia kūrybai. Apie Vytautą galvojant darosi ir labai liūdna, ir labai linksma. Todėl šiandien dairymėsi į linksmąją pusę.

Jis buvo pora metų vyresnėje klasėje, mes su juo praėjome viską. Prisimenu, mokykloje direktoriaus pavaduotojas suimdavo mane už ausies ir ištempdavo prieš vaikus: „Eikš, Grunda! Pasirodyk prieš visą mokyklą, ką tu čia pridarei... Prašom, prašom, prašom.“ (*mėgdžioja pavaduotojo balsą*). Man vienuolika metų mokykloje buvo didžiausios gyvenimo atostogos. Paskutinėje klasėje, per išleistuves, prisimenu, atsėdau ant mokyklos laiptų ir galvoju: „Na va, ir viskas baigėsi...“ Dabar dirbu po keturiolika valandų per parą, o mokykloje turėjau vieną

Visi ignaliniečiai tikrai matė Jono Grundos skulptūrą „Dviratininkas“, puošiančią Laisvės aikštę

sąsiuvinį trims metams. Mano matematikos vadovėlis pridurdant buvo gražiausias, nes nė karto neatverstas. O dabar prasidėjo gyvenimas.

Kaip manote, Jūsų didžiausias gyvenimo darbas jau atliktas ar dar tik laukia kažkur ateityje?

Man visada yra rytas. O kas ryte? Reikia keltis, dirbuotis... Nieko aš dar nepadariau. Amžinybė juk neturi nei pradžios, nei pabaigos, jai nėra laiko. Taigi, keliesi ir „varai“. Galėčiau kalbėti gražiai literatūriškai: „Štai jis atliko darbą, dabar jis toks ir anoks.“ Tegul žmonės kaip nori, taip kalba, bet aš viską vertinu kitaip. Turiu krūvą sąsiuvinų, kuriuose viską žymiuosi. Pavartau juos po kurio laiko ir vėl atrandu kokią nors idėją. Toks beribis reiškinys. Nesuvedinėju galų ir nekečiu sau labai didelių užduočių. Štai – pradėjau paveikslą ir labai noriu jį pabaigti. Bet niekam neprižadu, ačiū Dievui, nes kartais prižadu.

Kaip matote savo – kaip žmogaus, menininko, laisvos sielos asmenybės – ateitį?

Yra rusiškas posakis: „Не надо печалиться – вся жизнь впереди“ („Nereikia liūdėti – visas gyvenimas priešaky“ – aut. past.). Vakar mane vienas žmogus labai gerai įvertino: „Aš galvojau, kad tau penkiasdešimt“. Atsakiau: „Ne, ne, man aštuoniasdešimt treji“ (juokėsi). Planų tu-

Menininkas, pradėjęs šį paveikslą, tikisi jį pabaigti neskubinamas

riu krūvą ir džiaugiuosi, kad niekada nebus taip, jog krapštysiu nosį ir galvosiu – ką čia nuveikti... Jei nėra užsakymų, aš pats sau – užsakymas. Savo šešiasdešimtmečio proga, beje, ketinu surengti parodą. Bet ne Ignalinoje, o kokiame nors kitame mieste, kur dar nesu atsibodęs.

Galų gale, aš tikiu amžinybe. Žinau, kad vieną dieną reikės išeiti. Toks ir mano gyvenimo tikslas – kad man pasibaigus, kažkas po manęs liktų.

**Dėkoju už pokalbį.
Kalbėjosi Jurgita ULKIENĖ**

Kaip sakė pašnekovas, jo gimtojoje sodyboje įsikūrusi galerija „Skaptukas“ pamažu atgimsta ir vėl kviečia lankytojus

Šurmulinguosius Juknėnus linksmo jaunimo klojimo vaidinimai

Visvaldas KULAKAUSKAS

Juknėnai – senas kaimas tarp Daugailių ir Tauragnų, menantis dar Žygimanto Augusto laikus. Didelis kaimas buvo pilnas šokti, dainuoti, vaidinti mėgstančio jaunimo, tarpukariu susibūrusio po jaunalietuvių, pavasarininkų, šaulių vėliavomis. Kaimas garsėjo ne tik senosios bendruomenės gyvensenos atstovais, bet ir yra poeto Antano ir vertėjo Motiejaus Miškinių tėviškė. Ne vieną šimtmetį priklausęs Tauragnų valsčiui, nuo 1919 m. Juknėnai savo administraciniu centru laiko Daugailius.

Nuo Tauragnų iki Daugailių

Monografijoje „Daugailių kraštas ir žmonės“ (sudarė Rita Jurkevičienė ir Rimgaudas Mališauskas, išleido „Utenos Indra“, 2008 m.) yra išspausdinta Vinco Miškinio „Trumpa Juknėnų kaimo istorijos apžvalga“. Pateikiame keletą faktų.

Juknėnai – Daugailių seniūnijos kaimas, nutolęs nuo seniūnijos centro 6 kilometrus. Kaimas susiformavo XVI a.

žemės reformos metu dalijant žemę į valakus. Manoma, kad vietovės pavadinimas kilo nuo Jukniškės lauko ir Jankušio upelio, o Juknėnų vardas pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose aptinkamas 1669 m.

XVIII a. Juknėnai priklausė Tauragnų valsčiui. Minėto amžiaus viduryje 20 gyventojų valdė 31 valaką. 1731 m. Tauragnų rakto inventoriuje minimos Mašnių, Skaudžių, Juodvalkių, Gavilų, Maniušių, Gaidelių, Narčių, Jackūnų, Braciškų, taip

pat Šerio, Knyvos pavardės.

XVIII a. pabaigoje Juknėnuose veikė užvažiuojamoji smuklė, dengta šiaudais. Kaimo buvo 17 žemininkų ūkių, gyveno 58 vyrai ir 49 moterys, jie mokėjo činšą ir padūmės mokesčius. Pagrindinės prievolės – *gvoltai* ir pastotės.

1914 m. Juknėnų kaimas buvo padalytas į vienkiemius. 1923 m. jame buvo 60 sodybų ir 317 gyventojų, 1959 m. – 339 gyventojai, 1970 m. – 201, 1984 m. – 198, 1996 m.

Juknėnų kaimo gyventojai prieš I pasaulinį karą. Trečias (iš dešinės) – gimnazistas Motiejus Miškinis

Juknėnų kaimo žmonių suėjimas – Juknėnų kaimo žmonių suėjimas. Valių, Žilėnų, Miškinų šeimos ir jų giminės su Tauragnų klebonu Naku. Priekyje tupi Veronika Valytė. Sėdi (iš kairės): Govedaitė, Elena Radzevičienė (Žilėnaitė). Stovi (iš kairės): Genė Dainytė, Žilėnaitė, Monika Miškinienė, Veronika Vaišnoraitytė, Angelė Miškinienė, Tauragnų klebonas Nakas, Motiejus Miškinis, Žilėnas. Už Žilėnaitės ir Monikos Miškinienės stovi Adolfas Vaišnoras ir Jonas Valys. Fotografuota L. Dainio

– 182, 2000 m. – 73 ūkiai ir 179 gyventojai.

Iki 1919 m. Juknėnai priklausė Tauragnų valsčiui, tačiau minėtais metais dėl lenkų legionierių puldinėjimų Tauragnų valsčius panaikintas, o jam priklausantys Juknėnai su aplinkiniais kaimais priskirti Daugailių valsčiui.

Šurmulingieji Juknėnai

Tarpukariu Juknėnuose veikė jaunaliutvių, šaulių, pavasarininkų organizacijų kuopos. Jaunaliutiviai turėjo savo vėliavą, uniformą, šūkį („Tautai – jauniosios jėgos“), ruošdavo vaidinimus. Tuomet Juknėnai dar buvo išlaikę senosios bendruomenės gyvenseną, garsėjo muzikantais (Ignas Govedas, Liudas Musteikis, Mykolas Kunčius), *pasakoriais* (Rapolas Puslys), *piršliais* (Gaidelis), dainininkais, melagiais. Jie aprašyti A. Miškinio nove-

lių knygoje „Žaliaduonių gegužė“. Juknėniškiai mėgo šurmulį, į jų šventes atvažiuodavo net dūdų orkestras iš Utenos.

I. Govedo namuose buvo įkurtas pašto punktas. Beveik du dešimtmečius jame dirbo pats I. Govedas, negaudamas jokio atlyginimo. Juknėniškis Dominykas Maniušis kelerius metus dirbo Daugailių valsčiaus viršaičiu, vėliau – smulkaus kredito banko Daugailiuose buhalteriu. Sodininkystei buvo atsidavęs Vaclovas Maniušis. Vokiečių okupacijos metais jis buvo ir Daugailių valsčiaus viršaičiu.

Sovietams okupavus Lietuvą ištremtos Jurgio Tumėno, R. Puslio, Adolfo Kunčiaus, Pranciškaus Maniušio šeimos bei Leonas Kunčius.

Pokariu vieni juknėniškiai dalyvavo pasipriešinimo kovose, kiti rėmė partizanus. Kilbauskų ir Puslių sodybose buvo parti-

zanų slėptuvės. Partizanavo B. Kunčius, J. Kunčius, B. Maniušis, V. Tumėnas, J. Kurmis ir kt.

1949 m. Juknėnuose buvo sukurtas kolūkis „Naujoji sodyba“, kuriam vadovavo Balys Maniušis. Po dvejų metų šis kolūkis susijungė su Kubilių kolūkiu, o 1952 m. pastarasis buvo sujungtas su Garnių kolūkiu. Naujasis junginys pasivadino „Nemuno“ kolūkiu. Pirmasis jam vadovavo Juozas Vanagas, paskui Rimantas Čepelis ir Kazys Mikutavičius.

Sovietmečiu Juknėnuose buvo atidarytas sveikatos priežiūros punktas. Kelerius metus kaime veikė kultūros namai.

Rašytojų mokykla

Pirmąją mokyklą kaime savo tėvų sodyboje 1916 m. įkūrė M. Miškinis. Čia mokėsi ne tik jo broliai Vincas ir Antanas, bet

ir aplinkinių kaimų jaunuoliai, tarp kurių – ir būsimieji rašytojai iš Gaidžių kaimo – Pulgis Andriušis ir Teofilis Tilvytis.

Pirmoji keturių skyrių mokyimo įstaiga kaime buvo atidaryta pas Praną Maniūšį 1922 m. 1925–1930 m. ta pati mokykla veikė po Kazio Kilbausko namų stogu. Pradinė mokykla Juknėnuose gyvavo iki 1950 m. 1951 m. mokyimo įstaiga reorganizuojama į septynmetę, o 1962 m. – į aštuonmetę. Mokytojavo mokyklos direktoriai Vytautas Puodžiukas ir Albinas Jautaitis, mokytojai B. Šavalinskas, Petras Vilūnas, Veronika Vilūnienė, M. Miškinis, Teresė Kavaliauskaitė, Pulgė Gruodytė ir kt. 1965 m. mokykla su 28 mokiniais vėl tapo pradine. Iki uždariant mokyklą 2005 m. joje pradinukus mokė A. Šiožinienė, Elena Maniūšienė, Laima Balaišienė, Audronė Pilipavičienė.

Vienintelis kultūros židinys

Iš pradžių Juknėnuose Antano Tumėno namuose veikė klubas-skaitykla. Šiai įstaigai vadovavo Aldona Kunčiuvienė (Tumėnaitė). 1952 m. panaikinus klubą-skaityklą, Kubiliuose buvo atidaryta biblioteka, po dvejų metų ji buvo perkelta į Juknėnus pas V. Maniūšį. Pirmoji bibliotekos vedėja buvo Ona Vanagienė, paskui – Regina Maniūšytė, Stefa Vasiulienė, Vida Mecelienė (Žalnierytė), Birutė Andriusevičienė, Zuonė Dargužienė (Kvedaraitė). Prie bibliotekos aktyviai veikė dramos būrelis. Sovietmečiu bibliotekos darbuotojos organizuodavo vardynas, rengdavo kombainininkų palydėtuves į laukus, kitus masinius renginius. 1975 m. biblioteka perkelta į naujas patalpas pradinėje mokykloje. Šią uždarius, biblioteka liko vieninteliu kultūros židiniu kaime.

1998 m. Juknėnuose kaimo gyventojų ir kubiliškių prašymu buvusio vaikų darželio patalpose atidaryta koplyčia. Ją pašventino Daugailių ir Vajasiškio parapijų klebonas Petras Baltuška, o jos įrengimu rūpinosi kaimo gyventojai. Koplyčios zakristijonu paskirtas Mamertas Juočys, prižiūrėtoju – Julisius Čeburnis.

Net ir maži vaikai turėjo pareigų

Prieš 10 metų palaidojusi vyrą, 1935 m. Juknėnuose gimusi ir visą gyvenimą šiame kaime praleidusi Stanislava Meiduvienė (Kazelaitė) iš gimtojo kaimo išeiti nenori: „Aš Juknėnuose gimiau, augau, susenau – čia ir mirsiu.“ Pusė trobų, anot pašnekovės, Juknėnuose šiuo metu stovi tuščios, senbuvų likę vos vienas kitas, o anksčiau būta visai kitaip...

S. Meiduvienė pasakojo, kad gimė jau į vienkiemius išskaidytuose Juknėnuose. Žemės gausi Kazelių šeima turėjo nedaug, tik 10 hektarų, todėl tėvas duonos uždirbti eidavo per žmones. Pašnekovei mama, kuri, kaip ir jos vyras, buvo kilusi iš Juknėnų, minėjo, kad gatviniame kaime žmonių trobos stovėjo dar tankiau nei dabar.

Vaikų kaime buvo daug, tačiau, pasak moters, „prastoj dienoj“ niekur jų neišleisdavo. Reikėdavo darbus padaryti. Net ir maži vaikai turėjo pareigų, pavyzdžiui, ganyti žąsiukus. „Pas kitus vaikus mus išleisdavo tik sekmadienį“, – sakė S. Meiduvienė. Prie jos šeimos penkių vaikų prisijungdavo vienų kaimynų šeši vaikai, kitų – vėl šeši.

Juknėnų senbuvė atsiminė, kad šiltuosiu metų laiku vaikai avėdavo namie pasiūtas „tapkytes“ iš brezento, o žiemą – brezentinius medbačius. „Neturėjom nei kuo apsiręgti, nei kuo apsiaut – *biednai* gyve-

nom...“ – konstatavo moteris.

Tuo metu, kai S. Meiduvienė baigė pradinę, Juknėnuose aštuonmetės (iš pradžių septynmetės) dar nebuvo, todėl moteris lankė aštuonmetę mokyklą Daugailiuose, kurią baigė 1952 metais. Anot pašnekovės, kai ji ėjo į penktą klasę, penktos klasės buvo dvi, jose mokėsi net po 45 vaikus. Pradinukai mokydavosi iš ryto, popiet – vyresnių klasių mokiniai. Į Daugailius vedė žvyrkelis, tačiau jis buvo netaisytas, duobėtas. Iš Juknėnų į Daugailių mokyklą eidavo daug vaikų. Pasak S. Meiduvienės, vien Matusevičių sodyboje kryštavo devyni vaikai, su keturiais iš jų ji pati ėjo į Daugailius. Žiemą vaikus tėvai veždavo rogėmis. Mokinių buvo nemažai, tad prirėkdavo ne vieną rogį.

Balų kiaušiniautojai

Pasak S. Meiduvienės, tik „bagoti“ ūkininkai prie savo sodybų statydavosi kryžius. Vietoje didžiulio kryžiaus kaimo viduryje, pastatyto 1990 m., anksčiau stovėjo kitas. Nuo jo žmonės su giesmėmis per Kryžiaus dienas traukdavo į Juknėnų kapines. Beje, anot pašnekovės, nemažai kryžių buvo nuversta ir sovietinių aktyvistų. Gegužinės pamaldos vykdavo pas Nijolę Maniūšienę, pas Igną Maniūšį, kurio namuose vėliau buvo įkurta mokykla, o jis pats ištremtas į Sibirą.

S. Meiduvienė įvardijo ir senuosius kaimo dalių pavadinimus: Jukniškės, Pagrūndėlės (link Miškinų), Pablusiškys (netoli Blusiškių kaimo). Vienas raistas vadinosi Geniušiaraisčiu. Vaidminiškės kalnas. Labai aukštas Žaliakalnio kalnas, kuris dabar plikas, tačiau iki melioracijos buvo apžėlęs krūmais. Pasakotojos teigimu, iki melioracijos kaime netrūko ir balų. Priskirdavo į jas ant aukštų kupstų perėti antys. Žmonės nebijodavo bristi ir iki krūtinės, kad pasikiaušiniautų raibųjų lizduose.

Velniapėdis su velnio pėda dabar stūkso prie Strazdų namų. Anot moters, akmenį iš Velniapėdžio raisto prie buvusios kolūkio kontoros atvežė sovietmečiu, kad mokytojai vaikams galėtų jį parodyti.

Prie S. Meiduvienės namų slenksčio guli dubenuotasis akmuo, kurio dubuo užkrėstas betonu. Šeimininkė pasakojo, kad jį čia kartu su mediniu trobesiu iš Dūkšto (Ignalinos r.) apylinkių atsigabeno buvęs namo savininkas Lumpickas. Jis pirkto namą su akmeniu iš sentikių, kurie buvo labai dievobaimingi žmonės ir akmens dubenyje laikė švęstą vandenį. Visi, kas ateidavo, turėdavo juo apsišlakstyti. Kol gyveno Lumpickas, kuris pardavęs namus išėjo gyventi į Uteną, akmens dubuo buvo tuščias, tačiau pašnekovės vyras užkrėtė duobę betonu.

Klojimas, kuriame kaimo jaunimas rengdavo vaidinimus, sovietmečiu buvo nusavintas ir paverstas grūdų sandėliu, vėliau grąžintas buvusiam savininkui – Boleslovui Strazdui

Tėvo nelaimė

S. Meiduvienė atsiminė, kaip baigiantis Antrajam pasauliniam karui pro jų namus traukė vokiečius besivejanti rusų armija. Anot moters, nors važiavo tankai ir sunkvežimiai, technikos buvo nedaug – daugiausia važiuota arkliais. Besitraukiantys per laukus vokiečiai išsivare Kazelų kaimyną parodyti kelią į Daugailius, tačiau ties Garniais (Daugailių sen.) pateko į raudonarmiečių pasalą – visi žuvo.

Pašnekovė atsiminė, kad kaimo žmonės, siekdami užkirsti kelią galimoms ligoms, niekieno neliepiami laidojo žuvusius kareivius.

Anot moters, nuo svetimų kareivių jų šeima nenukentėjo. Anaiptol, jie vaikus pavaišindavo retai gaunamais gardėšiais – saldainiais.

Kaimo senbuvė žino, kad tėvas, privalėdamas vykdyti pastočių prievolę, turėjo važiuoti į Salaką (Zarasų r.) ar Dūkštą. Ten buvo pašautas į koją. Kadangi gydytojų tuo metu buvo sunku rasti, koja ėmė gangrenuoti. Teko ją iš pradžių amputuoti iki kelio, paskui – visą. Tėvas galėjo judėti tik su ramentais.

Taip jau išėjo, kad visi trys pašnekovės broliai vienu metu buvo paimti į Sovietinę armiją. Tarnyba tada truko ilgai – trejus metus. Jaunėlis buvo nublokštas net prie Mongolijos, kur saugojo Tarybų Sąjungos sieną. Tarnyba buvo pavojinga. Įprastai pasieniečių atostogų namo neleisdavo, tačiau už gerą tarnybą lietuviui buvo padaryta išimtis.

Ne auksiniai „svečiai“ ir drebantį „kiškį“

„Dieną – vieni, naktį – kiti, – neramius pokario metus S. Meiduvienė apibūdino dažnai kaimuose iš senų žmonių lūpų girdėtais žodžiais. – Nebuvo auksiniai ir partizanai. Buvom maži vaikai, neturėjom, ką valgyt. „Motin, – reikalaudavom, – atiduok šitą kepalą duonos!“ O kad vaikai atsikėlę ryte neturės ką valgyti, jiems buvo nesvarbu. *Skrebai* irgi neklausę imdavo. Nebuvo linksma, ne. Jau tokių laikų tikrai nenoriu sulaukti.“ Pasak pašnekovės, Juknėnuose buvo nemažai partizanų, tačiau ne tiek daug kaip netolimuose Kubiliuose. Juknėnuose partizanavo Kunčių vyrai, kurie, kaimo senbuvės teigimu, per gryčias neidavo – maisto pareidavo namo. Vienas jų, Juozapas Kunčius, priėmęs iš okupacinės valdžios amnestiją, pasakojo: „Veža mane dėdė Daugailius stoti (prisistatyti, pasiduoti – aut. past.). Baigiam privažiuoti Daugailius ir sakau: „Dėde, bėgsiu, dėde, bėgsiu!“ „Nebėk, važiuojam! Prasčiau jau nebebus.“ Nuvažiuom, dre-

Kaimo kryžkelėje stovi paminklas, skirtas Juknėnų Nepriklausomybės kovų savanoriams, partizanams, tremtiniais ir politiniams kaliniais

bu visas kaip kiškis. Bijau, kad jau nebe-paleis.“ Tačiau, pasak S. Meiduvienės, J. Kunčiui nieko blogo nenuitiko – jam ne tik dokumentus išdavė (suteikė amnestiją), bet jis ir gyvas liko, o jo draugai, kurie nestojo, žuvo.

S. Meiduvienė pasakojo, kad kaime vykdavo šokiai, tačiau pokariu į juos buvo pavojinga eiti, nes, sužinoję apie linksmybes, ateidavo ir miškiniai, ir *skrebai*. Neišvengta susišaudymų, būta sužeidimų. Vieno susišaudymo metu jos būsimo vyras taip pat vos nepakliuvo po kulka. Anot pasakotojos, iki juknėniškiams išsilakstant po „svie-

tą“, į šokius sueidavo daug jaunimo.

Sunkus keverzojimas plūgu ir „grėbimas“ dalgiu

Kai broliai išėjo į armiją, S. Meiduvienė teko pačiai imtis plūgo. Tiek ji, tiek vyresnioji sesuo buvo menko sudėjimo, tačiau, anot pašnekovės, kai pradėjo mosuoti dalgiu, dirbti kitus nelengvus ūkio darbus, pajuto, kad rankos sustiprėjo. „Tėvukas pievoje mokė mane pjauti: „Ne grėbk, o suk!“ Kai pradėjau sukti, tai tėvukas manęs nebebardavo. O pradžioj verkdavau, kad nemoku... Kai išmokau

pjauti, tai tikrai buvo lengviau, nei kapti“, – pripažino paauglystėje priversta griebtis dalgio senolė.

Tėvai buvo verčiami rašyti į kolūkį. Kaimiečiai buvo kankinami ir paskolų raštais. Tėvas išsiųsdavo šeimynykščius prie šieno, o atėjusiems įkyruoliams sakydavo: „Iš ko aš jums paskolą mokėsiu (suteiksiu – aut. past.)? Aš invalidas, neturiu iš ko pragyventi – tai jūs man paskolą turite duoti.“

Pasak S. Meiduvienės, net ir broliams grįžus iš karinės tarnybos, joms su seserimi nebuvo lengviau. Vyriausiasis išėjo baigti nutrauktą mokslų, vidurinysis išsikėlė gyventi į Šiaulius, o jaunėlis panoro tapti vairuotoju. Pirmasis netrukus žuvo motociklo avarijoje, jaunį nutrenkė elektra. Vidurinysis nuo širdies infarkto irgi mirė anksti, sulaukęs tik penkiasdešimties.

Gatvinis Juknėnų kaimas buvo išsklaidytas plačiai – anot pašnekovės, nuo jos dabartinių namų gimtasis vienkiemis buvo nutolęs net tris kilometrus. Melioracija privertė gyventojus vėl keltis į kaimą arba ieškotis gyvenamosios vietos kitur. Pasak S. Meiduvienės, išvaryti iš gimtųjų namų dauguma žmonių išsikraustė kitur, į Juknėnus atėjo mažuma. „Iš kolūkių visi bėgo į miestą. Jaunis brolis sakydavo, kad negali pro Daugailių pravažiuoti – taip Jonas Maračinskas (Daugailių kolūkio pirmininkas – aut. past.) nori, kad pas jį vairuotoju pereitų dirbti! Duoda ir butą, ir namą gyventi, tik eik!“ – pasakojo Juknėnų senbuvė apie kolūkių viliotinius, besivaržant dėl darbininkų.

Po mokyklos sesuo pašnėkovei siūlė eiti mokytis į žemės ūkio technikumą, bet ši atsakė: „Aš ir taip visą laiką dirbu žemės ūkyje. Ir vėl į žemės ūkį? Neisiu!“ Ir nuėjo į fermą, kur pradirbo 20 metų, kol išėjo į pensiją. Anot moters, kai ji išėjo į pensiją, tuo metu kaip tik ir kolūkiai iširo. Prieš griūvant kolūkinei sistemai, pasak S. Meiduvienės, į kolūkį privažiudavo daug nerimutų darbininkų, kuriems labiau rūpėjo išgerti ar kokią papildomą kapeiką nugriebti, nei darbus atlikti.

Vieni kitiems lygūs kaimiečiai

1951 m. gimusi Nijolė Zakarauskienė, šiuo metu gyvenanti Vaikutėnuose (Utenos sen.), sakė pasaulį išvydusi vienkiemyje Juknėnų pakrastyje. Nors melioracija prasibrovė pro pat namus, laimei, trobesių nepalietė. Iš Juknėnų kilę ir jos tėvai, seneliai. Čia ji susipažino ir su vyru.

Vaikų kaime, anot pašnekovės, jos vaikystėje tikrai netrūko, o kur vaikai, ten ir žaidimai. Kartą, žaisdama slėpynių, užlipo ant kaimynės tvarto lubų ir įsmuko tiesiai ant mėslo tarp karvių. „Mama barėsi,

o kaimynė ką jau bepasakys – nieko nebesakė...“ – juokėsi N. Zakarauskienė. Ne vienoje Lietuvos vietoje žinoma žiemos linksmybė ant ledo įsukant roges aplink stulpą juknėniškių mažiesiems, kaip pasakojo vaikutėniškė, buvo žinoma „čičirkšnos“ pavadinimu.

Pasak moters, artimiausias ežeras juknėniškiams – Sylys, tačiau, jie, vaikai, retai prie jo eidavo, o žiemą čiuožinėti balų užtekdavo ir kaime.

Pašnekovė atsiminė, kad nors gimtojo kaimo mokykloje buvo daug vaikų, kai ji lankė pirmą klasę, pirmokų tebuvo šeši. Pradinė mokykla iš pradžių buvo kaimo pakrašty, tremtinio Kurmio namuose, į kuriuos mažiesiems, anot N. Zakarauskienės, buvo toloka nueiti. Aštuonmetę pašnekovė lankė dviejų aukštų mediniame pastate kaimo viduryje. Pirmoji jos mokytoja buvo Elena Maniūšienė.

Vaikutėniškė pastebėjo, kad Juknėnuose visi vaikai buvo vienodi – iš kaimo. Skirtumas tarp kaimiečių ir miestiečių, anot jos, ryškiai pasijuto mokantis Utenos II vidurinėje. „Ir taip sakau ne tik aš, bet ir kiti, kurie mokėsi. Vaikų rašytojas Vytautas Račickas buvo mano klasiokas. Ir jis – kaimietis“, – sakė N. Zakarauskienė apie žinomiausią bendraklasi. Moteris, krintusi buhalterinės apskaitos mokslus Kaune, tikino, kad laikinojoje sostinėje šiuo atžvilgiu ryškių skirtumų tarp studentų nebuvo.

Namai – lyg „kultūrnamiš“

Pašnekovės mama prieš ištekdama ilgai tarnavo pas kaimynus Miškinius. Pas juos gal nuo keturiolikos metų pradėjo melžti karves. „Ji labai gerbė ir mylėjo Motiejų Miškinį, nes jis buvo geras žmogus. Labai gerbė ir Motiejaus žmoną, kurios nevadino niekaip kitaip, tik Motiejene. Antanas Miškinis buvo išvykęs į Vilnių, paskui ištremtas, atvažiuodavo tik kada ne kada per išieigines, todėl jį mažai žinojo. Vienu metu sodyboje gyveno ir Vinco Miškinio žmona su savo mama. Samdinių būta ir daugiau, tačiau jie buvo iš Antilgės kaimo (Daugailių sen. – aut. past.)“, – porino vaikutėniškė.

Beje, mama, baigusi tik keturis skyrius Juknėnuose, buvo labai gabi, nes dukrai sugebėdavo paaiškinti ir septintos klasės uždavinius.

N. Zakarauskienė pasakojo, kad šokiai vykdavo jos tėvų namuose, „kamaroje“. Tiek vasarą, tiek žiemą. „Tikras kultūrnamiš“ buvo. Kai pradėdavome penktadienį, tai baigdavome sekmadienį. Man būdavo labai gerai, kad niekur išeiti nereikėdavo. Brolis grodavo akordeonu, ir aš buvau pramokusi, sueidavo daug jaunimo. Nors šokiai vykdavo ir kitur, buvo patogų, kad

mano brolis grodavo.“ Juknėniškiai traukdavo į šokius ir į aplinkinius bei tolimesnius kaimus: Gaidžius, Sirvydžius (Tauragnų sen.), Kubilius, Garnius, Paberžę (Daugailių sen.), Spitrėnus (Utenos sen.).

Galėjo žūti nekaltas

Pasak N. Zakarauskienės, jų šeima pokariu niekam neužkliuvo ir nenukentėjo todėl, kad nerėmė nei vieno, nei kitą. Nenukentėjo nei tėvo, nei mamos pusė. Nebuvo ir didžiažemiai, todėl kaip buožių į Sibirą nevežė. Vis dėlto, nors tėvas niekur nesivėlė, vos nebuvo sušaudytas. Eidamas iš uošvių namų per mišką, netyčia užėjo partizanus. Tie prisakė, jog šiukštu niekam neprasitarų, kad juos matė. Po kelių dienų partizanai buvo užpulti ir netrukus prisistatė pas Jackūnus. Pastatė šeimos galvą prie sienos – atseit mus užpuolė, nes tu pranešei. Motina raudodama puolė ant kelių, įtikinėjo, kad vyras net namie niekam neprasitarė apie netikėtą susitikimą. Anot pašnekovės, tik gimdytojos maldavimai ir tai, kad partizanai buvo pažįstami, padėjo tėvui išvengti sušaudymo.

Pašnekovės mamos tėviškė buvo Juknėnų ir Blusiškių kaimų paribyje, visai netoli būsimo vyro namų. Beje, nusižiūrėję atokesnėje vietoje pūpsančią sodybą, partizanai norėjo išsikasti joje bunkerį, tačiau N. Zakarauskienės motinos tėvas nenorėjo rizikuoti gausios šeimos likimu.

Gabus deklamuotojas

Pašnekovė pasakojo, kad jos močiutės iš mamos pusės dėdė Klemas Gaidelis buvo gabus eilėraščių deklamuotojas: „Būdavo, jei į autobusą įlipa Utenoj, tai iki pat Juknėnų – eilėraščių pradeda, eilėraščių baigia. Ir kaip ten taip sugebėti?.. Grįžusi namo, mamai sakydavau: „Nu, šito tavo dėdės aš taip ir nesupratau!“. Jis buvo Juknėnų žmogus, bet kažkoks keistas palikimas, negirdėtas daiktas. Jis ir palaidotas Juknėnuose.“

Pasak N. Zakarauskienės, poetės Reginos Katinaitės-Lumpickienės ir jos brolio poeto Alvydo Katino senelis Jonas Govečas buvo labai iškalbus žmogus. Be jo prakalbų neapsieidavo nė vienos vestuvės. Ji spėjo, kad turbūt dėl to anūkai ir pasuko literatūriniu keliu.

Juknėnų kapinėse, anot vaikutėniškės, ji pažįsta visus, nes ten „suguldytas visas kaimas“. Amžinojo poilsio vietoje anksčiau nestovėjo paminklai, tik mediniai kryžiai, ant kurių nieko nebuvo užrašyta. Šiose kapinėse viename kape yra palaidotas N. Zakarauskienės brolis, tėvai ir tėvo tėvai. Kitame kape ilsisi ir seneliai iš motinos pusės.

Iš vaikystės moteris atsiminė, kad „mo-

java“ (gegužinės pamaldos) būdavo pas Balį Maniušį. „Gretimuose Gaidžiuose gyveno labai tikintys žmonės, kurie sakydavo: „Na, Juknėnai į bažnyčią tai jau nenuėina.“ Mums bažnyčia buvo toli. Artimiausia – Vajasiškyje (Zarasų r. – aut. past.). Gyvenome ant Vajasiškio kelio, tai mums – penki kilometrai. O kas iš vidurio kaimo, ir visi šeši. Nepasakyčiau, kad ir žmonės buvo labai tikintys“, – sakė pašnekovė.

Vieno – gėda, kito – baisu

Nijolės Vorobjovienės (Vilūnaitės) tėvai uteniškė Veronika Kavaliauskaitė ir mokėniškis Petras Vilūnas bemokytojaudami Juknėnuose susipažino ir susituokė. Ten gimė ir jų vaikai Nijolė ir Virginija. Gimusi 1955 m. N. Vorobjovienė šiame kaime gyveno iki 1967-ųjų, kai su tėvais persikraustė į Uteną.

Pasak N. Vorobjovienės, jų šeima Juknėnuose gyveno ne vienuose namuose: ir pas Pūslius, ir pas Maniušius, ir kitur. Geriausiai ji atsimena paskutinę savo gyvenamąją vietą – Kurmių namus. Iš pradžių juose veikė pradinė mokykla, vėliau, ją perkėlus į naują pastatą kaimo viduryje, tremtinių Kurmių namuose buvo apgyvendinta mokytojų Vilūnų šeima ir įkurdintas mokinių bendrabutis.

Anot šiuo metu Utenoje gyvenančios moters, Kurmių sodybos dideliame klojime vykdavo vaidinimai. Pastate buvo sukalta scena, po kuria, būdama maža, ji kartą palindė, o visi išsigandę lakstė po kaimo balas, tikrindami, ar vaikas kur neprigėrė. Į spektaklius, kuriuose vaidindavo ne tik mokiniai, bet ir kaimo gyventojai, sueidavo daug žmonių iš plačios apylinkės: Kubilių, Sirvydžių ir kitur. Vėliau vaidinimai persikėlė į naująją mokyklą.

N. Vorobjovienės mama buvo lituanistė, tėvas dėstė geografiją, darbus ir matematiką. Anot moters, tėvai savo vaikams kitų mokinių atžvilgiu nuolaidų netaikė, o šie sakydavo: „Vilūnienės gėda neklausyti, o Vilūno – baisu.“ Mama buvo labai gera, tėvas – griežtas... M. Miškinį atsiminė nešiojus drobinės kelnės iki kauliukų ir avėjus sandalus, su mama kalbėjus prancūziškai.

Uteniškė atsiminė, kaip buvo statoma septynmetė mokykla. Ji tada dar nelankė net pradinės, bet kaip smalsi mergaitė užlipo pas statybininkus, o nusileisti žemyn jau bijojo. Tuomet vyrai išodino vaiką į maišą ir gerve nuleido žemyn.

Prie buvusios mokyklos maumedžius sodino, anot pašnekovės, ir ji pati. O kad Juknėnuose virė kultūrinis gyvenimas, įrodo ir tai, jog būdavo rengiamos varžybos, į kurias atvykdavo vaikai ir iš kitur, rodydavo kilnojamą kiną (lauke.)

Atsiminė moteris ir tai, kad Juknėnuose

se būdavo švenčiama derliaus šventė. Išpuošti kolūkio sunkvežimiai su palyda vykdavo į Uteną, kur dalyvaudavo iškilmingame parade, tradiciškai judėjusiame J. Basanavičiaus gatve.

Anot pašnekovės, ant Antilgės piliakalnio, prie Sylio ežero, kuris tuomet nebuvo apaugęs medžiais, vykdavo didžiausios vasaros šventės. Atvažiuodavo žmonės iš plačios apylinkės. Grodavo kolektyvai, veikdavo saldumynų kioskai.

Nedavė slyvų

N. Vorobjovienė pasakojo, kad dvejus metus, tada, kai mokyklai vadovavo jos mama, Juknėnuose mokėsi iš Gudijos atvykę lietuviai. Ji spėjo, kad tai galėjo būti iš Lebioldkos (Gudija) kilusio gamtininko Tado Ivanausko iniciatyva puoselėti lietuviybę buvusio Vilniaus krašto lietuviškose salose. Moteris atsiminė, kad, prieš atvykstant Girių (Gudija) ir aplinkinių kaimų lietuviams, į Juknėnus buvo atvažiavęs ir pats profesorius – jis tikrino mokymosi ir kitas sąlygas būsiniams mokiniams. Pasak moters, jam patiko puikus mokytojų kolektyvas, patiko ir tai, kad rengiami vaidinimai (P. Vilūnas rašydavo pjeses, o V. Vilūnienė piešdavo dekoracijas), sporto varžybos. Pašnekovė atsiminė, kai atvyko ir Gudijos lietuviai, lydimi T. Ivanausko: „Buvau labai pikta, kai vaikus atvežė, nes atvežė ir pintinę gintarinės spalvos savo išveistų slyvų. Piktinausi, kaip gali mokytojų dukrytei bent poros slyvų neduoti! O jos buvo skirtos tiems vaikams.“

Atvykėlius įkurdino vienoje Kurmių namų pusėje, bendrabutyje. Jo viduryje didelis kambarys tarnavo kaip valgomasis (kartais jame būdavo pastatomas teniso stalas). Kitoje namo pusėje, už virtuvės, dviejuose kambariukuose gyveno Vilūnų šeima. Gudijos lietuvių buvo šešetas, pas juos atostogauti po pirmųjų mokslo metų Lietuvoje mėnesiui vyko ir Juknėnų vaikai, tarp jų ir N. Vorobjovienė su sese.

„Duok skarytę, Dievuliukas sušals!“

Anot N. Vorobjovienės, jos tėvas buvo priverstas būti liaudies tarėju. Kartą jis pritarė vieno žmogžudžio iš Kubilių nu teisimui, todėl kažkas iš žudiko artimųjų atėjo su P. Vilūnu susidoroti. Laimei, tarėjo namie nerado, tačiau mažametė pašnekovė atsiminė, kad buvo labai baisu.

Beje, apie kiek ankstesnius laikus motina dukrai pasakojo, kad tiek į Kurmių, tiek į Maniušių namus ateidavo partizanai, sustatydavo mokytojus, klausinėdavo, kuris komjaunuolis ir pan. Tėvą (tuo metu mokyklos direktorių), važiuosį iš švietimo skyriaus Utenoje, yra sustabdę miškiniai

Kaimo kryžius iškilo juknėniškių bendrų pastangų dėka

ir atėmę mokytojų atlyginimus. Vis dėlto dukrai tėvai nėra nieko pasakoję apie partizanų ir skrebų susidūrimus kaime.

N. Vorobjovienė sakė, kad vienu metu, kai jos šeima gyveno pas Pūslius, jie veždavosi ją, mažametę, į Vajasiškio bažnyčią: „Važiuodavom keliu pro Miškininių namus. Atsimenu kaip per miglą smulkia močiutė, senąją Miškinienę, apsigobusią balta skarele, sėdinčią prie trobos. Motiejaus žmoną atsimenu. Daili moteris buvo, nors, sakė, kad gerokai vyresnė už Motiejų.“ Pirmą kartą į bažnyčią mažoji Nijolė nuvažiavo per Velykas, pamačiusi nuogo Kristaus skulptūrėlę kad suriko: „Nėnyt nėnyt, duok skarytę, Dievuliukas sušals!“.

Oną ir Juozą (?) Pūslius mažosios Vilūnaitės vadino nėnyte ir seneliu. Pašnekovė teigė, kad jos jaunėlę seserį prižiūrėję senukai gyveno nepaprastai tvarkingai, o šiltus, beveik giminiškus ryšius Vilūnai su jais palaikė ir šiems persikėlus gyventi į Uteną. Dalyvavo ir jų laidotuversė.

Anot N. Vorobjovienės, Pūsliai buvo išsaugoję „lineiką“ ir puikias roges. Ji atsiminė, kad kartą labai šaltą vasario rytą

važiavo tomis rogėmis. Buvo daug sniego, tačiau nei rogės, nei arklys į sniegą nesmigo – toks didelis šerkšnas buvo. Pašnekovės atmintyje išliko ir sienojų poškėjimo garsas. Taip nutikdavo, kai keletą dienų laikydavosi apie 30 laipsnių šaltis.

Moteris tikino du kartus, kai gyveno Kurmių namuose, mačiusi Šiaurės pašvaistę. Stebėti nepaprasto reginio vaikus naktį pakeldavo tėtis.

Dukart degę namai ir baili senmergė

Anot N. Vorobjovienės, netoli Kurmių namų ėjo aukštos įtampos linija. Vieną vasarą žaibas nutraukė jos laidus, šie tįsojo netoli didelio klevo šalia namų, gyventojai baiminosi, kad neuždegtų pastato. Moteris atsiminė, kad Kurmių namai, jai gyvenant juose, degė du kartus. „Pirmą kartą padegė mokytoja P. Gruodytė. Ji gyveno virš mokinių bendrabučio. Nusprendusi daugiau krosnies nebekūrenti, tarp krosnies ir sienos ji padėjo nuodėgulių su žarijomis. Turbūt turėjo kokių bėdų su uosle, nes nepajuto dūmų kvapo. Apie gaisrą pranešė mano mažoji sesė. Gerai, kad daug vaikų (ir ne tik) buvo – užgesino“, – pasakojo pašnekovė ir pridūrė, kad prie namo gero kelio nebuvo, tad palijus privažiuoti gaisrinei mašinai būtų neįmanoma. Pasak jos, ugnis buvo smarkokai įsisiautėjusi, pridarė nemenkų nuostolių, padegėliai nakvojo pas kaimynus Čeburnius, o namas po gaisro ilgai buvo remontuojamas.

Antrą kartą degė pirmas aukštas. Anot moters, šis gaisras, palyginti su pirmuoju, buvo visai nedidelis. Jis kilo dėl kaminio. Ar dėl mūrijimo broko, ar dėl kamine įsmigusios kulkos, galėjo užsidegti mūri-

jant anksčiau naudotos pakulos. Įdavusi virėjai Veronikai Maniušytei gesintuvą, N. Vorobjovienė nulėkė į mokyklą kviesti pagalbos. Žmonės subėgo ir ugnis buvo greitai suvaldyta. Pašnekovės teigimu, pirmą kartą namas degė apie 1962 m., antrą – prieš Vilūnams paliekant Juknėnus.

Iš tremties grįžusiems Kurmiams nebuvo grąžinti namai, jie galėjo glaustis tik savo pirtyje (beje, į analogišką padėtį pateko ir tremtiniai Bronė ir Ignas Maniušiai). Senmergė Kurmytė, dirbusi mokykloje sarge, anot pašnekovės, buvo labai dievobaiminga ir baili moteris. Kartą vaikai įlindę į žabų krūvą ėmė visokiais balsais gąsdinti netoliese dirbusią Kurmytę. Ši taip išsigando, kad žegnodamasi parbėgo namo.

Kitąsyk senmergė vėl „nukentėjo“ nuo vaikų. Ruošėsi vežti į turgų kiaušinius, o septynmetė N. Vorobjovienė bežaisdama netyčia juos sumaigė. Nenorėdama, kad tas gėris nueitų niekais, Kurmytė ėmė dužusiuosius gerti. Vis dėlto triukšmo išvengti nepavyko ir mama nuostolius mokyklos sargei padengė.

Beje, anot pašnekovės, šalia mokyklos buvo vyšnynas, o jame aptverti lakstydamo triušiai.

Pasikultūrinti į Kauną – su gruzoviku

N. Vorobjovienė atsiminė, kad kartą kolūkis davė dengtą sunkvežimį, kuriame pasikloję šiaudų juknėniškai važiavo į Kauną stebėti baletu ant ledo. „Tais laikais buvo prabanga nuvažiuoti į baletą, atvykusį iš Maskvos. Ant ledo! Ir dar į Kauną! Ir kokia kelionė su gruzoviku iki Kauno! Tai ne dabar: sėdai į mašiną, dvi valandos ir – Kaune! Pasikultūrinimas buvo

didelis. Juknėnuose inteligentija buvo stipri“, – įsitikinusi uteniškė. Šis įvykis tuomet gal tik septynmetės mergaitės ir kitų kaimo gyventojų atmintyje įstrigo dėl to, kad jau pagyvenusio Maniušio ar Čeburnių pora, nenorėdama apeiti arenos, nusprendė ją be pačiūžų tiesiog pereiti. Užropoję ant ledo susikabino rankomis ir šiaip ne taip perėjo ledo dangą. Anot moters, visi juokėsi, o kai kurie net plojo.

Pasak jos, kolūkis nemokamai duodavo dengtą sunkvežimį ir važiuoti apsipirkti. Pavyzdžiui, Vilūnai juo važiavo į Daugpilį įsigyti skalbimo mašinos. „Ji buvo paprasta, bet su gręžtuvu – vis ne rankomis. Visas kaimas ėjo žiūrėti to stebuklo“, – sakė N. Vorobjovienė ir pridūrė, kad ir kiti juknėniškai vykdavo į šį Latvijos miestą, kuriame ir pasirinkimas buvo didesnis, ir kainavo viskas pigiau nei Lietuvoje.

Nuo Tauragnų atvažiuojanti karieta

Šiuo metu Vilniuje gyvenanti, kaip pati save pavadino karo metų vaikas (gimė 1942 m.) Vincenta Arūnienė (Tumėnaitė) sakė, kad ne tik ji Juknėnuose pasaulį išvydo, bet kad juose gyveno jos tėvai ir jos motinos bei tėvo tėvai. Nuo 1963 m. sositinėje įsikūrusi pašnekovė tikino jaučianti ypatingą ryšį su tėviške, kas dveji metai perskaitanti A. Miškinio „Žaliaduonių gegužę“.

Nors pašnekovės ankstyviausieji gyvenimo metai prabėgo neramiu ir sudėtingu pokario laikotarpiu, vaikystė yra vaikystė – be žaidimų ji nepraeina. V. Arūnienė atsiminė, kaip jie, vaikai, pasigamindavo „granatų“: į butelį pripildavo smėlio ir mėtydavo, kas toliau numes. Pasiskirstydavo komandomis ir žaisdavo žaidimą „Kiaulės varymas dvaran“: lazda reikėdavo įvartyti skudurinį kamuoliuką į duobutę. Laipliodavo po medžius, šokinėdavo į tolį ir aukštį, mergaitės žaisdavo su lėlėmis. Iš moters atminties neišblėsusi ir skaičiuotė:

*Ėni bėni trikantori,
Šakar makar pravidori,
Ės bės nalevės,
Natrapolki nalevės.*

Tas, ties kuriuo skaičiuotojas sustoja, iškrenta arba turi eiti ieškoti „per slėpynes“.

Pasak vilnietės, jos vaikystės draugai nebuvo padaužos. Didžiausias „nusi-kaltimas“ – pasiobuoliauti skanesnių vaisių kaimyno sode. Vienas vaikas turėjo „smuikelę“, tad grodavo, o kiti šokdavo.

„Mus, vaikus, siųsdavo ir prie darbo. Reikėdavo prižiūrėti avis, teliukus, kiaulėms žolės prirauti, vištas nuo vanagų, o viščiukus nuo varnų saugoti, daržus paravėti. Mes būdavome įdarbinti, ne taip, kaip dabar vaikai“, – atsiminė kalbinta moteris.

Visi, net ir mažesnieji, mokėjo plaukti.

Buvusi Juknėnų aštuonmetė mokykla

Atsargumo dėlei plaukiodavo tik palei Sylio ežero krantą. „Ežerą labai prižiūrėdavom, visada su suaugusiais pavasarį eidavom tvarkyt, – porino pašnekovė. – Mums tai buvo šventas reikalas. Būdavo pasakyta: „Nebandykit ežere nusisistiot – po mirties reikės visą ežerą išgert.“ Ir mes tuo šventai tikėdavom. Ir taip stengdavomės prižiūrėt, kad, ginkdie, nebūtų jokių šiukšlių! Buvom laimingi, kad suaugusieji duodavo kokią darbelį prie ežero atlikt. Buvo vyrų maudyklė, buvo ir moterų. Tuos laikus prisimenu gražiausiais ir švenčiausiais prisiminimais.“ Anot V. Arūnienės, maudyklos buvo Antilgės kaimo teritorijoje ir greičiausiai priklausė tremtinių Miškinų ūkiui.

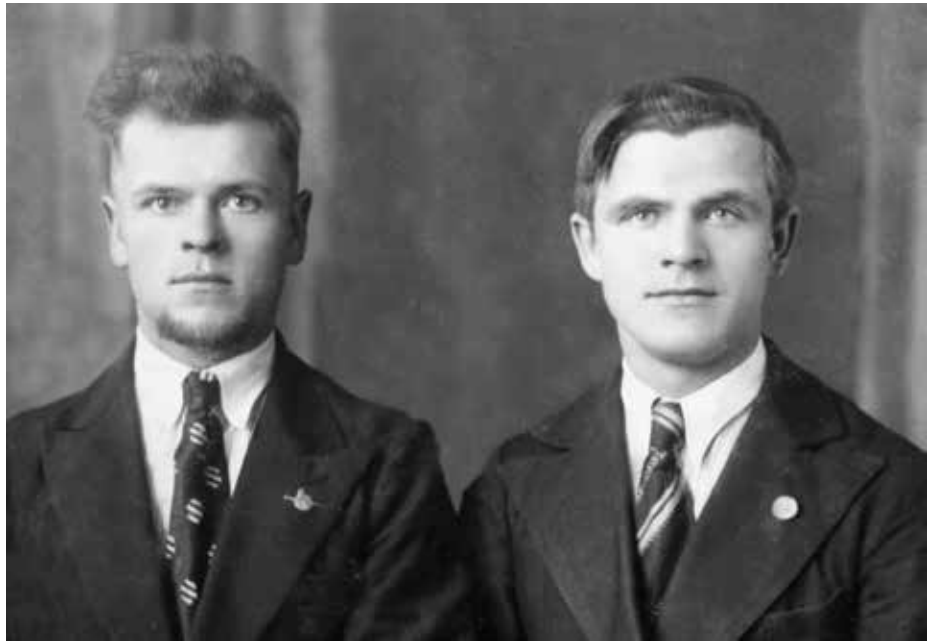
Pašnekovė sakė, kad jos laikais ant Antilgės piliakalnio šokiai nevykdavo, nors tos kartos jaunimas nueidavo pasibūti, padainuoti. Ji atsiminė, kad juos, vaikus, mokytoja atsivesdavo prie piliakalnio papėdės – ten žaisdavo, sportuodavo. Vaikams tai buvo pramoga.

Vilnietė sakė girdėjusi pasakojimą, kad kažkur ant piliakalnio yra duobė, prie kurios pridėjus ausį galima išgirsti, kaip nuo Tauragnų pusės atvažiuoja karieta, kuri kažkada dėl kažkokių priežasčių sulūžo ar sudužo. Kalbant apie nesuprantamus reiškinius, tėvo sesuo pasakojo, kad kartą jai vėlai grįžtant iš klojimo (jis stovėjo žemai, pakalnėje, o namai – ant kalno), paskui ją sekė mėlyna ugnelė. Ji labai nusigando ir nuo to laiko vėlai į lauką vengė eiti.

Savo balsų neatpažįstantys dainuotojai

Anot pašnekovės, jos seneliai iš motinos pusės Ona ir Dominykas Maniušiai XX a. pradžioje, kaip buvo įprasta tiems laikams, laimės ieškojo Rygoje, tačiau, baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, grįžo į tėvynę. D. Maniušio tėvas Jonas Maniušis žemę (apie 40 ha) padalijo trims sūnums, kurie išsikėlė į vienkiemius. D. Maniušis, anot jo anūkės, Latvijos sostinėje dirbo kažkokiu tarnautoju „prie geležinkelio“, tad pasitaupęs pinigų pasistatė didelį dviejų galų namą (jis tebestovi ir dabar). Gyvenamasis galas buvo tinkuotas, su grindimis, o netinkuotoje „kamaroje“ tarpukariu veikė pradinė mokykla, po karo – biblioteka-skaitykla. Erdvioje troboje užteko vietos gyventi ir mokytojams. Mėgdavo čia susirinkti ir jaunimas, ir vyresni. „Kai jaunimas uždainuodavo, atsimušusios nuo medinių grindų ir tinkuotų sienų, labai gražiai skambėdavo jų dainos. Žmonės sakydavo, kad uždainavus net neįmanoma atpažinti savo balso“, – kalbėjo V. Arūnienė.

Pasak moters, pradinė mokykla jau sovietmečiu veikė jos senelio brolio trem-

Broliai Juozas (kairėje) ir Antanas Jackūnai

tinio I. Maniušio namuose. Viename gale gyveno mokytojai, o „kamara“ buvo skirta mokyklai. Ją lankė ir pašnekovė. Septynmetę ji irgi lankė Juknėnuose. Taip pat 1958 m. ir kaimo aštuonmetę. Po mokyklos mergina daugiau nei dvejus metus dirbo kaimo pieninėje, paskui išvyko į Vilnių mokytis medicinos mokykloje. Nuo 1963 m. sostinėje ir gyvena.

V. Arūnienė pasakojo, kad pas jos senelius vykdavo ir „mojava“: „Didelėje verandoje, vadinamojoje gonkomis, pastatydavo ir išpuošdavo altorių. Kadangi kaimas buvo didelis, dalis žmonių rinkdavosi pas mus (pašnekovė su šeima gyveno pas senelius – aut. past.), kiti – pas kažką kitą. Pasimelsdavo, pagiedodavo. Labai gražaus balso kaimynas Jonas Tumėnas skaitydavo maldas, užvesdavo giedoti. Kai vyresnieji išeidavo namo, likęs jaunimas dar pasibūdavo: padainuodavo, žaidimų prisigalvodavo ir pan.“ Beje, J. Tumėną dėl jo vadovaujančio vaidmens žmonės vadino kunigu. Tuo metu dar jaunas, jis buvo aktyvus visose šventėse. Gražiais balsais, anot vilnietės, galėjo pasigirti Kunčių šeima: tėvas, motina ir du sūnūs. Tėvai giedodavo ir bažnyčios chore.

Anot pašnekovės, juknėniškiai į atlaidus, vadinamuosius „kermošius“, dažniausiai važiuodavo į savo parapijos centrą – Vajasiškį. Čia birželio 24 d. vykdavo Šv. Jono, liepos 26 d. Šv. Onos, o rugsėjo 14-ą Šv. Kryžiaus Išaukštinimo atlaidai. Juknėniškiai važiuodavo ir į Daugailių Šv. Antano bei Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos (Škaplierinės), taip pat ir Spitrėnų Švč. Mergelės Marijos, Taikos Karalienės (Sentaikos), ir Šv. Dominyko atlaidus. „Į

Vajasiškį daugiausia eidavome pėsčiomis, – minė pokario laikus vilnietė. – Prie pat Vajasiškio upelyje nusiplaudavome kojas, apsiaudavome. O žinote, kokie pokario batai būdavo? Sportbačiai! Dantų milteliais juos nubalini, išdžiovini... Kitokių batų neturėjom.“ Į Daugailius ir Spitrėnus eidavo arba pėsčiomis, arba, jei susidarydavo kompanija, važiuodavo arkliu.

Kryžiaus, anot V. Arūnienės, jos senelio sodyboje nebuvo, tačiau geležinis kryžius akmeniniu postamentu stovėjo jos prosekelio sodyboje. Dabar jis perkeltas į Juknėnų kapines, kuriose ilsisi V. Arūnienės tėvai, seneliai iš mamos pusės.

Tardė ir špingalietus

Iš vaikystės moteriai įstrigo siaubingas laikas, kai buvo gaudomi partizanai: „Pas mus atvažiuodavo rusų kareiviai ir nė nesiklausę apsistodavo „kamaroje“. Su šunimis eidavo per žmones, darydavo kratas, vykdavo *ablavas* (nusikaltėlių ar ko kito gaudymas dideliu būriu, guitynės – aut. past.). Atsimenu, prisinėšė tų laikų žurnalą („Jaunasis ūkininkas“, „Jaunoji karta“, „Trimitas“) ir degina juos *pečiuje*. Mes su broliu ant *pečiaus* tupėdami matydavom tuose leidiniuose ir gražių paveiksliukų, galvodavom, kodėl jie taip daro. Apsirengę baltais maskuojamaisiais drabužiais atvažiuodavo kareiviai ir žiemą. Pasklisdavo po kiemus, namus, miškus. Paskui šaudavo signalines raketas – turbūt tai buvo ženklas grįžti. Mums, vaikams, tai buvo atrakcija, nors ir baisi, labai bijodavom.“

Anot V. Arūnienės, Juknėnų miškingose apylinkėse veikė nemažai partizanų,

tačiau ilgainiui jie visi žuvo. Vienas susišaudymas įvyko ir jų namuose. Tai nutiko šaltuoju metų laiku. Susirinko jaunimas pavakaroti. Atėjo ir du partizanai, vienas jų – galimai juknėniškis. Nuo smalsių akių buvo uždangstyti visi keturi dideli langai. Vieną langą uždengė su skara, joje buvo skylutė. Tuo metu pro trobąėjo sribai su kareiviais. Pamatę (išgirdę) linksminantis jaunimą, norėjo eiti toliau, tačiau vienas iš jų per skylutę skaroje dideliame veidrodyje, pakabintame virš komodos, ant kurios vienas partizanas buvo pasidėjęs automata, pamatė ginklo atvaizdą. Kažkas pasiūlė į vidų mesti granatą, tačiau grupei vadovavęs rusų kariškis Baranovas neleido – žūtų daug nekaltų žmonių. Tada per langus imta akiai šaudyti. V. Arūnienę su trimis metais jaunesniu broliu suaugusieji paslėpė ant krosnies, visi sugulė ant grindų, pašnekovės mama užgesino lempą, kad nematytų, kur šaudyti. Partizanai sugebėjo pabėgti, o šeimininkė jų ginklus išmetė į prie namų esantį griovį. Kuriam laikui šūviai nutilo, bet jaunimas suprato, kad namai yra apsupti, todėl, norėdami ištrūkti iš apsupties, sugalvojo dainuodami eiti laukan – taip užpuoliams parodyti, kad viduje nėra jokių par-

tizanų, o jie yra neginkluotas, susirinkęs pasilinksmininti jaunimas. Tačiau, vos tik jaunuoliams pabirus laukan, apsupėjai paleido automato seriją. Mamos seseriai Onai Maniušytei buvo peršauta nugara, o kaimynui Kazimierui Maniušiui sužeista koja. Jie sugrįžo atgal, mama sužeistą ją pasodino už „pečiaus“, rankšluosčiu aprišo koją. Pašnekovė su broliu ir seneliais gulėjo ant krosnies. Tada į trobą įėjo vienas (ar keli) kareivis ar sribas, pamatęs sužeistąją, priėjo ir trenkė automatu šiam per galvą. „Pataikė turbūt taikikliu, ginklo priekiu, nes pamačiau, kaip kraujo srovė tik pliūpt iš galvos. Tai tokie yra išlikę mano, vaiko, prisiminimai: siaubas, baimė...“ – sakė V. Arūnienė. Sužeistuosius arkliais išvežė gydyti į Uteną. Jaunuolis vėliau buvo pervežtas į Tauragnus, kur enkavėdistų buvo tardomas, žiauriai sumuštas. Susirgęs džiova, nesulaukęs nė trisdešimties, jis mirė. O. Maniušytei, pasak vilnietės, pasisekė kur kas labiau: kulka, nekliudžiusi gyvybiškai svarbių vidaus organų, perėjo kiaurai – mergina išgijo.

Beje, Baranovą pašnekovė atsiminė būvus mažo ūgio, rudomis akimis. „Jis sustatydavo visus šeimos narius į eilę, liepdavo ištieti rankas ir klausinėdavo – jeigu

meluoji, tau turėjo drebėti rankos. Ir mes su broliu, tokie *špingalietai*, stovim, o per kojytes jau sisiukas iš baimės bėga“, – kalbėjo moteris ir pridūrė, kad vis dėlto tardytojas balso nekeldavo ir jokios fizinės prievartos nenaudodavo. Atsiminė V. Arūnienė ir dar vieną epizodą su šiuo vyru. Buvo kaime vieniša moteris, auginusi sūnų. Ji vienintelė visuose Juknėnuose rūkė iš naminio tabako susuktus papirosus. Kartą ji kažkokiu reikalu buvo atėjusi pas pašnekovės senelį. Rūkė. Tuo metu užėjo Baranovas. Neseniai buvo susikūrę kolūkiai ir senelis tapo jo buhalteriu. Ant stalo stovėjo negraži, aprūdijusi rašalinė. Pasižiūrėjęs į rūkalę Baranovas tarė: „Aš geriau pabučiuočiau šitą rašalinę negu tave, rūkančią moterį.“

Sudegintas gyvas

„Apie savo tėvą Vincą Tumėną žinau labai nedaug, – pripažino V. Arūnienė. – Jis žuvo 1945 m., kai man tebuvo treji metai. Močiutė sakydavo, kad jis buvo kaimo inteligentas – visada švarus, tvarkingas, mandagus, dirbo pasienio policijoje.“

Moteris pasakojo, kad karo pabaigoje, kai sovietai stūmė vokiečius atgal, jos tė-

Juknėnų septynmetės mokyklos mokytojai su mokiniais 1954 m.

Kurmių namuose veikė pradinė mokykla, paskui juose gyveno ir mokiniai, ir mokytojai

vas gavo šaukimą į vokiečių kariuomenę. Tėvas pasislėpė. Tada atėjo ultimatas: jeigu V. Tumėnas nepasiduos, jo žmoną su dukra (sūnus dar nebuvo gimęs) išveš į Vokietiją. Tėvas pasidavė. Jį ir kitus vyrus išsiuntė į frontą Latvijoje. Ten didelio mūšio metu priverstinis kareivis su kitu likimo draugu dezertyravo. Buvo lapkričio mėnuo, kai jie perplaukė Dauguvą. Visą mėnesį vyrai keliavo iki namų. „Mama sakė, kad kai tėvas grįžo, nebuvo galima pažinti žmogaus – visas kūnas buvo sėte nusėtas vočių. Drabužiai šlapį, o kas duos sausų?... Kur beužeisi, niekas nesupras, ar tu vokiečių, ar rusų kareivis...“ – porino V. Arūnienė. Pasak jos, tuo metu rusai jau buvo užėmę Juknėnus. Ir vėl tėvui atėjo šaukimas į armiją. Kaimo vyrai pasitarė ir nusprendė pasislėpti. Jie galvojo, kad frontas nusistums tolyn į vakarus ir jie išvengs karinės tarnybos svetimose ginkluotosiose pajėgose.

Vyrai pasitraukė į Minčios girią. Anot pašnekovės, jie vietinių patarimu pasistatė pelkių saloje palapinę, paskui tų pačių vietinių galimai buvo išduoti rusų kareiviams. Moteris negalėjo pasakyti, kas tiksliai nutiko kitiems Juknėnų kaimo vyrams, tačiau jos tėvas po naktinės sargybos miegojo, jam buvo peršautos kojos, vėliau uždegtoje palapinėje jis suliepsnojo gyvas. „Vienas vaikinukas iš mūsų kaimo kartu su vienu iš stribų, kurie dalyvavo toje operacijoje, dirbo Vilniaus kuro aparatūros gamykloje. Jis su pasididžiavimu juknėniškiui pasakodavo, kaip jie tvarkė „Juknėnų kaimo banditus“ ir kaip Tumėnas rėkė, jog net visa Minčios giria skambėjo. Įsivaizduokit, gyvų žmogų degino...“ – pasakojo sudeginto vyro dukra ir spėjo, kad stribas galėjo būti kilęs iš Juknėnų krašto, gal jis netgi pažinojo žuvusįjį.

Pasak V. Arūnienės, jos tėvas žuvo gegužės mėnesį, o jo sūnus (pašnekovės bro-

lis) gimė po trijų mėnesių – rugpjūtį. Tėvo sesuo Teklė Tumėnaitė ir mamos sesuo Vilhelmina Maniušytė pagal kažkieno parodymą nuvažiavo į V. Tumėno žūties vietą. Pagal išlikusių drabužių likučius rado apdegusius kaulus, juos susidėję į drobų lė parvežė ir palaidojo Juknėnų kapinėse.

Nerado net žemės saujos

Pašnekovė pasakojo, kad jos mama Jadviga Tumėnienė (Maniušytė) baigė Salų žemesniąją žemės ūkio mokyklą (Rokiškio r.), kurioje mokėsi ne tik ūkininkavimo, bet ir siuvimo, mezgimo, audimo, kulinarijos ir netgi medicinos. Pokariu tapusi partizanų ryšininke, taisydavo šiems drabužius, prireikus perrišdavo žaizdas. Greičiausiai buvo išduota (ir ne ji viena) ir kaip politinė kalinė nuteista dešimčiai metų tremties Džeskazgane, Kazachstane. Vis dėlto areštuota 1949 m. spalio 1 d., po Stalino mirties į laisvę išėjo anksčiau – 1955 m. liepos 1 d. Jos vaikai liko pas senelius O. ir D. Maniušius.

Vilnietė teigė, kad tėvo tėvus Jurgį ir Eleną Tumėnus į Sibirą ištremė per pirmąją sovietinę okupaciją. V. Arūnienė spėjo, kad trėmimo priežastis galėjo būti jų dukters Ksaveros Tumėnaitės priklausymas Lietuvos šaulių ar Ateitininkų sąjungai. Ji taip pat buvo ištremta. Kalėjo šiaurėje.

„Ieškojome, kur galėjo būti *diedukų* kapas, norėjome bent žemės saują į Lietuvą parvežti. Nieko neradome ir archyvuose. Kažkas kalbėjo, kad močiutė mirė pakeliui vagone, o kaip žinome, lavonus tiesiog išmesdavo...“ – apgailestavo moteris, kalbėdama apie mažai žinomą tėvo giminę.

Pranciškus (Pranciškas) Maniušis, V. Arūnienės tėvo brolio uošvis, kurio žemėje anksčiau niūksiojo akmuo Velniapėdis, irgi buvo ištremtas.

Karo metais, anot vilnietės, jų laukuose stovėjo „Katiuša“ (sovietų armijos reaktyvinių artilerijos įrenginys), vaikai laukuose,

se, pakrūmėse rasdavo ne tik gilzių, bet ir granatų. Suaugusieji mažiesiems drausdavo jas krapštyti, kad nenukentėtų.

Beje, pašnekovė paminėjo pusbrolio sūnų Egidijų Tumėną, kuris, anot jos, daug prisidėjo, kad kaime atsirastų akmuo-paminklas savanoriams, politiniams kaliniams, tremtiniams ir partizanams. Iš jo pusės nukentėjo daug giminaičių, todėl, V. Arūnienės many-mu, jis juto pareigą įamžinti jų atminimą.

Kaip sveikintųjų vos nenušovė

Pasak vilnietės, kadaise Juknėnai buvo labai kultūringas kaimas. Būta daug jaunimo, kuris rengdavo viešus vakarus su tautiniais šokiais. Kai merginos šokdavo lyrinį liaudies šokį „Sadutė“, moterys net verkdavo – taip joms buvo gražu. „Rengiant viešus vakarus, prisidėdavom ir mes, vaikai, – pasakojo V. Arūnienė. – Pas mus buvo (yra ir dabar) labai gera siuvimo mašina „Singer“, kuria siūdavo viską: nuo ploniausio audinio iki odos. Norėdami surinkti daugiau pinigų, kad galėtume pasamdyti muzikantus, darydavome bilietus. Paimdavome sąsiuvinį lan-gučiais ir mašina be siūlo perforuodavo jį – padarydavo skylutes. Išėdavo kažkas panašaus į bilietą su užrašyta kaina.“

Strazdų klojime vykdavo vaidinimai. Jaunimas padarydavo sceną, sienas uždengdavo paklodėmis. Pašnekovė atsiminė, kad buvo pastatyta Žemaitės „Marti“. Norėdami pasiruošti vaidinimui „Tadas Blinda“, artistai (taip pat ir V. Arūnienė, atlikusi grafitės vaidmenį) susirinko bibliotekoje-skaitykloje. Visi, klausydami per radiją transliuojamo spektaklio, mokėsi dainos „Mes razbainikėliai Bivainių miškų“ – norėjo ją atlikti kiek galima geriau. Tautinius šokius, apsilvilkę tautiniais drabužiais, repetuodavo pašnekovės namų verandoje. „Jaunimas tikrai netinginiavo, stengėsi“, – konstatavo moteris.

Kai jaunimas susirinkdavo „kamaroje“

šokti pas Jackūnus, Balį Maniušį (Balio-ką), D. Maniušį, vyresnieji sėdėdavo ant suolų, stebėdami jaunąją kartą. Anot vilnietės, jaunimas visai nesigėdavo suaugusiųjų. Anaiptol, jiems kaip tik būdavo malonu, jei koks patyręs šokėjas pašokdindavo kažką iš jų. Šokdavo polką, valsą, šliapokšą, svingą, padispaną, krakoviaką.

Gegužinės vykdavo Maniušių sodyboje (priešais Katinų namus). Muzika, pasak V. Arūnienės, būdavo gera, nes ir muzikantus samdydavo gerus: Sirgedą, Bislį, Aleksandrą Valiušį (saksofonas).

„Iš vaikystės atsimenu, buvo tokia mada – nupinti ir prie vardavininkų durų prikalti vainiką. Paskui šie kviesdavo sveikintojus į vaišes. Ši tradicija buvo savotiškai įdomi: nešdavo vainiką vėlai vakare, kai visi suguldavo, kad niekas nepamatytų. Kartą, kai aš jau buvau tokio amžiaus, kada galėjau dalyvauti kabinant vainiką, nutykinom kabinti jo ant tokio Juozapo durų. Kai ruošmės kabinti vainiką, pro langą staiga išlindo šautuvo vamzdis. Išsigandę mes kūliais nulėkėm nuo kalno! O buvo kovo mėnuo, dar daug sniego. Tas žmogelis nežinojo, kad mes ateisim. Vis dėlto vainiką sugebėjom pakabinti“, – juokėsi įvykio dalyvė.

Kuriai Stasei skirtas laiškas?

Pasakotoja kaime priskaičiavo bent dvylika Maniušių šeimų (ne visos jos buvo giminės): Dominyko, Motiejaus, Pranciško (Pranciškaus), Alekso, Antano, po dvi Jonų ir Ignasių ir net tris Balių. Pasak V. Arūnienės, Baliai Maniušiai turėjo ir pravardes: stalių-dailidę vadino Žiliuku, kitą Balį pagal kilimo vietą šaukdavo Baliu iš Liaukiškių, o trečią (taip pat pagal kilimo vietą) – Baliu iš Avilėlių. „Du Baliai turėjo po dukterį Stasę. Laiškas Stasei Maniušytei, Balio, kartais patekdavo ne į tas rankas. Tada vieną Stasę pradėjo vadinti Balioko, kitą – Avilėlių. Tik tokiu būdu atskirdavo“, – juokėsi V. Arūnienė.

Vilnietė žino, kad Justinas Kunčius ir jos krikštaitėvis Liudvikas Čeburnis buvo geri kalviai, sugebėję nukalti visus žemės ūkio padargus. L. Čeburnio brolis Jonas išmanė mūrininko darbą. Staliaus-dailidės darbais kaime užsiėmė pašnekovės senelio brolis Balys Maniušis (Žiliukas). Pašnekovė atsiminė, kad šis nagingas vyras jai padirbo vaikišką lovytę, o jos mamai, kai ištekojo, dvigulę lovą, virtuvinę spintelę, dvi taburetes. Jis taip pat darydavo ir karstus. B. Maniušio (Žiliuko) dukterė Veronika buvo siuvėja, tuo pačiu amatu vertėsi ir Vanda Kurmytė. Nors senesniais

laikais visos moterys mokėjo austi, gabia audėja V. Arūnienė įvardijo savo tetą Oną Augulienę (Maniušytę), kurios darbai pateko į Utenos kraštotyros muziejaus leidinį. Ausdavo ir Nijolė Maniušienė.

Pasak V. Arūnienės, iš Miškininių ji geriausiai atsimena Motiejų ir Antaną. M. Miškinis, Juknėnų septynmetėje jai dėstęs prancūzų kalbą, kaip pati sakė, buvo rimtas, santūrus žmogus. „Jo žmona buvo įdomi. Ji Angelės vardą turėjo, tai mes, vaikai, jai per vardadienį nupindavom vainiką, pakabindavom ant durų. Ji mus pavaišindavo kiek kitokiomis vaišėmis – vis tiek jie buvo apsišvietę žmonės, gyvenę ir mieste, priešingai nei kiti kaimo žmonės, – ir tai mums labai patiko...“, – kalbėjo vilnietė.

Pašnekovės teta gyveno Kaune. Jos vyras buvo mokytoju. Kurį laiką pas juos gyveno Kauno radiofone dirbęs A. Miškinis. Jeigu pasitaikydavo, kad sutuoktiniai ir poetas vienu metu būdavo Juknėnuose, stengdavosi susitikti. Anot vilnietės, Miškiniai kaime buvo gerbiami žmonės.

Barzdotais žydais gąsdino vaikus

Buvusi Juknėnų gyventoja atsiminė, kad po kaimą prastu arkliuku klajodavo žydas Apkėlis, taip pat Jankėlis. Jie sodiečiams atveždavo adatų, silkės, lėkščių, kaliošų,

Kaimo jaunimas prie Dominyko Maniušio gonkų. Pirmoje eilėje iš kairės: Vincas Maniušis, Virgilija Maniušytė, Menčys Maniušis, Stasė Maniušytė (Dominyko), Valentinas Miškinis. Antroje eilėje iš kairės: Balys Strazdas, Ona Maniušytė (Dominyko), Janina Maniušytė, Vincas Miškinis, Vytautas Stasiulis, Algirdas Velykis

o patys supirkdavo skudurus, pakulas, vilną. Neturtingi juknėniškiai reikiamas prekes išmainydavo į maisto produktus. Nors, pasak V. Arūnienės, tėvai nepaklusnius vaikus gąsdindavo barzdotu (kaime barzdočių nebuvo) Apkeliu, ji teigė, kad jos seneliai labai teigiamai atsiliepdavo apie judaistus.

„Žydas visada skolon duodavo prekių. Sakydavo: „Turi daug dukterų (D. Maniūšis turėjo šešias dukras – aut. past.). Reikia suknelėms medžiagos? Imk, kai turėsi, sumokėsi.“ Pas lietuvį dar ne *kožną* pasiskolinsi. *Diedukas* visada nuvažiavęs į Uteną pas žydėlį kieme pasistatydavo arklį (*diedukas* dirbo Daugailių valsčiaus viršaičiu, tad turbūt į Uteną vykdavo darbo reikalais). Jo arklys visada būdavo pašertas ir prižiūrėtas“, – pasakojo moteris. Anot jos, į turgų Utenoje būdavo važiuojama ketvirtadieniais. Parduodavo daugiausia maisto produktus, pirkdavo žibalo, žvakių, vaikams visada lauktuvių parveždavo „barankų“.

Pro Juknėnus pravažiudavo ir čigonai, tačiau, vilnietė teigė, jų žmonės privengdavo dėl galimų vagysčių. Nepaklusnius vaikus, kaip žydais, pagąsdindavo ir čigonais.

Tęsinys kitame numeryje

Parengė Vytautas Ridikas

Tremtinių Bronės ir Igno Maniūšių namuose sovietmečiu trumpai veikė pradinė mokykla

Kaimo šokėjos prie Dominyko Maniūšio namų. Iš kairės: Bronė Stasiulytė, Janina Maniūšytė, Ona Maniūšytė (Aleksa), Vilgilija Maniūšytė, Stasė Maniūšytė (Dominyko), Ona Maniūšytė (Dominyko), Aldona Tumėnaitė

Milžinišką tremtinių laiškais įgarsintą instaliaciją jau galima aplankyti ir Utenoje

Aurelija KAIRYTĖ-SMOLIANSKIENĖ

Šiomet, birželio 14 d., sukanka lygiai aštuoniasdešimt metų kai prasidėjo masinės priverstinės Lietuvos gyventojų deportacijos į Sibirą. Iš Utenos geležinkelio stoties „siauruku“, šiuo metu mininčiu savo 120 m. jubiliejų, į kitą pasaulio pusę slinko vagonai. Vykdami į nežinią suimtieji vylėsi kada nors dar išvysti savo artimuosius. Tekstilės dailininkė Monika Žaltauskaitė-Grašienė apie tautos skaudulius prakalbo menine instaliacija „Atminties audeklas“. Lietuvos tremtinių atminimui dedikuotą kūrinį ji pritaikė Utenos laisvės kovų muziejaus erdvei – žiūrovai darbą galės išvysti iki rugpjūčio pabaigos, muziejaus darbo valandomis. Simboliška, tačiau tomis dienomis minima ir Laisvės diena. 1993 m. rugpjūčio 31 d. iš Lietuvos išvyko paskutinis okupacinės sovietų kariuomenės dalinys.

Monika Žaltauskaitė-Grašienė instaliaciją kūrė dvejus metus

Ant audeklo galima užlipti

Trėmimus lydėjo organizuoti plėšimai, žudynės, moterų prievartavimai. Šie įvykiai tiesiogiai ar netiesiogiai paveikė didžiąją dalį Lietuvos gyventojų. Utenos kraštotyros muziejaus direktorė, menotyrininkė Jovita Nalevaikienė pasidžiaugė, kad unikalus darbas atvyko į mūsų miestą ir autorė sutiko jį čia eksponuoti. Vadovė pabrėžė, kad žiūrovai prie instaliacijos šįkart galės prisiliesti patys – ant milžiniško audeklo lankytojai bus kviečiami užlipti basomis kojomis. „Tai – didžiulis išskirtinumas. Nedaug meno pasaulyje tokių atvejų. Kūrinys labai jautrus, gilus, stiprus. M. Žaltauskaitė-Grašienė itin daug jėgų skyrė temos gvildinimui“, – kalbėjo vadovė.

Kūrinys rodo profesionalumą

J. Nalevaikienė pažymėjo, kad kūrinys rodo dailininkės profesionalumą. „Tai viena aukščiausio lygio Lietuvos tekstilinių. Ilgametė jos mokslinė bei profesinė patirtis tikrai nemaža. M. Žaltauskaitė-Grašienė – inovatyvi ir novatoriška menininkė. Šiuo atveju – tai nuotrauka, perkelta ant milžiniško audinio. Kūrėja pati atvyko, įvertino ekspozicijos patalpą. Kūrinys sudarytas iš dviejų dalių – medžiagos bei garso takelio, kuriame girdime skaitomus tremtyje buvusių vyrų mylimoms moterims rašytus laiškus. Jautrus aspektas yra tai, kad ji ieškojo ir surado, kaip būdami toli nuo šeimų, nuo tėvynės, vyrai išreiškia savo būsenas moterims. Mes manome, kad jie santūriau reiškia savo emocijas. Įdomu tai, kad įrašė skamba tik vyrų laiškai išskyrus vieną tekstą. Ką jiems moterys atrašė, galime tik nuspėti. Tai ne tik laiškai mylimosioms, tačiau ir laiškai Lietuvai. Man pasirodė, kad šis kūrinys idealiai tinka kovų muziejui. Visos baimės, jog instaliacija gali būti išgabenta į užsienį ar, kad ji gali netikti nedidelei erdvei, nepasitvirtino – menininkė rado būdą ją pateikti. Tikiuosi, kad uteniškiai

bei miesto svečiai pasinaudos tuo ir pamatys išpūdingą darbą. Linkiu ateiti ir patirti, o jeigu pavyks – neapsiverkti“, – dėstė menotyrininkė.

Minčių sukėlė laiškai po pagalve

M. Žaltauskaitė-Grašienė papasakojo, kad atminties temą jau ilgai plėtoja savo kūrinuose. „Šis projektas dar 2016 m. mano galvoje *kabėjo*. Kartą aplančiau savo dabar jau devyniasdešimt aštuonerių metų amžiaus tetą. Padėdama jai tvarkyti radau po pagalve senų laiškų, kuriuos iš kalėjimo Omske kažkada jai atsiuntė vyras. Mano dėdė buvo politinis kalinys, nuteistas kalėti dešimčiai metų. Teta iki šiandien laiškus laiko po priegalviu, – atviravo kūrėja. – Prie šio projekto dirbau dvejus metus.“ Autorės nuomone, mūsų krašto istorija atrodo tarsi pasislėpusi po teatro uždanga. Po ja – asmeninės žmonių istorijos. Kiekviena tremtinių šeima turi savo pasakojimų apie tremtį. „Tačiau istorijos pereina per paslaptį. Už jų šydo – ir siužetas, ir veikėjai. Tremtinių laiškuose išžvelgiau daug lyrinės nuotaikos. Pamačiau meilę savo moteriai, motinai, tėvynei bei gimtajai žemei. Mąstant, akyse iškilo pievų vaizdas. Dėdė kilęs iš Dubysos krašto, nuo Ariogalos. Kūriniui panaudojau tų vietovių nuotrauką – būtent apie birželio 14 d. ir žydi joje įamžintos gėlės smaliukės. Norėjau perteikti nuotaiką – Lietuvoje gražu ir žalia, o gyventojai tremiami į kitą pasaulį, kitą būseną“, – apibūrė kalbėtoja. M. Žaltauskaitė-Grašienė neapsiribojo dėdės laiškais. Ji archyve rinko ir kitų tremtinių tekstus. Pasak pašnekovės, laiškų archyve nebuvo labai daug – ji paiešką dar susiaurino. „Svarbu, jog laiškuose būtų kalbama apie meilę, kad vyras būtų rašęs moteriai“, – akcentavo dailininkė.

Sudėtingiausia – audimo technologija

Pašnekovė sakė, kad nukentėjusių nuo sovietų okupacijos Aukštaitijoje išskirtinai daug. Ji darbą sukūrė bendradarbiaudama su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centru, UAB „Audėjas“ bei kitais. Projektą iš dalies finansavo Lietuvos kultūros taryba. Laiškus beveik pusvalandžio trukmės garso įrašė įskaito aktorius Paulius Čizinauskas. Instaliacijos dalis – audeklas – austas žakardo technika. Žakardinio audimo būdą autorė savo darbuose naudoja jau dvidešimt penkerius metus. Anot jos, tai sudėtingiausia skaitmeninio audimo technologija. „Nėra taip, kad paspaudi mygtuką ir už tave išaudžia“, – prisipažino kūrė-

Utenos kraštotyros muziejaus direktorė Jovita Nalevaikienė (*dešinėje*) džiaugėsi, kad unikalus darbas atvyko į mūsų miestą ir autorė sutiko jį čia eksponuoti

ja ir pridūrė, kad autoriui reikia suprasti, kaip tie siūlai susipina, tad kuriant būtiną išmanyti kompiuterines programas. Kūrybos procesą lydi daugybė bandymų – audžiama pramoninėmis staklėmis. „Negalvojau austi rankomis. Jo aukštis 7 m 20 cm, ilgis net 16 m. Pirmiausia jis buvo pritaikytas Kauno geležinkelio stotiai, kur ir buvo demonstruotas. Tik vienas iš skaitomų laiškų rašytas moters. Mama rašė Lietuvoje likusiam vaikui. Šis laiškas yra tarsi užuomina į tolimesnius vyrų laiškus. Jis, kaip vaikas, tarsi pradeda istoriją. Ji sukasi ratu“, – supažindino M. Žaltauskaitė-Grašienė.

Laiškai buvo cenzūruojami

Archyvus išbraidžiusi pašnekovė patarė projektus rengiantiems ir įvairias institucijas besikreipiantiems menininkams labai gerai susiformuluoti klausimus. Ji paminėjo, kad iš pradžių darbuotojai kraipė galvas ir stebėjosi – archyve juk daug įvairių laiškų. Tuomet, pasak M. Žaltauskaitės-Grašienės, reikėjo konkretizuoti. „Tada tau visi padeda, nes žino, kuo reikia pagelbėti, – pridūrė ji. – Laiškai nebuvo sugrupuoti temomis, tačiau archyvo darbuotojos prisiminė, kad labai gražius laiškus žmonai rašė Alfonsas Bikulčius.“

Autorė papasakojo, kad su tremtiniais

buvo surengusi susitikimus. Jų dalyviai kalbėjo apie tėvynę, o ne apie tuometę buitį. Dalis tų žmonių jau garbaus amžiaus, tačiau buvo ir jaunesnių. Kai kurie jų gimė Sibire ar ten prarado tėvus. Pašnekovė pastebėjo, kad laiškuose nerado negatyvių minčių, teiginių apie sunkias gyvenimo sąlygas. „Laiškai praeidavo cenzūrą, tad tokie tekstai adresatų nepasiekdavo“, – konstatavo ji. Kūrinio autorė paminėjo, kad jos darbas tremtiniais sukėlė įspūdį. Pasak jos, kai 2018 m. Gedulo ir vilties dieną jis pirmą kartą buvo pademonstruotas, niekas iš valdžios atstovų į Kauno geležinkelio stotį neatvyko. Nevyko ir koncertas, kaip anksčiau metų minėjimuose, tad tais metais tremtiniai nesulaukė jokio dėmesio. Kelios moterys dėl to pravirko. Šių įvykių dalyviai birželio 14 d. susirenka stotyje, padeda prie paminklo gėlių.

Vakaruose stalinizmo nusikaltimų nežino

Anot M. Žaltauskaitės-Grašienės, tremtinių istorijos dalis neužtektinai prisimenama tų, kurie turėtų ją garsinti. Per mažai kalbama apie ją ir mokyklose. „Kalbant apie pristatymą tarptautiniu lygmeniu – visi puikiausiai žino nacizmą, tačiau apie stalinizmo epochos nusikaltimus išmano ne kiekvienas.

Kartą atvyko į Kauną jauni menininkai iš Didžiosios Britanijos. Jiems papasakojau, kad tūkstančiai lietuvių buvo ištremti. Tremtinių buvo maždaug tiek, kiek gyventojų dabar gyvena Kaune. Šie žiūrėjo į mane ir stebėjosi: „Tikrai? Mes nieko nežinojome!“ Tada paklausiau, ar mokykloje juos mokė apie fašizmą. Kūrėjai atsakė, kad taip. O apie stalinizmą? Nemokė niekas. Vakaruose nedaug kas girdėjo apie šio režimo įvykdytus nusikaltimus prieš lietuvius, latvius, estus, gruzinus bei daugybę kitų tautų, – apgailestavo ji. – Mes tai dar žinome, tačiau, kaip atrodome Europos akyse? Gyvų tremtinių lieka vis mažiau. Juos *ant pirštų* jau galima suskaičiuoti. Žinutės *išnešimas* kitiems tikrai nepakankamas.“

Kruvinosios atminties knygos puslapius išdrįsta sklaidyti ne kiekvienas menininkas. Aistros dėl vieno skaudžiausių mūsų šaliai laikotarpio kartais tebekunkuliuoja, tačiau tai dažniau vyksta ne meninėje plotmėje ir ne tarptautiniu lygmeniu, o vietinėse internetinės žiniasklaidos priemonėse, sulaukus vienos ar kitos įsimintinos datos.

Parengė Lina Narčienė

Pirmą kartą darbas buvo eksponuotas
Kauno geležinkelio stotyje

Demonstruojamo audeklo dydis – įspūdingas,
tačiau kūrėja Monika Žaltauskaitė-Grašienė jį pritaikė Utenos laisvės kovų muziejaus erdvei

TREMTINIAI

Elvyra TAURAGNĖ

(istorinės elegijos)

Skiriu iš Sibiro negrįžusių tremtinių ir politkalinių šviesiam atminimui

I

Praslinko ilgos metų virtinės – kaip
netekties vagonų ešelonai, su tolstančia
gimtaine atsisveikinti ties stotele
V e l i k i j e L u k i trumpam sustoję

Prieš kopiant priekalnėmis dunksančio
U r a l o

ir leidžiantis žemyn
l i n k O b e s a r I r t y š i a u s.

Sutrešo senos lentos siaubo baržų
atgal į pietus l i n k A l t a j a u s
per visą L e n a n e b e g r i ž u s i ū.

Po begalinius taigos tolius išsiblaškė
aimanos senelių ir mažų vaikų,
jaunamarčių, atplėštų nuo tikro vyro
arba bejėgių motinų, nebeišvydusių
sūnų prieš kraupią bado mirtį.

Sukristalėjo pasmerktųjų kaulai
B a l c h a š o ežero druskinguos klotuos.

Į geležinkelių supiltas sankasas
nugrimzdo ties T a i š e t u.

Tarp girių sqvartynų
išsimėtė su sieliais nunešti
l i n k d e l t ū p r i e N o r i l s k o...

Jų griaučiai sudūlėjo
T o l i m u o s R y t u o s
nuo šalčio grumbančia ranka iš upių
s q n a š ū
išplovus prakeiktą M a g a d a n o auksą.

Todėl ne veltui mūs – gyvųjų širdys
lig šiolei tebedilgčioja nuo sustiklėjusio
motulių žvilgsnio, kai šiaurėj rauda
stingdanti pašvaistė, žvaigždynams
atsiklaupiant
prie kūdikėlių kapo I g a r k o j e,
T i k s i a r L a p t e v ū salyne.

Tą pačią nekalčiausią
visos Ž m o n i j o s a u k a

mes keliame kaip š v e n t a
S a k r a m e n t a prieš Kaino
nuodėmės altorių

kartu su dar nespėjusiais
atvėsti p e l e n a i s

ant suanglėjusių d e l n ū m a d o n ū
iš B u c h e n v a l d o, Š t u t h o f o a r
L i d i c e s,
kad visagalis Dievas nuo savo aukšto
s o s t o
regėtų tas nežemiškas kančias...

II

Kada virš t u n d r o s pasibaigia
ilga poliarinė naktis
gentainių pastangom palaikai kankinių
išsiruošia į paskutinį sugrįžimo kelią.

Jie aidint giesmei, skirtai
D i e v o m o t i n a i M a r i j a i,
pašventintuoju vandeniu šlakstyti,
t r i s p a l v e m v e l i a v o m
apgobtais karstais

atsigula į išsiilgtą žemę, pakvipusią
baltąja pluke ar violetine tarsi žara
vakarė gimtinės raguvų kuklia šilagėle.

Čia sidabrinės eglės ar kadagio šešėliai
jaukioj vaiskioj birželio mėnesienoj
k a i p a r t i m ū j ū a t m i n i m a s
p r i s i g l a u d ū a
prie lauko riedulio, ar pilko tėviškės
granito ir rausvo tarsi molis špato

s u i š k a l t a i s a t g i j u s i a i s
v a r d a i s
ir amžinuojų atilsiu.

Tebus tai mūsų – l i k u s i ū g y v ū
garbingai ištesėta priesaika,

kad sugrąžinam jiems Č i u r l i o n i o
f i g ū r o m
nuvilnijantį miškų ošimą, nelyg
atkimusių v e l y k i n i ū v a r p ū
netylantį gaudimą

iš tolo pritariant
didingiems senolės B a l t i j o s
v a r g o n a m s,

giliai širdy užslėpus išnešiotiems
v i s ū k a n č i ū g o l g o t o m i s.

nes patys buvo jie kaip D i e v o
a v i n e l i a i
pasaulio galingųjų pašvęsti
savajam n u k r y ž i u o t o
k r y ž i u i a n t
gimto slenksčio vidury E u r o p o s.

III

– Mąstykim,
šimtmečiai praeis – ir mūsų nebebus.

Tačiau visos tautos patirtai kančiai
K a r a l g i r i o didžiajame lauke
prie L a i s v e s p a n t e o n o

atėjus nusilenks
pati D u b y s a ir amžinai nešios
lietuviškos našlės ar motinos,
nebesulaukiančios sūnų,
žvaigždėm išaustą gedulingą šydą

ir savo kanklėm apraudos
R a i n i ū tragediją
Ž e m a i č i ū l i n k v i d u r n a k t y j e
atsigręžus.

Per lapkritines V e l i n e s
I r M i n i j a s u M ū š a uždegs
beplastančias žvakes,

priklaupusios ant kelių,
žilais išdriksiais plaukais
kaip paslaptinę kapą užklodamos
kalnelį ties kankinių koplyčia...

A u k š t a i č i u o s, p r i e
A n d r i o n i š k i o
Š v e n t o j i dar dosniai tebegirdys
išniekintų ir pamirštų sodybų
vienuolių qžuolų šaknis.

I r V o k e, pasiklydus žaliose
D z ū k ū giriose į savo margą skrietą
teberankios susprogusių minų
s k e v e l d r a s.

I r Ž e i m e n a, plačiais pavasariniais
potvyniais ištvinus iš dugno žvirgždo
dar tebeplaus nesurastųjų partizanų
kaulus.

O vakaruos, už N e m u n o
pavargusi Š e š u p e tebeskalas
Saulėlydžio vos kraujuotą kranto duobę,

nes nerasi p a v i e š k e l e s,
p a e ž e r e s a r š i l o,

kur karštas kraujo
lašas nenukrito, išlietas už visų
i š t a u r i n t ū T e v y n e,

šalia rugių išplaukusių,
kur griežlės šaukia lietu

tarp k i e m o v a r t ū pravertų
prie d i e m e d ž i o pražyduosio...

IV

– Tikėkime,
kad šios septynios lietuvių žemės
dukterys,
tarytum santarvę būties beserginčios
Pramžiaus vaidilutės,

nelyg velionės Motinos, Anytos
sukepusiom nuo maldos žodžių lūpom

išmels prieš Visagalią sostą
atleisti mums brolžudiškas kaltes.

Tikėkime, kad mūsų ainiiai
sugrižę į Europos lygiateisių tautų
šeimą

prie Baltų slenksčio pastatys
visų švenčiausių žmonijos
Atgailai paskirtą kryžių,
Ir artimą gebės pamilti kaip save.

Tikėkime, kad ištausotą žemę
ir kantriai
užpelnytą duoną
jie pagaliau išmoks pasidalinti po lygiai,

neskriausdami vieni kitų,
kaip Kristus tąsyk mokė,

ir sugebės įvertinti
žmogiskąjį sieklį
kaip dvasinės harmonijos esybę...

Tegu visas užgimstančias
kartas suvienys
devintoji planetos genijaus

Bethoveno kaip testamentas
palikta simfonija,

tarsi Osana Viešpačiui,
belaiminančiam
gerą visos žmonijos valią,
iš Šviesmečių aukštybių.

Girionys– Žiegzdriai, 1990 m.

Posmai iš katorgos

Balys JUODZEVIČIUS

Šių eilėraščių autorių Andrių Randomanskį, pasirašinęjusį ir Randamonio slapyvardžiu, galima laikyti uteniškiu. Jo senelis XIX amžiaus pabaigoje atėjo užkuriom į Medenių dvarą – vedė Buterlevičiūtę. Šiame dvare gimė jo tėvas, įžymus visuomenės veikėjas, mokslininkas ir pedagogas Andrius Randomanskis (1889-1943 m.).

Andriaus Randomanskio sūnus, irgi Andrius, vaikystėje daugiau gyveno Kaune, ten ir mokėsi, bet neretai būdavo ir Vaikutėnuose, tėvo dvarely. Randomanskių namuose skambėjo lietuvių ir lenkų, rusų ir ukrainiečių kalbos, o tėvas mokėjo ir keletą Vakarų Europos kalbų. Svetimos kalbos paveikė tarimą ir kirčiavimą. Baigdamas Kauno III gimnaziją, be slavų kalbų, Andrius jau gerai kalbėjo vokiškai, o mokytojas kalbininkas Jurgis Talmantas vis dar graužė už nevykusį kirčiavimą ir pranašavo, kad šis gimnazistas lietuviškai žmoniškai ir nebeišmoks. Tik tėvas juokais nuramindavo: „Ką darysi, jeigu jau neišmoksi lietuviškai, kalbėsime aukštaitiškai!“ Tik Salomėja Bačinskaitė (Salomėja Nėris) jam penketą negailėjo, tačiau poezija jo per daug neviliojo.

1940 m. Andrius Randomanskis įstojo į Vytauto Didžiojo Universiteto Technologijos fakulteto elektrotechnikos skyrių. Beliko Andriui apginti diplominį darbą, kai 1943 m. vokiečiai universitetą uždarė.

Dar studijų metais A. Randomanskis visa galva pasinėrė į politinę veiklą. Įstojo į Lietuvos laisvės armiją (LLA). Tėvo šapirografą ir rotaprintą atidavė LLA biuletenių spausdinimui, o pats rūpinosi jų platinimu. Leido laikraštį „Karžygyss“.

Vieną okupantą pakeitė kitas. 1944 metų gruodžio pabaigoje vežant LLA dokumentus enkavėdistai nušovė Kazį Veverškį. Iš rastų dokumentų paaiškėjo LLA vadovybė. 1945 m. sausio 9 d. A. Randomanskis buvo suimtas. Teisiami 8 LLA organizatoriai. 1945 m. gruodžio 7 d. skelbiamas Karo tribunolo

nuosprendis: du nuteisiami mirti, keturi gauti po 20 metų katorgos, o du – po 10 metų lagerio. Andriui skiriama 20 metų katorgos ir 5 metai tremties.

1946 m. kovo 26 d. A. Randomanskis buvo nuvežtas į 18-ąją Vorkutos kasyklą. Tarp 200 kalinių barake buvo apie 10 lietuvių. Tai buvo vadinamoji Litovskaja respublika. Su Vorkuta Andrius atsisveikino tik 1956 m. rugpjūčio 24 d., bet netrukus turėjo grįžti atgal, nes Lietuvoj negalėjo gauti nei buto, nei darbo. Vėl į Lietuvą sugrižo 1958 m. Rizikuodamas A. Randomanskį įdarbino Medicinos instituto rektorius Januškevičius, kuris 1979 m. buvo priverstas jį atleisti. Šiaip ne taip Andrius įsitaisė „Sanito“ fabrike kroviku ir ten dirbo iki pensijos.

Badas, mirtis, žmogaus paniekinimas A. Randomanskio nepalaužė. Nuo išprotėjimo gelbėjo eilėraščiai. Sukūrė jų tūkstančius. Dalį posmų jis mėgino užfiksuoti mažame bloknotelėje, kurį slėpė kelnų juosmenyje. Atsibudęs naktį, dirbdamas ar eidamas, Andrius kartojo savo posmus kaip poterių, kaip maldą, kad galėtų atsiriboti nuo žmogaus paniekinimo ir prievartos. Kartais tas paties susikurtas pasaulis jam atrodė realesnis už tą, kuris buvo už spygliuotų vielų. Andriaus eilėraščiai – tai katorginio lagerio gyvenimo dienoraštis, jo išgyvenimų, jo dvasinės būsenos fiksavimas.

Andriui lageryje buvo reikalingas pats kūrybinis procesas. Traukė žodžio, ritmo, rimo paieška. Pasak A. Randomanskio, eilėraščių rašymo (kūrimo) procese keičiasi, kartais pasidaro ne toks, kokio tikėjaisi. Jis kaip pa-

piltas vanduo nuteka, kur jam patogiau. Ilgai nerandi žodžio – ateina kitas, tas pakreipia mintį kita linkme, ir ji nuteka kaip pavasarį upeliukas. Šiandien tie eilėraščiai gal kam atrodys kaip nesveiko žmogaus svaichiojimai, o man, sako Andrius, tai buvo tikrovė. Psichiatrai tai vadina asmenybės susidvejinimu, patologiniu reiškiniu. Bet kas gi nustato tas normas? Matyt, sako Andrius, ir liksiu idealistas, ne šios žemės padaras.

Dabar pats A. Randomanskas į savo kūrinį žiūri lyg į svetimą daiktą, tarsi iš šalies, o tada tie posmai išsaugojo viltį, tikėjimą, gelbėjo nuo išprotėjimo. Su katorga, galima sakyti, pasibaigė ir kūryba. Prasidėjo, anot A. Randomanskio, didžioji Atraja – atmintyje išsaugotų eilėraščių atkūrimas, atgaminimas (lyg koks atrajojimas). Įdomu, kad eilėraščius Andrius kūrė ir lietuvių, ir rusų, ir lenkų, ir vokiečių kalbomis. Atkūrė būdamas jau specialiojoje tremty. Tik 2002 m. Seimo spaustuviųje A. Randomanskis maždaug 50 egzempliorių tiražu išleido 375 puslapių katorgos posmų knygą, pavadintą „ŠIAURĖS PAŠVAISČIŲ TRUPINIAI“.

A. Randomanskis nesiveržia į Parnasą, savo eilėraščių niekam nesiūlo. Malonią išimtį padarė tėviškėnams, pateikdamas pluoštelį ir uteniškių tarmę parašytų eilėraščių.

A. Randomanskis, gimęs 1922 m. rugpjūčio 28 d., gyveno Kaune, Kovo 11-osios gatvėje. 2013 m. rudenį jam parašytas laiškas grįžo. Matyt, nebėra nei jo, nei artimųjų...

SMUIKO RAUDA

Kas klausia manęs, ko smuikas pravirko,
Patekęs į mano rankas?
Ko stygos vis dreba, ko dreba ir virpa
Bevilte skausminga rauda?
Ne skausmas tai rauda.
Ne smuikas raudėjo...
Tai rauda jaunystė mana.
Tai rauda jaunystė, kurią paaukojau
Įsiutusio karo žaizdre.
Tai rauda jaunystė, sunykus be laimės,
Nemačius aukos pasekmių.
Tai verkia jaunystė, kad nieks neateina
Paklausti raudos priežasčių.

1948 m.

Kam šypsosi, kam ne
Laimužė užkeikta,
O tau ji niekada
Nesišypojo dar.
Ir skrenda ji tolyn
Tamsioj niūrioj nakty
Skambių dainų pilna,
Viena, neišgirsta.
Gyvenimas praeis
Kažkur čia pat greta
Su šypsniais nuostabiais,
Tiktai ne tau, ne tau.
Laimužė užkeikta –
Jaunų dienų svaja,
Kam šypsosi, kam ne,
Praskrisdama šalia.
Neužkabins sparnais,
Neužliūliuos aidais,
Gyvenimas praeis
Jaunysčių pašaliais...

1951 m.

Užgeso akys kraugerio galiūno,
Pasruvo ne savu krauju,
Bet aš tylus it klampūs liūnai
Vyliom ugnikėm vien šviečiu.
Nei liūdesio, nei džiaugsmo neparodau
Ir niekam nesakau „gerai“.
Vis laukiu, kol išgirsiu žodį,
Ir nežinau, koks bus jisai.
Ką pasakys tarnai valdovai?
Ar verks numirusių dievų,
Ar peiks gyvenimų varžovų
Ir darbelius jų mokinių.
Ar slankios vėl po mano liūnus
Šimtais piktų smalsių akių
Ir skųs, kaip skųsdavo galiūnams,
Kad aš ugnikėm dar šviečiu.

Barakas 10, 1953 m. kovo 5 d.
(Stalino mirties data – B. J.)

NON OMNIS MORIAR,
NON OMNIS FLAGRABO

Ant laužo dėdavom aukas
Ir patys degdavom ant laužo,
Šiandien sudeginau save –
Eilėrašį – nenuoramą padaužę.
Buvau pritvinęs nuostabių eilių
Iš prievartų – iš katorgos gadynės,
Tik vėl, prigąsdintas draugų,
Liūdėjau viską sunaikinęs.
Sudeginau save, lyg auką ugnyje,
Tą savo šventą iškankintą dalį.
Maniau, kad bus geriau ir kad valdžia
Jau prie manęs kabintis nebegali...
Kelintąkart liepsnojo dūšios atraja?
Ir atmintų palieka vis mažiau dainų,
Kelintą kartą deginu save,
O visas dar sudegti niekaip negaliu...

1954 m.

Neliko, kur kristi, taip laikas patrumpo,
Ir dingo dienų sumaišty.
Jau reikia pargrįžti
Iš spengiančių tolių – sniegynų, žiaurių
platumų
Namolio, namolio.
Prie laukiančių slenksčių gimtųjų namų.

1956 m. rugpjūčio 28 d.

Parengė Lina Narčienė

Istorija pareinant į Lietuvą

Silvestras Rimgaudas SINKUS

Trilogija. II dalis

(Pradžia Nr. 1, 2021 m.)

Suprojektuokime Šiaurinę žvaigždę į Trasimenos ežerą, kuriame yra Polveizės sala Italijoje. Polus lotyniškai reiškia dangus, o *veze* – *veize* – *veizė* (lietuviškai *veizėti* – žiūrėti) kartu su žodžiu dangus reiškia „vietą, kurioje *veizima* į dangų“, kitaip sakant, tai yra nuoroda į OBSERVATORIJĄ. Apibrėžkime aplinkui Šiaurinę žvaigždę dienų, Mėnulio fazių sekų ratus ir, dar vienu ratu sustatę Zodiako juostos žvaigždynų taškus, gauname senovinę baltų (aisčių) struktūrinės astronomijos observatoriją – tokią, kuri, anksčiau matėme, stovėjo Stalo kalne Vilniuje. Iš centro ji apibrėžia Vilniaus Perkūno kunigaikštijos valdovų valdomus plotus 7.275 m. pr. Kr. laiku. Etruskuose, gi, ratą iš Polveizės apibrėžus 115 kilometrų spinduliu, gaušime teritoriją, kurioje gyveno lietuviai – etruskai – tokį vainiką rankoje laiko deivė Titakė, rasta Kjužio mieste Italijoje. Teritoriją apribojantį ratą, jaučiu pakinkytu arklu verčiant vagą iš lauko į vidų, yra aprašę čekų istorikai J. Burian ir B. Mouchova knygoje „Paslaptieji etruskai“: to rato apskritime ir šiandien stovi miestas Tarkvinija (Ratkvinija), turėjęs prieš tai dar vardą *Tarchūna* – *Ratchūna* – *Ratkūna*.

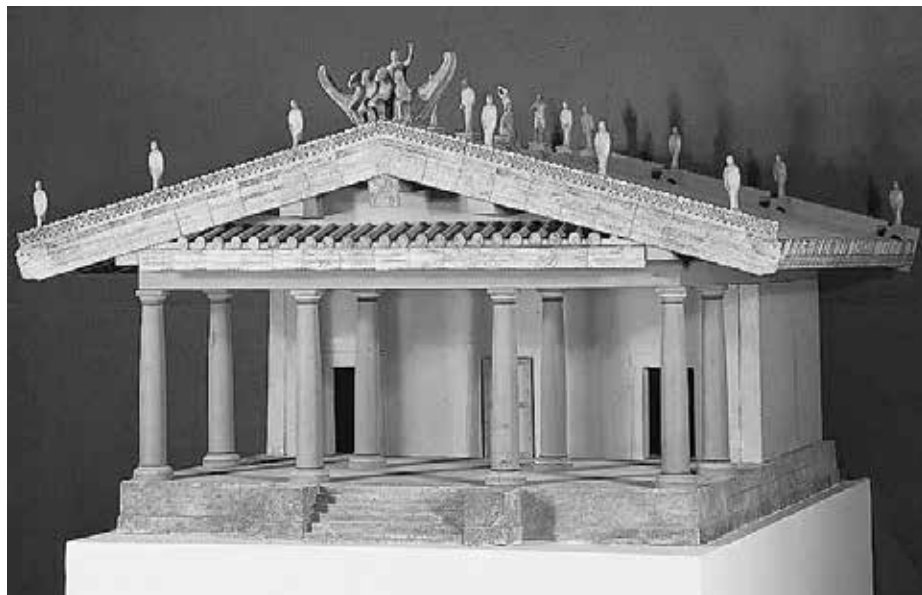
Liūto žvaigždynė matome miestą

*Aklia*na (liūtukai, vilkiukai gimsta akli), o nuodingo *Šešiapėdžio* – Senigalija (*seni*, lot. reiškia po šešis, o *galija*, liet. reiškia kojų galus, kitaip, pėdas) pavadinime išvelgiame Skorpiono žvaigždyno prasmę – pirma skorpiono „kojų“ pora baigiasi žnyplėmis, antra – sugriebimo nagais ir tik trys kojų poros su šešiais galais baigiasi pėdomis – skorpionas yra Šešiapėdis. Senigalijos priemiestis turi pavadinimą *Cesano* – *ce sano*, o lietuviškai *ce* reiškia „čia“, sanies lotyniškai reiškia nuodai, todėl Šešiapėdis nuodingas miestas Senigalia kartu su priemiestiu *Cesano*, žvelgiant iš Polveizės salos observatorijos, stovi Skorpiono ženkle. Miestas vardu Rimini – *Mirini* – *Mierinė* (nuo „mieruoti, sverti“) liudija, kad jis stovi Svarstyklių ženkle. Likę devyni zodiako sektoriai, suprantama, atitiko likusias zodiako juostos žvaigždynų vietas.

Lyginant dabartines žvaigždynų padėtis su buvusiomis, galima nustatyti struktūrinės astronomijos observatorijos, buvusios Polveizės saloje, įkūrimo datą. Mat kamapas, einant nuo Senigalijos miesto prieš laikrodžio rodyklę iki dabartinės Skorpiono žvaigždyno atitinkamos padėties danguje, sudaro 295°. Ratą aplinkui Šiaurinę

žvaigždę dangaus sferos žvaigždynai apsuks per 25.920 metų laiko tarpą ($1^\circ = 72$ m.), todėl Polveizės observatorijos įrengimo data nustatoma paprastai: $295^\circ \times 72$ m. = 21.240 m. atgal, pradžią imant 2020 m. po Kristaus laiku. Vadinasi, lietuviai etruskai observatoriją Italijoje turėjo dvigubai anksčiau, nei tai padarė Titakės taku parėję į Lietuvą – Vilniaus Perkūno kunigaikštijoje (spindulys 85 km.) – tokią observatoriją įkūrė 7.215 m. pr. Kr.

Pasakojama, jog grįžus į Trasimeną ir deleguojant valdžią iš centro Polveizės saloje, apie 12-ą ano meto zodiako bendruomenių atstovų pasklinda Dionisijaus Halikarnasiečio iš Mažosios Azijos žinia, kurioje rašoma, kad iškilmių metu priešais kiekvieną iš dvylikos bendruomenių karalių žingsniuoja vienas liktorius, kuris, be rykščių ryšulio (vienybės simbolis), neša ir kirvį (akmens amžiuje kirviai turėjo trikampę formą); o kai tie dvylika miestų kartu surengia žygį, dvylika kirvių perduodama vienas, gaunančiam neribotą valdžią. Titas Livijus, romėnų istorikas, gyvenęs Kristaus laikais, apie etruskus yra pasakęs, kad kol dar nebuvo Romos imperijos, etruskų galia siekė toli ir žemė, ir jūroj. Kaip jie buvo išsigalėję Žemutinę (pagal saulės nusileidimą) Tirėnų ir Aukštutinę (pagal saulės tekėjimą) Adrijos jūrose, kurios supa Italiją nelyginant salą, rodo jų pavadinimai. Vieną italikų gentys praminė bendru tos tautos vardu – „Etruskų jūra“, o kitą etruskų kolonijos Hadrijos vardu – „Hadrijos jūra“. Graikai irgi vadino jas Tirėnų ir Adrijos jūromis. Siekiami ir viena, ir kitą jūrą, etruskai įkūrė sausumoje dvylika miestų, pirmiau šiaurės Apeninų, palei Žemutinę jūrą, paskui – už Apeninų, ir išsiuntė tenai tiek įgulų, kiek buvo jų gimtinės miestų; jos užėmė visas vietas anapus Pado (Po) iki pat Alpių, išskyrus venetų gyvenamą kampą palei jūros įlanką. Graikas Diodoras Sicilietis, I a. pr. Kr. istorikas, pateikdamas etruskų charakteristiką, teigė, kad jie pasižymėjo narsumu, užvaldė platų kraštą ir įkūrė daug garsių miestų. Be to, jie turėjo stiprų karo laivyną ir ilgainiui įsiviešpatavo jūroje. Jų dėka jūra, esanti greta Italijos, buvo pavadinta Tirėnų, o pėstininkų kariuomenės reikmėms išrastas trimitas, labai pravar-

Etruskų šventyklos rekonstrukcija

tus kautynėse, buvo pavadintas tirėniškuoju. <...>. Etruskai sugalvojo ir statė namuose labai patogias kolonadas, slopinančias daugybę tarnų keliamą triukšmą. Daugybę tų dalykų (vėliau) perėmė romėnai, pritaikę savo miestuose bei kaimuose ir dar patobulinę. Etruskams labai didelę reikšmę turėjo literatūra, mokslai apie gamtą ir dievus; jie labiau negu bet kuri kita tauta tyrinėjo žaibą. Todėl dar ir dabar beveik viso pasaulio valdovai stebisi tų vyrų išmintimi ir jų atsiklausia, ką reiškia ženklai, kuriuos dievai siunčia žaibais.

Etruskų gyvenimas Apeninų pusiasalyje tęsėsi tūkstančius metų. Jų atėjimą iš anapus Viduržemio jūros pažymi garsus etruskų miestas Vetulonija, kuris, perstant garsus, skaitomas kaip *Vetulonija – Letuvonija – Lietuvonija – Lietunovija – Lietunavija*, t. y. Naujoji Lietuva. O kur tada buvo Senoji Lietuva? Knygos „Istorija Afriki“ žemėlapiai rodo, kad Senoji Lietuva buvo ten, kur priešais Sicilijos salą Afrikoje buvo miestai *Sēla, Augilēs, Ažuola, Ėja* ir tekėjo upė *Lietuona* – štai ten ir buvo Senoji Lietuva. Iš ten lietuviai ir atsikėlė gyventi į Naująją Lietuvą etruskuose. Kaip jie, atsikėlę į Apeninų pusiasalį atrodė, galima pamatyti terakotiniame etrusko portrete ir piešinyje, išlikusiame Orko kape netoli Romos su lotynišku užrašu *Aita* (nuo žodžio *aiti*, eiti).

Gentinę šių žmonių priklausomybę aisčiams rodo prieš Sicilijos salą Afrikoje stovėjęs miestas *Ėja* (nuo veiksmazodžio eiti). Čia pat stovi ir miestas *Darba*. Matyt, kad ten stovėjo „įdarbintas“ vanduo vandens malūno girnoms sukti, kaip galima matyti vandens malūnų muziejuose.

Tokia pati situacija pavadinimui gauti susidarė ir miesteliui *Darbėnai* netoli Kretingos Klaipėdos apskrityje, kur irgi buvo tvenkinys vandens malūno sparnuotei sukti.

Aita turi Vilko galvos apdangalą ir tai reiškia, kad pagal ano meto žvaigždynų padėtį Polveizėje, *Aita* gyveno jau Vilko, o ne Liūto, priekinės kojos pėda skaičiuojančio laiką Afrikoje, žvaigždyno valdose. Toje vietoje stovi ryškioji dangaus sferos ekvatoriaus žvaigždė *Regulas*.

Geografas Strabonas, Kristaus laikų amžininkas, žinias apie etruskus papildo, teigdamas, kad kol etruskai klausė vieno valdovo, jie buvo labai stiprūs, bet, laikui bėgant, jų telkimasis, matyt, suiro ir liko atskiri miestai, kuriuos spaudė greta esantys kaimynai; juk kitaip jie nebūtų metę derlingų žemių ir ėmęsi plėšikauti jūroje, vieni šiuose, kiti – anuose vandenyse; vis dėlto jie susijungę įstengdavo ne tik įveikti užpuolikus, bet ir patys juos užpulti, leisti į tolimus žygius.

Kultūros istorikas Juozas Šeimys, lietuviškai perskaitęs užrašus Egipte, gražino mums priklausančius kultūrinio paveldo objektus ir Europoje. Lietuvių kalbą etruskuose bandė išvelgti vokietis Karlas Eugenius Paulis (1839 – 1901 m.), tačiau duomenų apie jo nuveiktus darbus neturime. Kaip galima išaiškinti vardą *Trasimena* – *Men trasia* ir gauname „Dievo lėmimu nužymėto kelio“ vardą, nes *men* – *numen* – *men'un* lotyniškai reiškia „dievo lėmimas“ ir *tra(s)ia* lot. reiškia „nužymėtas kelias“. Lotynų kalba yra perdaryta 8 kartus, bet, kadangi jos ištakos siekia lietuvių kalbą, lotyniškų žodžių prasmės atpažinimas sunkumų nekelia.

Kas gi nutiko, kai vyriausias Eglės sūnus *Ažuolas*, būnant toli pietų Afrikoje, paklausė mamos: „Mamyte, o kur gyvena tavo tėvai? Eime jų kada aplankyti“. Legendinę pasaką pasakojame toliau, vietomis pažvelgdami į ją ir iš mokslinės pusės.

Pasakojama: *Tada Eglė atsiminė savo tėvus, brolius seseris ir visą giminę. Ir parūpo jai sužinoti, kaip jiems sekasi – ar sveiki, ar gyvi, ar seniai jau gal numirę. Ir taip ji troško eiti pasižiūrėti savo tėviškės. Jau tiek metų nebuvusi, nemačiusi savųjų, labai jų išsiilgusi. O čia Drebulė jai dar zyzia:*

– Mama, jei nevaliosi, busilas mane neš.

MOKSLINĖ LABORATORIJA. Tenka pasakyti, kad „busilas“, kitaip gandras, lietuvių tautosakoje yra legendinis paukštis, kuris vaikus į šeimas neša kraitelėje ant savo snapo. Žiemoti gandrai iš Lietuvos skrenda toli už pusiaujo iki Drakono kalnų pietinėje Afrikoje, bet kiekvieną pavasarį vaikų perėti grįžta namo. Pritvirtinę sekimo aparatūrą, šį rezultatą gavo Ventės rago paukščių žiedavimo stoties ornitologai. Kadangi paukštis pirmyn ir atgal skrenda per Pusiaują, žodis „busilas“ turėtų būti tariamas kaip „pusilas“.

Pasakojama toliau: *Bet žaltys nenori nė klausyti.*

– Gerai, – pagaliau atsakė vyras, – aplankyti leisiu, bet pirma suverpk šitą šilkų kuodelį, ir parodė jai ratelį. Žaltienė įkibo į ratelį, verpė dieną naktį. Verpė verpė, bet šilkų kuodelis nemažėjo. Mato, kad čia apgaulė. Kuodelis, matyt, užkerėtas. Verpsi neverpsi – vis tiek nesuverpsi. Eina Eglė pas vieną senę, kur netoli jų gyveno – pas žiniuonę burtininkę. Atėjusi dejuoja: – *Močiute širdele, pamokyk, kaip tą šilkų kuodelį suverpti. Senoji išpasakojė Eglei, kaip ir ką reikia daryti:*

– Įmesk, sako, į ugnį, kai saule kūrensis (oras atšils), kitaip niekados nebaigsi verpti. Eglė parėjusi ir įmetė kuodelį į saulės ugnį, pakurtą duonai rudai iškepti. Balti

Tutanchamono sarkofagas

šilkai tuoj supurškė (snieguotos kalnų viršūnės nutirpo) ir Eglė pamatė rudą rupūžę kaip gerą kultuvę besiraitant ant ugnies: ta rupūžė ir leido verpiant iš savęs šilkus (sniegui ištirpus, pasirodė rudas Drakono kalnų plokščiakalnis). Suverpusi, Eglė vėl prašo žaltį leisti kelioms dienoms pas tėvelius paviešėti. Dabar vyras ištraukė iš po suolo medžio, bronzos ir geležines kurpes ir sako:

– Kai suavėsi, tada galėsi keliauti (akmens amžius baigėsi, žmonės atrado bronzą, po to – geležį).

Apsiauvė Eglė tomis kurpėmis, eina, mina, brūžina į plytas, į akmenis daužo, kur tik pagriebusi, bet kurpės storos, kietos, visiškai nedyla. Minsi neminsi – jų visam amžiui užteks. Ir eina ji vėl pas seną burtininkę patarimo prašyti. Senutė, gi, Eglę pamokė:

– Nunešk kurpes kalviui ir paprašyk, kad jis pagruzdintų žaidždre.

Ji taip ir padarė. Kurpės gerai padegė (perdegė) ir Eglė per tris dienas, kurios, atrodė, slenka lyg amžius, jas nuplėšė. Atėjusi pas vyrą vėl prašo, kad leistų jai tėvus aplankyti.

– Gerai, sako žaltys (o jis – laiko simbolis), – bet eidama, turi išsikepti bent kiškio pyragą lauktuvėms, ką gi duosi brolių ir giminių vaikams?

O pats liepė paslėpti visus indus, kad Eglė negalėtų išsikepti ragaišio. Eglė mąsto, galvoja, kaip einant aplinkui balas atsinešti vandens be kibiro ir užmaišyti ragaišį be dubens. Ir vėl kiūtina pas žiniuonę. Senutė pataria:

– Išteplok raugu rėtį, pasisemk tuo rėčiu vandens ir užmaišyk jame ragaišį.

Eglė taip ir padarė: ištepė dugną žemėtu raugu, užmaišė ragaišį ir, kai šis pakepė saulėje (pasidarė šilta), turėjo jau kiškio pyragą iš grybų, uogų jos surinktų beeinant. Dabar ji atsisveikino su vyru ir išėjo, vaikais vedina, į tėviškę (kuri buvo,

matyt, visai netoli). Žaltys palydėjo, perkėlė per paskutines marias (užlietą Pripetės upės baseiną) ir įsakė, kad viešėtų tėviškėje devynias dienas ir vėl grįžtų.

– Kai grįši, sako, tai eik viena su vaikais ir, atėjusi ant jūros kranto, taip šauk mane: „Žilvine, Žilvinėli, jei gyvas – atplauki balta pieno puta, jei negyvas – atplauki raudona kraujo puta...“.

– Ir jeigu, – sako, – pamatysi mariose atplaukiant pieno putą, žinok, jog aš dar gyvas, jei kraujo raudoną putą – žuvęs. O jūs, vaikai, neprasitarkite, kaip mane šaukti reikia.

Taip pasakęs, atsisveikino su visais (prie jūros jau augo lapuočiai medžiai) ir palinkėjo paviešėjus laimingai sugrįžti atgal.

Tėviškėje, Eglei atėjus, kilo neapsakoma linksmybė: visi giminės, visa šeimyna ir kaimynai susirinko į ją pažiūrėti. Vienas per kitą klausinėjo, kaip ji gyvenusi ten su žalčiais. Ji tik pasakojo, pasakojo. Visi ją vaišino ir meiliai kalbino; ji ir nepajuto, kaip devynios dienos praėjo.

O tuo metu Eglės broliai, seserys ir tėvai galvojo, kaip čia padarius, kad jai grįžti pas žaltį nebereikėtų. Ir sutarė iškvosti vaikus, kaip jų motina, sugrįžusi prie marių, šauks savo vyrą, o paskui, nuėjus į pamarę, jį pašaukti ir užmušti (t. y. sustabdyti laiką).

Taip nutarę, pirmiausia išsivadino jie vyriausiąją Eglės sūnų Ažuolą į girią. Apstojo ir kamantinėjo, bet šis apsimetė nieko nežinąs. Pliekė jį rykštėmis, ką bedarė, bet iškvosti negalėjo. Paleisdami pagrasi- no nieko nesakyti savo motinai. Antrą dieną išsivedė Uosį, paskui Beržą, bet iš tų nieko neišgavo. Pagaliau išsiviliojo jauniausiąją Eglės dukterį Drebulę (tąją, kurios lapai, vėjui papučiant, virpa). Drebulė iš pradžių taip pat sakėsi nežinanti, bet, pamačiusi iš po skvernų kyšant rykštes, išsigandusi tuo viską išplepėjo.

Tada visi dvylika brolių, paėmę dalgius, patraukė į pajūrį. Atsistojo ant kranto ir šaukia: „Žilvine, Žilvinėli, jei gyvas – atplauki balta pieno puta, jei negyvas – atplauki raudona kraujo puta“. Kai tik tas atplaukė, tuoj visi vyrai supuolė ir (su dalgiais pasiskolintais iš Šienpjovių – Oriono žvaigždyno) užkapojo jį (sustabdė laiką šiam momentui). O sugrįžę namo, neprasitarė Eglei, ką padarė.

Praėjo ir devynios dienos. Eglė atsisveikino su visais, nuėjo į pajūrį ir šaukia Žilvinę: „Žilvine, Žilvinėli, jei gyvas, atplauki balta pieno puta, jei negyvas – raudona kraujo puta!“. Suviksėjo, sujudo jūra iš pat dugno, ir Eglė pamatė atplaukiant, atliūliuojant su bangomis kraujo raudoną putą. Ir išgirdo jį savo vyro balsą: „Tavo dvylika brolių mane dalgiais užkapojo,

kaip mane šaukti, jiems išdavė Drebulė, mūsų mylimiausioji dukrelė“.

Susigraudino Eglė, apsverkė. Vyro nors ir gaila, bet vėlgi keliauti iš čia, kur broliai, tėvai ir seserys, nebenorėjo. Ir, atsi- gręžusi į vaikus (taip dar užtvirtino laiką), tarė Drebulėi: „Kad tu pavirstum į drebulėlę, kad tu drebėtum dieną naktelę, kad tau nupraustų lietus burnelę, kad iššukuotų vėjas galvelę!..“. Sūnums, gi, pasakė: „Stokit, sūneliai, stipriais medeliais – aš, jūsų mamelė, liksiuos eglėle.“

Kaip ji ištarė, taip ir įvyko: ir dabar qžuolas, uosis ir beržas yra visų stipriausieji mūsų medžiai, o drebulė šiandien, mažiausio vėjo pučiama, pradeda drebtį už tai, kad ji, stovėdama prieš dėdes, išdavė savo tikrą tėvą ir motiną“.

Pasaka „Eglė žalčių karalienė“ atskleidžia ledynmečių ir tarpledynmečių Europoje kaitos trukmę. Remiantis enciklopedijos LTE (tomas 6, straipsnio „Kvartero ledynmečiai ir tarpledynmečiai“ datomis, nuo tada, kai Eglė su vaikais prie Baltijos virto girių medžiais, atgalinėmis nuo dabartinės datomis surasime Eglės kelionės pirmyn, nuo Baltijos jūros, iki plynaukštės Drakono kalnuose pietinėje Afrikoje ir atgal trukmę. Pasaką, kai virš galvos bus ne Šiaurinė žvaigždė, o Pietinis Kryžius, lietuviai galės sekti iš naujo, kai vėl ten nuvyksime ateities laikų horizontais.

Iš duomenų matome, kad tarpledynmetis, kuris trunka jau 10 tūkst. metų, Eglei buvo laikas, kai ji iš Afrikos grįžo namo. Prieš tai, 60 tūkst. metų Viurmo ledynmečio metu, atsižvelgiant į Afrikos vėsimo periodus, galime matyti jos gyvenimą Egipte, Mėlynojo ir Baltojo Nilo tarpupyje, prie Zambezės upės, Drakono kalnų plynaukštėje, Sacharos Tibestyje. 15 tūkst. metų tarpą ji „pasiskolino“ iš Riso – Viurmo tarpledynmečio vėlyvajame pleistocene, kai, šylant orams, galėjo pabūti Graikijoje, Apeninų pusiasalio etruskų ir Ispanijos teritorijoje. Mūsų buvimą Ispanijoje aprašo kultūros istorikė, lietuvių tyrininkė Jūratė Statkutė de Rozales.

Eglės istorija, sustojant gyventi tai vienoje, tai kitoje Afrikos arba Europos vietoje, tęsėsi visą 60 tūkst. m. trukusį Viurmo ledynmečio laikotarpį, o pridėjus atšilimus – 10 + 60 + 15 = 85 tūkst. metų.

Žiniuonė, buvusi prie Baltijos jūros, o kita, buvusi pietinėje Afrikos dalyje, patardama Eglei sakė, jog viena apie būsimą apledėjimą, o kita apie būsimą atšilimą, žinančios, todėl prie mūsų Eglės 85 tūkst. m. gyvenimo ciklo reikia pridėti dar tiek, t. y. 85 + 85 = 170 tūkst. metų, kas siekia *Homo sapiens* Žemėje pradžios atsiradimą. Senutės kalbėjo lietuviškai. Įvertinę visa tai, galime daryti išvadą, kad

baltai (aisčiai) lietuviai sudaro protingo žmogaus *Homo sapiens* kamieną. Todėl kaip Dievui į ausį skirti yra Karaliaučiaus (dab. Kaliningradas) profesorius I. Kanto (1724 – 1804 m.) septyniolikto šimtmečio pabaigoje užrašyti žodžiai, kad „lietuvių kalbą reikia išsaugoti, nes ji turi raktą, kuris išsprendžia ne tik filologijos, bet ir tautų raidos paslaptis“.

* * *

Apie Mažosios Azijos hetitų, kurių branduolį sudarė lietuviai, istoriją yra žinoma mažai, tačiau tai, kad anksčiau jie gyveno Egipto žemėse, įrodo Juozas Šeimys knygoje „Egiptas, skitai, lietuviai runomis“, teigdamas, kad Egipto runų hieroglifai yra skaitomi hetitų kalba, o užrašus ant sarkofagų, sfinksų ir t. t. autorius ragina skaityti lietuviškai. Pavyzdžiui, matome Egipto valdovo Tutanchamono, palaidoto sarkofage, veidą, kuriame pagal veido elementų pavadinimus, kaip tai jau esame darę anksčiau, perskaitome jo tikrą vardą: ausis – **a**, ūlia ausies – **ū**, kaušas kombinacijoje su akimi – **k**, sliekas (vietoje antakio), insaga ausyje – **i**, skylė ausies spenelyje – **s** – **Auksis**. Nėra kuo stebėtis, kadangi valdovai buvo turtingi – visas sarkofagas pagamintas iš aukso. Sudaręs sąlyginiais ženklais išreikštų daiktų sąrašą, ant karsto šono juostos J. Šeimys perskaitė, kad čia guli „Lam paps aistosas kiops“ – aisčių lamų tėvas ir dvasinis Cheopso palikuonis.

Knygoje „Symbole Agiptens“ vokie- tė Heikė Ovuzu rodo deivės Maat simbolį, kuris buvo aptiktas ant akmeninės sienos Egipte.

Akivaizdu, kad ši abstrakcija yra hieroglifas, kurį reikia perskaityti. Deivės kūno dalys yra daiktai, turintys lietuviškus pavadinimus. Skaitome: krūtis pusapskritimis – **p**, (apvali ausies landa) urvas – **u**, smakras – **s**, ilginis užmautas ant plaukų – **i**, akis – **a**, (apvali ausies landa) urvas – **u**, ilginis užmautas ant plaukų – **i**, akis – **a**, smakras – **s** = **pusiauias** – **pusiaujas**.

Paveikslas viršuje prasideda didele „plunksna“ ant deivės galvos ir baigiasi apdangalu, ant kurios ji pati sėdi. Skaitome: plunksna – **p**, ilginis plunksnoje – **i** ir gauname **pi** = **Pi**, kas matematikoje reiškia $\pi = 3,14$. Ištyrus Cheopso piramidę, buvo nustatyta, kad jos konstrukcijos laidojimo kameros ir karsto matmenyse yra užkoduoti matematinių, geometrinių ir stereometrinų žinių rodikliai, todėl skaičius $\pi = 3,14$, priklausantis apskritimo formulei, įdėtas į deivės Maat abstrakciją, nusistebėjimo kelti neturėtų.

Iš žodžių pusiaujas ir π suprantame,

kad deivės abstrakcija turi būti susijusi su Žemės pusiauju. Skaitome, deivės Maat paveikslo užrašus toliau, turėdami omenyje, kad tuos pačius abstrakcijos daiktus skaitymui galima naudoti ne vieną kartą: **akis – a**, **ilgis plunksnoje – i**, **sėdmenys – s**, **ilgis apdangale, ant kurio yra padėti sėdmenys – i**, **apdangalas – a** ir perskaitome žodį **aisia**, kas reiškia, jog deivės vardas yra **Aisia**.

Haike Ovuzu pateikia ir Medžio deivę, kuri kartu su vidaus dėmenimis irgi yra hieroglifas. Dedame šios Medžio deivės pagrindą ant žemėlapių taip, kad ji būtų susijusi su Šiaurės Afrika, ir matome, kad medžio forma sutampa ir su Europos žemėlapių kontūrais.

Skaitome įrašus ir šioje abstrakcijoje, pradedant padėklų: **grybas baravykas iš kairės pusės ant padėklo – g**, **ilginis padėklo – i**, **ranka, laikanti padėklą – r**, **urvas pirmojo ovalo – u**, **letena žvėries ant padėklo viršaus – l**, **ilginis dangtelio, kuriuo uždengtas ašotėlis – i**, **ašotėlis – a**, **skliutas (segė) – s**, **ilginis padėklo – i**, **urvas antrojo ovalo – u**, **letena žvėries – l**, **ilginis trumpasis – i**, **ašotėlis – a**, **dangtelis ant ašotėlio – d**, **urvas antrojo ovalo – u**, **gilė po skliuta (sege) – g**, **nagas, kuriuo prilaikomas padėklas – n**, **ašotėlis – a** ir visą raidžių rinkinį perskaitome: **giruliasiliadugna – girulių sy = cy ulių, Dugna**. Žinant, kad miestas Dugna yra Okos upės aukštupyje, kur archeologai atkasė turtingą baltų kultūros miestą (informacija Vlado Palubinsko), nėra abejonės, jog ten savo laiką lietuvių buvo gyventa ilgai. Atkreiptinas dėmesys, kad Medžio Deivės šakos, beaugant, skirstėsi, kol viršūnė baigėsi keturnyte karūna. Ji atspindi atėjusias į šiaurę kalbinių baltų pagrindų susiformavusias norvegų, švedų, suomių bei vėpsų gentines kultūras. Maksimalus lietuvių kultūros plitimas į šiaurę, pagal buvusią Vilniaus struktūrinės astronomijos observatoriją Stalo kalne, yra fiksuojamas 9,3 tūkst. metų amžiumi, o pagal Birutės kalno observatoriją Palangoje – 9,6 tūkst. m. Tuo tarpu vokiečių Gozeke (Goseck) prie Magdeburgo observatorija turi tik 7 tūkst. m. Ten ji pristatoma kaip seniausia Europoje, tačiau vokiečiai, skirtingai nuo mūsų, nežino tokios observatorijos veikimo principo – esant dabartinėms observatorijoms, tai neturi jiems jokios praktinės reikšmės. Šimtmečių sandūroje Palangoje archeologas prof. hab. dr. Vladas Žulkus atkasė observatoriją Birutės kalne.

Pagal 30 cm skersmens dydžio stulpaviečių vietas galima susekti trijų ratų (vienas nėra parodytas) buvimą. Vienas, einantis „zigzagais“, atspindi Mėnulio fazių sekos kalendorių, antras, kuris yra dvigu-

bai mažesnis, yra dienų aplinkui centrą vedimo kalendorius, o trečiame, kurio išlikusi tikrai viena stulpavietė, rate turėjo būti sužymėti Zodiako juostos žvaigždynų padangėje 12 – os vietų taškai. Iš centro, to vieno stulpo Kačaičių – Katšaičių (nuo žodžio katė) kryptimi einantis ženklas rodo į anuometinio Liūto (Liūtas yra katinių giminės narys) žvaigždyno priekinės kojos pėdos (žvaigždė Regulas) kryptį, kas atitinka observatorijos pastatymo kalne 7.632 m. pr. Kr. laiko datą. Tai buvo atkurta kultūrinio paveldo konferencijos „LDK Kęstučio ir LDK Birutės laikų kultūra“ 2017 m. seminario metu. Ją vedė edukologė ir pranešėja Diana Kanclerė.

Dienų seka ratu čia buvo vedama ugnelėmis, mėnesių vietas žymint stulpeliais. Gyva dienų seka, Laiko tėkmė, į medžio drevę kasmet metant po runa žymėtą akmenuką, buvo kaupiama medžio drevėje. Tai aprašo Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorikas, etnografas Matas Pretorius knygoje „Prūsų įdomybės, arba Prūsijos regykla“.

Iš koduojame pylimo iš ašoties su snapeliu viršuje kompoziciją: **takoskyra – t**, **ašotis – a**, **kryžius – k**, **snapas ašoties – s**, **= takas**. Iš koduojame ir ašoties laikymo, kartu su kitomis medžio detalėmis, kompoziciją: **keturi ašotai laikantys pirštai – k**, **ašotis pats – a**, **medis su apdangalu – m**, **padėklas – p**, **apdangalas pats – a**, **snaraglys, kurį, esant šlapiam orui, vaizduoja ištįsusi medžio nosis – s**, **= kampas**.

Žiūrime į medį ir darome iškodavimą pagal detales toliau: **liemuo medžio – l**, **ilginis padėklo – i**, **eglės lyg spygliai, atsišakojant nuo kamieno, – e**, **takoskyra – t**, **užuovėja medžiui, kurią suteikia Skandinavijos kalnai šakų apdangalo pavidalu – u**, **vaišės ant padėklo – v**, **ilginis padėklo – i**, **= lietuviai**.

Matome, kad užuovėjos apdangalas uždengia devynias šakas, padėklą laiko trys pirštai ir visą deivės „Medis“ kompozicijos turinį Europoje išskleidžiamieji ir logiškai suprantamą sakinį: **girulių čia ulionė, evoliucionuojant į devynių tautų šakas, einant trijų lietuvių genčių kamieno taku ir vaišinant senolius, kurie liko prie ledo gyventi šalčio dugne, kai Eglė nuo jų atsiskyrė gyventi į Pietus**.

Dera perskaityti ir pagrindo, ant kurio išaugo Medžio deivė, prasmę: **ilginis – i**, **akutės – a**, **viksva (viksvinis augalas – toks yra ir papirusas) – v**, **akutės – a**, **ilginis – i**, **= iavai – javai**. Užrašas iavai iš abiejų pusių skaitomas vienodai, kaip kar tušas Egipto įrašė, ir tai rodo maisto pagrindą, ant kurio išaugo lietuvių genčių Medis aukštyn. Grūdų, kurie buvo rasti išsilaukę Egipto faraonų kapavietėse. Grū-

Deivė Maat

dus abipus medžio lesa paukščiai – vienas baltas, o kitas tamsesnis – nuoroda, jog kaimynystėje gyveno šviesios ir tamsesnės odos spalvos žmonės.

Dailininkas Virginijus Kašinskas Vilniuje pamatė koklių, rastų po Valdovų rūmų pamatais, rinkinį ir vieną jų su deive Javine meniškai perpiešė. Galime daryti prielaidą, kad mūsų Valdovai žinojo apie ankstesnį mūsų buvimą Afrikoje ir kad javai ten buvo mūsų maisto pagrindas. Žinojo, kad tautos esmę sudaro trys giminės gentys, kurių buvimą rodo trijų žvaigždžių karūna. Tačiau atsakyti į klausimą, kokie sąmonės vingiai leido Virginijui įsivaizduoti Eglės kartu su karalaičiu mirazą Žemės Pusiaujo kalne ir trimitą, kviečiantį eiti namo, gali tik jis pats. Gal pasaką vaikystėje „Eglė žalčių karalienė“ buvo skaitęs.

Mastelyje ant žemėlapių sudėję Medžio deivės Europoje ir deivės Maat – Motinos Aisios – figūras Afrikoje matome, jog ne tik Europinis Medis su šakomis, bet ir šiaurinės Afrikos Motinos Aisios genties žmonės maitinosi javais derlingame šiaurinės Afrikos žemių ruože tuomet, kai Europą buvo sukaustęs ledynmetis. Vadinasi, deivės Javinės savininkai Vilniuje tą puikiai suprato. Ir Šiaurės Afrikos faraonų kapuose randami grūdai tai liudija.

Deivės Javinės buvimas Vilniuje rodo, kad mūsų valdovai žinojo apie derlingos žemės ruožo buvimą Šiaurės Afrikoje. Žinojo ir istorinį pasakos „Eglė žalčių karalienė“ kontekstą.

Šiaurėje Medžio deivė siekia Arkties, o Pietų deivė Maat – Motina Aisia siekia Antarkties vandenyną. Taip parodoma Eglės žalčių karalienės kelionės iš Šiaurės į Pietus ir atgal ašį.

Tęsinys kitame numeryje

Indrė Klimkaitė ir jos pasakiška Aukštaitija

Indrė Klimkaitė – žinoma vertėja, garsėjanti tuo, kad ne tik verčia iš vokiečių kalbos, bet ir reikliai atsirenka knygas, apmąstydamą jų svarbą, prasmę. O dar Indrė domina žmonės savo originaliu, drąsiai pasirinktu gyvenimo būdu. Ji – viena iš nedaugelio vilniečių, nutarusi gyventi Aukštaitijoje, po aukštu jos dangumi.

Indrė Klimkaitė Baltarusijoje

Miela Indrė, pradėkime nuo vaikystės. Kokius žaidimus mėgai žaisti, kurias knygas skaityti? Ką Tau davė (o gal iš Tavęs atėmė) mokykla? Kiek svarbus buvo namuose gautas ugdymas, lavinimas?

Buvau visiškai „nedarželinis“ vaikas, tad anksti išsiprašiau, kad mane paliktų vieną namie (kol vyresnė sesė grįš iš mokyklos). Pasakiškas laikas – ta vaikiška vienatvė... Daug piešdavau. Geriausi žaidimai tada buvo su tėvo laboratoriniais įrankiais (tėtis fizikas, tad namie buvo visokių mėgintuvėlių ir kitokių keistų dalykų) ar jo laikrodžių kolekcijoje. Juk kiekvienas laikrodinis – su veidu, charakteriu, balsu – prigalvodavau jiems visokių istorijų... Anksti išmokau skaityti, tada jau atsivėrė pasakų pasaulis. Dabar galvoju, kad mano pasaulėžiūrą labiausiai ir formavo ne kas kita, o pasakos, jų archetipai... Tiesa, labai mėgau... sirgti. Nes tada mama

skaitydavo man knygas. Labiausiai suskaitytas buvo „Mažylis ir Karlsonas, kuris gyvena ant stogo“ – net viršelio spalvos nebesimatė. O vėliau, kai tėvai įsigijo pirmąją spausdinimo mašinėlę „Erika“, ją atspausdiniau savo pirmąją pasaką, ją tebe turiau, smagi tokia...

Mokiausi IX forte, kaip tada vadindavo 9-ąją vidurinę mokyklą (dabar Šv. Kristoforo gimnazija). Oi griežta buvo mokykla, labai griežtų turėjom mokytojų, iš dabarties pozicijų žiūrint – ir traumuojančių patirčių, sovietinio absurdo. Būdavo pamokų, kai tesvajodavai išnykti, susilyginti su žeme. Baimės prakaitu įmirkusios uniformos... Tačiau ten sutikau ir šviesiausias Mokytojas, lituanistes – Laimą Abraitę, Violetą Tapinienę, Dainorą Eigminienę... Įsivaizduokit, dar sovietmetis, o klasėse ant suolų mokiniams patistos tautinės juostos, veikia šauni laisva teatro studija (ar ne iš ten Oskaro Koršunovo meilė teatrui?...), ant sienų – piešiniai lietuvių mitologijos ir tautosakos temomis, didelis sausas medis klasėje, mokyklos aktų salėje ansamblis „VISI“ dainuoja Vėlinių dainas... Brendau jau Atgimimo laikais, per pamokas klausėm Sąjūdžio mitingų, diskutavom, įkūrėm Sąjūdžio rėmimo grupelę, meno kuopą, o naktimis eidavom stovėti eilėje prie Jaunimo teatro kasų. Įdomus ir geras buvo laikas.

Šeimai labiausiai esu dėkinga už smalsumo pamokas ir keliones. Nuo trejų metų buvau pasodinta į baidarę, po Šiaurės Lietuvos keliavom kumele kinkytu dengtu vežimu, žmonės laikydavo mus čigonais... Rodos, tada manyje pasisėjo ir troškimas būti kaime, nes jo neturėjom. Paskui buvo ir kalnų periodas, kalnų liga. Su VU žygeiviais dar spėjom pakeliauti po Krymą, vėliau atsivėrė Alpės...

Ar Tavo aukštoji mokykla – Vilniaus universitetas – yra ta vieta, į kurią norisi grįžti? Bent jau paalsuoti jos oru, prisiglausti prie sienų?

Pirmiausiai studijavau Filosofijos fa-

kultete. Jis buvo ką tik atkurtas, neturėjo savo patalpų – mokėmės tai Čiurliono gatvėje, tai Kaštonų gatvėje Medicinos fakulteto bibliotekoje, paskui jau Baltupiuose. Ten buvo šalta ir labai nejauku, bet Arvydo Šliogerio, Antano Andrijausko, Alvydo Jokubaičio ir kt. paskaitų klausėmės išsižioję. Baigusi bakalaurą įstojau į vokiečių filologiją, tada jau širdis atsigavo Senamiesty. Beje, buvo ir toks *skvoteriavimo* laikas – gyvenau Totorių ir paskui Skapo gatvėje, ten buvo *dailiokų* komuna, tame name, kur dabar Filosofijos fakultetas. Įsidarbinau VU laikraštyje, redakcija buvo iš pradžių Centrinų rūmų rūsyje, paskui aukštai prie Observatorijos bokštelio. Išnaršyti visi senųjų rūmų užkaboriai, jų kvapo, atmosferos pasiilgsti, bet kažgi ar ji ten tebėra. Nebėra turbūt nei „Morgo“ kavinės, seniai nėra „Žaltvykslės“, o knygynas, ant kurio palangės tupėdavo dabartiniai garsūs poetai?.. Ar toks pat? Pamenu, mano draugės buvo susilažinusios, kad sugebės pernaktvoti vienoje *filologyno* auditorijoje – ir pavyko!

Tas Tavo sprendimas gyventi ne Vilniuje... Ar prisimeni jausmą: štai aš įžengiau į savo kitus namus, ir jau dabar, nuo šiol – gyvensiu kitaip... Koks buvo pirmasis nusivylimas – jei tik jis buvo? Galbūt tai – apkaltos, taip mėgstamos mažesnėse vietovėse?

Kaip minėjau, svajonė gyventi ne mieste turbūt manyje glūdėjo nuo mažumės. Neturėjau kaimo, pavydėdavau klasės draugėms, kurios po vasaros atostogų pasakodavo apie varginančią šienapjūtę (ir šokinėjimą klojime ant šieno), atlaidų saldinius, viščiukus, pieno bidonus, maudynes *sodželkoje*... Tais laikais pamokos vykdavo ir šeštadieniais, tad tėvai kartais rašydavo raštelį, kad vaikas negali dalyvauti pamokose, nes turi išvykti į bulviakasį – rimta priežastis buvo...

O pati išsikraustyti galutinai apsisprendžiau tada, kai mano sūnui atėjo metas eiti

į mokyklą. Supratau – dabar arba niekada – tad du mėnesius pavažinėjus „išsirinkau“ namus (o gal jie mane?). Tik dabar, po dešimtmečio, supratau, kad nesąmoningai (pasąmoningai) tarsi sugrįžau arčiau Klimkų giminės šaknų – į Aukštaitiją (mano senelis nuo Panemunėlio Rokiškio rajone). Man čia dangus gražiausias, o ir apsigyvenom aukštai ant kalno. Jau kai susitvarkiau pirkimo dokumentus, buvo toks noras – išlipus iš mašinos pabučiuoti tą žemę, ant kurios gyvensiu...

Nusivylimas – gal jo dar nebuvo? Nuovargis – tai jau taip, juk sodyba remontuotina, aš viena su nedideliu vaiku ir mama, nieko nemokėjau, nieko neišmaniau, teko kliautis čia sutiktais, atrastais žmonėmis... Bet žingsnelis po žingsnelio „užaugom“ ir mes, ir namai. Dabar jau žinau, kas yra *bulgarkė*, *samariezas* ir *saljarka*. Perėjau ir romantiškąjį laikotarpį, ir „prablaivėjimo“, matau ir kaimo skaudulius, ir perlus (pastarųjų vis daugiau), bet nė vienos dienos dėl šio žingsnio nesigailėjau. Ar gyvenu kitaip nei mieste? Ir taip, ir ne. Rankos įjuodusios nuo daržų ir grybų, grubtelėjusios, bet vis dar smagiai kaukši klaviatūros klavišais. Devynerius metus redagavau krikščionišką mėnraštį „Magnificat“, būdavo juokinga, kai skambina koks kunigas, monsinjoras, nori aptarti leidybos reikalus, nori „užsukti į redakciją“, o ta „redakcija“ – morkų lysvė, fone gieda gaidžiai... net tokią korektūros klaidą buvau palikusi, naują šventąją Bažnyčios šventųjų kalendoriuje įrašiau – šv. Morką...

Dusetose turime tikrą kultūros oazę – puikiausius koncertus, literatūrinius renginius, stovyklas, seminarus, sporto užsiėmimus... Ko trūko, patys su naujai čia atrastais žmonėmis „pasidarėme“. Kartais net per daug tų gundančių pasiūlymų, jie ima „trukdyti“ kasdieniam kaimietės-vertėjos gyvenimo ritmui. Bet kasmet, kai per medkopį iš medsukio siūbтели medum prakvipęs vėjas, gaunu patvirtinimą, kad neklydau palikdama miestą. Ir tai ne savaitgalio nuotaika, tai gyvenimas kasdien, su kasdieniais saulėtekiais ir saulėlydžiais, gervių rypavimais, rūko tumulais iš kūdros, besiritančiais viščiukais ir varnėniukais, sava pjautuvu nupjauta rugių grįžte ir kitais neįkainojamais dalykais. Žinoma, ir su rudeninėm-pavasarinėm klampynėm, ir su žiemą neišvažiuojamais keliais, su dingstančia elektra, su vėjo išvartom ant kelio... Kad nepamirštum, jog esi gamtoj tik svečias, menka dulkėlė.

Gyvendama čia supratau, kad didelė iliuzija, jog kaime gyvenimas teka lėčiau. Kaime dar labiau nei mieste turi išmolti gyventi ČIA IR DABAR. Stverti akimir-

Į kalnus su sūneliu

ką. Nes viskas labai greitai kinta... Ir darbai nelaukia. Nesupurenai, neišgenėjai, nepalaistei, kažką pražiopsojai – prapuolė derlius ir grožis, kaltink save. Sudėtingiausia išmolti teisingai dalyti laiką. O jei nori gyventi lėčiau – sąmoningai „užtrauk rankinį stabdį“, kaimas ar miestas čia niekuo dėti. Vis galvoju apie benediktinų priesaką – *ora et labora* (melskis ir dirbk), man ji labai brangi, bet kartais darbas su augalais kaip malda, o mintys tada „dirba“, lukštena kokią nors vertimo sunkumą.

Užsiminei apie apkalbas – oi, čia tai

neatskiriama (kaimo) žmonių gyvenimo dalis, tokia nemokama pramoga. Žinoma, atsikrausčius į kaimą visko apie save teko išgirsti, visokių versijų. Betgi neuždrausi žmonėms fantazuoti! Paskui supratau, kad tai atavizmas iš labai pirmųjų bendruomenės laikų – pasąmoninė savisauga nuo „išibrovėlio“, „atajono“ (atėjūno), kaip sako aukštaitiai. Bet man visada svarbu asmeninis santykis su žmogum. Pabendravai, pabuvai, pagelbėjai, pavėžėjai – tegul sprendžia iš tavo darbų, ne iš (ap)kalbų. O jei šneka tie, su

kuriais net nesu susidūrusi, nepažįstu – čia jų reikalas, savo gyvenimo būdo dėl to keisti neketinu. Ir man regis, kad visuomenė, net ir kaime, po truputį keičiasi. Juk ir čia jau kaimo bažnytelėse krikštija mulatukus, migrantų vaikus, vaikai, anūkai išvyksta, parvyksta, gyvenimo būdo įvairovė vis didesnė, nebe grynai tradicinė. Prieš kelerius metus netoli mūsų kaimo vyko tarptautinis hipių ir visokių kitokių „laisvūnų“ judėjimo susibūrimas „Rainbow“. Visą mėnesį mūsų kaimo keliuku traukė visokio plauko žmogučiai – su *kemperiais*, pėsčiomis, keisčiausiomis transporto priemonėmis, su instrumentais, su vaikais... Tautų ir kalbų maišalynė, ir visi labai geranoriškai nusiteikę, nes tai taikaus ir blaivaus susibūrimo dalyviai. Jie stabtelėdavo pas kaimo žmones, prašydavo atsigerio, obuolių, pavėžėti. Ir žmonės įsileido, vežiojo, kažkas net išsimaudyti į dušą priėmė, vilnones kojines dovanojo... Vadinasi, galime, mokame ir leidžiame kitiems gyventi pagal jų pasaulėžiūrą. Džiaugiuosi tuo.

Kai tik viešėdavau Zarasų rajone, būtinai kas nors išdidžiai paminėdavo: o mes turime vertėją Indrę Klimkaitę, o jos sūnus mokosi Dusetų muzikos mokykloje. Vadinasi, sąlyginai atoki vietovė, Tavieji Derviniai, tinka gyventi, ugdyti vaikus, tobulėti pačiai? Kas ir kaip keitėsi Tavyje, kai nutolai nuo sostinės?

Labai nelengvas ir filosofinis klausimas... Viena vertus, žmonės išgyveno, vaikus išugdė ir patys nenusmurgo,

mokslus baigė ir gerokai sunkesnėmis sąlygomis, *sibiruose*, dipukų stovyklose. Gal mes jau per daug *nusivilizavom*, jei manom, kad augimui, ugdymui, išsilavinimui reikalingos *superinės* miesto sąlygos, licėjai, *čiurlionkės*. Mūsų tautos istorija dažnai liudija ką kita, kad ir sunkiomis sąlygomis neretai užgimsta troškimas siekti mokslo šviesos, o ir be aukštųjų subręsta dvasios šviesuliai. Kita vertus, galima ir bumbėti – taip, kaimo mokyklos neretai stokoja ryškesnių asmenybių, autoritetų, o dėl ugdymo dailės, muzikos, sporto mokyklose – tėvai turi pasiryžti tuos ne vienus metus „sufferiauti“, vežioti vaikus, nes visuomeninio transporto sistema provincijoje apgailėtina, visus tuos būrelius ir papildomas veiklas pasiekti nelengva. Bet ar mieste labai kitaip?

O ir esmė turbūt kitur. Ir aš nežinau, kas labiau iškiepija vaikui žingeidumą, troškimą domėtis, pažinti, keliauti, siekti – šeima ar mokykla, o gal ir viena, ir kita, o kartais nei viena, nei kita. Ir ta beriamą sėkla ne visada iš karto sudygs, kartais būtinas ir tamsos laikas, šalčio laikas, kaip rudenį pasėtam rugio grūdai. Bet ta dieviškoji kibirkštėlė, tikiu, yra kiekviename...

Kas keitėsi manyje apsigyvenus kaime – reikėtų klausyti šalia manęs esančių, jiems geriau matyti! Žinoma, teko daug ką savyje peržengti, įveikti, daug savo prigimtinių savybių šlifuoti, keisti. Gal suvirtėjau, gal sugrubau, kiek rupus kaimo gyvenimas prašė. Tarmiškai pramokau. Tarmė ne tik kalbėseną, bet ir mąstymą mažumėlę keičia, pasaulėžiūrą... Kai pajutau, kad tas Rupumas ima viršų, patraukiau į gimties seserų mokslo Vilniuje.

Kartais šeimos pakviečia į gimtuves, – didžiulė Dievo dovana pasitarnauti.

Pribloškianti Tavo verstų knygų kiekybė ir kokybė. Vis dėlto – kodėl vokiečių kalba? Kurias iš verstųjų knygų laikai brangiausiomis sau ir Lietuvos skaitančiai bendruomenei? Kodėl Tavo dėmesys akcentuotas ties vaikų, paauglių literatūra?

Kodėl vokiečių – kad mokykloje patekau ne į anglų, o į vokiečių grupę. O jei rimtai – Filosofijos fakultete turėjau nuostabią dėstytoją germanistę Reginę Sinkevičienę, gilinomės į filosofinius tekstus, bet išžvelgusi manyje talentą, sudomino pirmiausia Rytų Prūsijos, Mažosios Lietuvos vokiškąją literatūrą, užsikabinau už Johaneso Bobrovskio poezijos vertimų, ir taip pakėrė... Pirmąją užsakymą iš ką tik įsikūrusios „Alma litteros“ irgi gavau šios dėstytojos dėka. Paskui jau pajudėjo... Vaikų ir paauglių literatūra teikia be galo daug džiaugsmo. Kol augo mano sūnus, visada turėjau kur „pasitikrinti“, verčiau ne tik kaip vertėja, bet ir kaip mama, kaip ta, kuriai rūpi ne tik per literatūros kūrinių perteikiamos vertybės, bet ir vaiko žodyno turtinimas. Iš mano verstųjų, tikiu, vertės neprarado Jutos Richter „Lydekos vasara“, dar šviežias Mirjam Presler romaną „Natanas ir jo vaikai“. Kažkur jau minėjau, kad versdama šias dvi knygas elgiausi neprofesionaliai – verkiau... Gavau prašymų iš naujo išversti ir klasikos kūrinių – Bonzelso „Bitė Mają“, J. Spyri „Heidą“, O. Proislerio „Mažąjį vandenį“. Nemenkas iššūkis, bet stipri ir gera. Siemet ir puišias dar menkas (pas mus) žinomų šiuolaikinių autorių knygas verčiu, bus smagu pasigirti... Labai džiaugiuosi, kad su kai kuriomis autorėmis teko ir gyvai susitikti, tas bendravimas labai praturtina. Juk šiaip ar taip versdama persiimu autoriaus (autorės) ar herojaus mąstysena.

Ką dabar, nuo savo paežerės, manai apie Vilnių, apie kitus pasaulio miestus? Yra pasaulyje miestas, kuriame norėtum (galėtum) gyventi?

Vilnių tebemyliu, bet, matyt, sensu, nes truputį ilgiuosi jo tokio, koks buvo mano jaunystėje – mažumėlę apšepęs, nenugrėbtais lapais, paslaptingas... Kaskart dabar atvykusi vis ko nors pasigendu. Nebėra ir senamiesčio senuko su katinu ant peties, nebėra gulbės vaistinės vitrinoje (o ir pačios vaistinės), daugybės jaukių, paslaptingų vietelių. Pasiilgstu kaštonų ant

Vilnelė, žiema, antys – su sese (Indrė kairėje)

grindinio, ančių Vilnelėje (bet auginu sava), smilkalų kvapo iš pranciškonų bažnyčios... Bet randasi naujos, įdomios vietos, o miesto dvasia, toji laisvoji, neapčiuopiama *vilnietiškoji* – tebėra. Matyt, ji užkrečiama, perduodama iš kartos į kartą.

Dėl kitų miestų – kitados patiko gigantas Berlynas, jo laisvūniška maištinga siela, ypač po sienos griuvimo, susijungimo. Patinka Austrijos nedideli miestukai kalnuose. Bet gyventi – ačiū, gal liksiu mylimoj Aukštaitijoj...

Dabar, būdama žinoma vertėja ir išsakinėjusi (galbūt išsakinėjusi) į Aukštaitiją, puoselėji norus, svajones, įsivaizdavimus – realius ar absoliučiai kosminius? Kokie jie?

Norėčiau, kad čia atsirastų vertėjų kūrybos namai, o gal ne tik vertėjų, o apskritai menininkų kolonija. Jau turim daug fotografų, tapytojų, grafikų, muzikų, poetų, vienaip ar kitaip susijusių su šiuo

kraštu, nuolat gyvenančių ar atvykstančių. Būtų sąžininga leisti mėgautis šiuo kraštu ir kitiems kūrėjams. Ir būtinai paskleisti kūrybos bacilą vietiniam ir nevietiniam jaunimui! Laukiame nesulaukiame Šarūno Saukos muziejaus, esama Dusetų galerija nebesutalpina norinčių eksponuoti. Daug gražių iniciatyvų Antalieptės vienuolyne, kur įsikūrė „Inovatorių slėnis“, pirmi žingsniai žengiami atstautant Kamariškių dvarą, ten turėtų kurtis lėto gyvenimo erdvė, suremontuotas ir Antazavės dvaras, čia irgi galėtų atsirasti erdvės kūrybai. Aišku, svajočiau, kad mūsų nuostabieji kaimeliai, miesteliai netuštėtų, o kad tai įmanoma, parodė ir karantinas. Nežinia, ar ilgam, bet žmonės atrado, prisiminė šį nuostabų kraštą. Jei tik mokėsime saugoti, džiaugtis, puoselėti – čia bus gera visiems.

*Kalbėjosi Gintarė Adomaitytė
www.menobangos.lt*

Parengė Jurgita Ulkienė

Pirmas gimtadienis kaime

Filosofijos fakulteto studentės ant Tauro kalno (Indrė kaireje)

Deivės Lados dovanos

Šarūnas LAUŽADIS

Labai graži Nalšios žemė, bet niekada jos žmonėms nebuvo lengva čia gyventi. Visais laikais ši žemė buvo įvykių sukuryje, dėl jos nuolat vyko nuožmios kovos. Todėl kiekvienas jos kampelis garsėja sakmėmis ir padavimais iš įvairiausių laikų. Vienoje įdomiausių sakmių pasakojama apie netoli Linkmeno ežero stūkstantį paslaptinę įdomios formos kalną, žmonių vadinamą Ladakalniu, nuo kurio atsiveria nuostabūs apylinkių vaizdai. Čia pat po kojomis šlama vešlus ažuolynas, o toliau – vienu žvilgsniu gali aprėpti net šešis ežerus – Linkmeno, Asėko, Alksno, Alksnaičio, Ūkojo ir Pakaso. Tarp tų ežerų įsispraudęs netoliese stūkso kitas didžiūnas – Ginučių piliakalnis, o netoli Ladakalnio, prie Vaišniūnų kaimo ir šiandien tebetrykšta stebuklingas Medžiukalnio šaltinis. Pasakojama, kad išgėręs tik vieną stiklinę jo vandens visą dieną nejausi nei troškulio, nei alkio. Dar toliau – į abi puses nuo Ladakalnio – kiek akys užmato mėlynuojančiuose miško toliuose pūpsio virtinės mažesnių piliakalnių, liudijančių mūsų kovas senais neatmenamais laikais, apie kiekvieną jų sukurtos legendos...

* * *

Legendos byloja, kad tais laikais, kuomet išsikėlė šiuose kraštuose gyvenusi stavanų tauta, jų vietoje apsigyveno nalšėnai, kuriems čia kurtis buvo labai sunku. Visa Nalšia buvo karų, ligų ir ilgų nederliaus metų nualinta, o geresnių laikų laukė nesulaukė. Tačiau lietuviai visais laikais nelaimei ištikus glaudėsi prie stipresnių už save – medžių – ir sėmėsi iš jų tvirtybės. Žemiausiai galvas lietuviai lenkė šimtamečiams stipruoliams ažuolams, nes nerasi žemėje kito medžio, kuris būtų taip įaugęs į žmogaus širdies gelmes. Todėl ir dabar pačioje gražiausioje šalies vietoje – iš visų pusių ežerų apsuptame sename ažuolyne – žmonės deivės Lados šventyklą įsirengė ir ėmė aukas jai aukoti, kad ši jiems padėtų...

Ir štai, tais sunkiais laikais, gavo kunigaikštis Lengvenis iš karaliaus Mindaugo teises valdyti Nalšios žemę. Pamatė jis iš karto, kokie sunkūs laikai šalį slegia ir pradėjo galvoti kaip čia padarius, kad žmonėms gyventi būtų geriau, kad gausėnis jų stalas būtų. Ir sumanė Lengvenis artėjant Saulėgrįžos šventei po savo valdas pakeliauti ir pasižvalgyti. Bene gerų minčių jam vasarvidžio naktys atneš? Juk

gamtoje kaip niekur kitur pasijunti laisvesnis nuo visų rūpesčių, įtampos, abejonių ir visų tų jausmų painiavos...

Garsus žirgų žvangimas, kanopų bildesys ir rago gaudimas, ginklų skambesys ir žmonių klegesys pripildė girias nuo pat ryto. Iš pradžių valdovas džiaugėsi nuostabaus grožio miškais ir ežerais, bet greitai pamatė jis, kad ne vien grožis dabar to krašto žmonių galvose, pamatė, kokie jie visi pavargę ir nusiminę. Todėl jo džiaugsmą kuo toliau, tuo labiau temdė gilus liūdesys. Artėjant vakarui, pajuto Lengvenis, kad visą dieną po girias klajojus jau ir jį nuovargis apėmė, ir ėmė dairytis, kur čia derėtų poilsui apsisistoti. Taip besidairydamas, pamatė jis netoliese lengvą dūmelį į dangų iš ugniakuro kylantį. Pradžioje pamane, kad tai vietos žmonių trobelė ar laužas sukurtas, bet prijojęs arčiau išvydo aukurą ir jame ugnelę rusenančią. Tai buvo šventykla, kuri visai nebuvo panaši į šių laikų bažnyčias. Lietuvių tikėjimu, dievai turėję savo būstines gamtoje, todėl nebuvo statomos jokios maldyklos, kad jie neliktų uždaryti, o visada – ir darbe, ir varge, ir šventėje – būtų šalia, drauge su jais. Todėl sustojo Lengvenis su savo žmonėmis prie švento ugniakuro šaltinio vandens troškuliui numalšinti ir – o stebuklas! – su pirmaisiais šaltinio vandens gurkšniais pajuto valdovas ir jo žmonės begalinį naujų jėgų antplūdį.

– Kur jūs rasite geresnę vietą dvasiai sustiprinti, mintims praskaidrinti? Kur žmonės ir žvėreliai ras geresnę užuovėją ir nusiramimą? – Lengvenis suprato, kad ši, iš visų pusių miškų ir ežerų apsupta vieta, yra šventa, ir kad patys dievai jam nurodė čia nakvynės apsisistoti.

– Čia aš nakvynei apsistosiu, per naktį prarastas jėgas atgausiu, jūsų žodžio paklausysiu, – kreipėsi Lengvenis į žynius, šventą ugnį kūrenusius.

Išklausė žyniai kupiniais vilties žvilgsniais valdovą ir tylomis žemai jam nusilenkė, o tai reiškė kartu ir pagarbą, ir kvietimą pasilikti. Atsisėdo Lengvenis, meškos kailį nuo pečių nusimetęs, prie šventos ugnies ir pradėjo su senaisiais žyniais tartis, ką padaryti, kad šalis suklestėtų ir žmonėms gyvenimas pagerėtų, kad kaimuose dainos linksmiau skambėtų ir... net nenumanė, kiek ilgai jam čia dar teks užsibūti, o šventykloje ir visur kur aplinkui tuo metu šurmuliavo gausybė žmonių – jie ruošėsi didžia-

jai Saulėgrįžos šventei...

...Tai buvo nepaprasta šventė, minima artėjant vasarvidžiui, kai pavasario darbai baigti ir žmonės pradeda ruoštis pjūčiai. Saulėgrįžos šventė trukdavo kone mėnesį ir susidėdavo iš daugybės kitų mažesnių švenčių. Pati pirmoji būdavo Šienpjovių – dainų ir pievų žiedų šventė, minima pasibaigus šienapjūtei. Greitai po jos atėdavo Artojų ir kitos šventės, o po jų visų išaušdavo svarbiausios – Rasos, Kupulių, arba Ilgės šventės rytas.

Rasos šventė – tai pats vidurvasaris, pati ilgiausia metų diena ir trumpiausia naktis, pats gamtos šėlsmas, išpūdingiausias augmenijos vešėjimas ir žydėjimas, o Saulė, patekėjusi aukščiausiai, tarytum stabtelė, lyg leisdamą pasidžiaugti savimi ir vasaros gamtos grožiu. Laikydami senujų papročių tuo metu jokių darbų niekas nedirbo – visi turėjo pailsėti, naujiems darbams pasiruošti, todėl ir jaunas, ir senas po ažuolu prie ugniakuro rinkosi. Tik senutės žiniuonės dar rinko miškuose ir laukymėse visokiausių žolynų, kaip buvo sakoma tais laikais, jos *kopuliavo*, nes tik iki Saulėgrįžos surinktos žolės neša žmonėms sveikatą ir laimę. Kiti žmonės atlikinėjo įvairias apeigas su žolynais, vandenių ir ugnimi, maudėsi patys ir gyvulius maudė, nes tikėjo, kad tuo metu vanduo turįs stebuklingų galių. Jaunimas gėlėmis kaisė šaltinius ir vietas, pro kurias į ganyklas galvijus gindavo, o vakarop ant aukštos karties didžiulę gėlių puokštę, *kupuole* vadinamą, kėlė. Šią stebuklingą naktį niekas miegoti nėjo, o visi aplink laužus šoko ir dainas dainavo, mergelės glaudėsi prie jaunikačių, o per patį vidurnaktį drauge paparčio žiedo ieškoti ėjo...

...Tik ne šventė rūpėjo Lengveniui. Nors ir koks galingas valdovas jis buvo, visada dievų valios klausydavo, todėl ir šį kartą tris dienas ir tris naktis sėdėjo kunigaikštis su išminčiais ir tarėsi, kol ketvirtąją naktį sulaukė dievų atsako – nakties apsuptyje jis išvydo nepaprastą regėjimą. Aplink ugniakurą staiga pradėjo šviesėti ir ta šviesa plėtėsi aplinkui, lyg diena būtų stojusi, o šalia ugniakuro iškilo nepaprasto grožio moteris. Jos marškiniai buvo balti lyg beržynas, plaukai geltoni kaip kviečių laukas, blakstienos juodos lyg ką tik suarta dirva, marga jos prijuostė atrodė kaip gėlėta pieva, jos plaukus juosė marga kaip vaivorykštė juosta, o akys mėlynavo lyg du ežerai, lyg du dangaus lopinėliai...

– Aš jums padėsiu, – prakalbo ji, ramiu motinišku veidu žvelgdama į valdovą.

Tai buvo visa ko, kas gyva žemėje – žmonių, gyvulių ir augalų – globėja deivė Lada. Net ir daug mačiusiam, daug gyvenime patyrusiam Lengveniui reginys žadą atėmė. Moteris priėjo ir švelniai per pečius jį apkabino. Lengvas vėjelis kedeno palaidus garbanotus jos plaukus, kurie švelniai glostė valdovo veidus, o jos akys žvelgė tarsi kiaurai – lyg į pačią širdį valdovui žiūrėtų.

Sunkių kovų ir karo žygių užgrūdintas buvo valdovas, bet tokį nepaprastą jausmą seniai nebuvo jutęs – nuo moteriškės sklido tokia motiniška šiluma, kokią jis tik vaikystėje iš motinos tebuvo pajutęs. Jos pečiai, apgaubti didžiule skara, su kiekvienu įkvėptu oro gurkšniu lengvai kilnojosi, o iš krūtinės jautėsi širdies plakimas. Valdovas, tarsi vaikas, nejučia prisiglaudė prie jos, o jos akyse suspindo ašaros.

– Ryte atsikėlęs, didysis valdove, rasi stebuklingą ratą, iš akmenų sudėtą, per vidurį kryžiaus ženklu padalintą, o to rato kiekviename ketvirtyje bus po maišelių padėta. Viename jų bus stiprybė, kitame – džiaugsmas, trečiame – linksmybė, o ketvirtame – draugystė, – ramiu balsu toliau kalbėjo moteriškė.

– Niekus kalbi, geroji moterie. Tokių dalykų dar niekas į maišą neužrišo, tai galima tik širdimi patirti, – liūdnam lingavo galva Lengvenis, bet geroji moteriškė kalbėjo toliau:

– Pirmame maišelyje bus rugiai. Tai jėga ir stiprybė. Kol šios žemės laukuose žaliuos rugeliai, tol žmonės galės juodos kvapnios duonelės išsikepti ir po sunkių darbų jėgų iš jos pasisemti. Priešingoje pusėje bus kviečiai. Tai džiaugsmas ir turtingas stalias. Kai šiame krašte subręs sunkios kviečių varpos, šeimininkės šventai dienos skanių pyragų galės iškepti, o jų šeimynas džiaugsmas lydės. Trečiame maiše – miežio grūdų rasi. Miežiai – tai gardus alutis ir linksmas šnekutis, lydėsiantis tavo žmones per visas didžiąsias šventes. Ketvirtame maišelyje bus avižų, kuriomis savo geriausią draugą, savo eiklų žirgelį pamylėsi.

Tai ištarusi geroji moteriškė paslaptinai prapuolė, o aplink vėl stojo naktis, lyg nieko čia ir nebūtų įvykę, tik žemės toje vietoje tarsi sujudėjo ir pradėjo kilti. Kunigaikštis iš lėto susitvėrė ir mėgino geriau išžiūrėti kas čia vyksta, bet aukuro žarijos netoli teskleidė šviesą, o tamsoje jis nieko negalėjo išžiūrėti, tik jautėsi lyg ant judančio slibino nugaros stovėtų...

Išaušus šventės rytui, Lengvenis pamatė didelį stebuklą įvykus. Visa žemė kartu su šventu aukuru, su visais žolynais ir me-

džiais, visa jo stovykla su visais kariais ir palapinėmis buvo iškilę aukštai virš miškų ir ežerų. Apsidairęs Lengvenis nuo to kalno net šešis ežerus vienu metu išvydo – tokio grožio jis niekur nebuvo regėjęs, o šaltinis, iš kurio dar taip neseniai gėrė, buvo kažkur toli apačioje. Tuomet jis pradėjo žvalgytis aplinkui ir švento ugniakuro vietoje didelį ratą iš akmenų sudėtą pamatė, o jo vidus buvo kryžiaus ženklu perskirtas. Priėjęs arčiau, Lengvenis iš tiesų pamatė keturis maišelius, kiekviename to rato ketvirtyje padėtus. Pakėlė jis tuos maišelius ir pamatė, kad viskas ir buvo kaip tik taip, kaip moteriškė buvo sakiusi. Vienaime maiše rado rugių – jėgos ir stiprybės ženklą, priešingame apskritimo ketvirtyje – kviečių, kairėje rato pusėje aptiko miežių, o dešiniame – avižų maišelį.

Suprato Lengvenis, kad jo palyda stebuklingoje vietoje buvo apsistojusi, o ta moteriškė buvusi ne kas kita, kaip visų mūsų motina – deivė Lada. Išdalijo jis tuos grūdus savo krašto žmonėms ir paliepė, kad Nalšios žemės žmonės Lados dovanotus grūdus augintų ir puoselėtų.

Ir suklestėjo Nalšios žemė, deivės Lados dovanų gavusi. Ant nalšėnų stalų vėl gardus maistas atsirado, laukuose ir visur kur linksmos dainos suskambėjo, palei sodybas, palei kiekvieną trobą trobelę, *bakužę bakužėlę* gausybė gėlių sužydėjo, o trobų durys visada atviros svečiui buvo...

Iš dėkingumo geradariui, įsakė Lengvenis deivės Lados garbei visas šventyklas šalyje nuo to laiko lygiakraščio kryžiaus, apjuosto apskritimu, ženklu žymėti, o nuo priešų apsiginti žmonėms naują galiną pilį ant aukšto ir stataus Ginučių kalno pastatyti liepė. Ir susirentę lietuviai kalno viršūnėje pilį. Stačių rąstų sieną ir gynybinius bokštus išstatė, o patį kalną dar jie aukštu pylimu apjuosė. Tai buvo pilis, kurios jau niekas niekada neišveikė, o šios pilies kieme, iškilus pavojui, visi aplinkiniai gyventojai galėdavę ir patys pasislėpti, ir savo turtą susinešti...

* * *

Labai mažai kas tesusimąsto, ar tiesa šis pasakojimas ar ne, nes šiandien niekas negali tvirtai to įrodyti, bet senovėje ant Ginučių piliakalnio iš tiesų būta nepaprastos pilies – nė vienas priešas nepajėgė jos įveikti. Net naujausiais laikais, kuomet lenkai okupavo didelę rytinės Lietuvos dalį, visas ežeringas Ginučių kraštas ties Minčios giria ir gražiosios Linkmenų apylinkės išliko laisvoje Lietuvoje. Todėl žmonės ir šiandien tiki, kad ši vieta stebuklinga. Sakoma, kad radus Ladakalnio papėdėje kokią akmenuką, reikia užnešti jį ant kalno, jo garbingiausioje vietoje – po viršūnėje augančiu ąžuolu – padėti. Tuomet esą deivė Lada išpildys kiekvieną net slapčiausią žmogaus norą...

Liliana Žutautienė: Įkvėpimo šaltinis – gyvenimas!

Liliana Žutautienė gimė 1962 m. liepos 11 d. Klaipėdoje. 1981 m. baigė Telšių taikomosios dailės technikumą (meninis metalo apdirbimas). 2003 m. baigė Vilniaus dailės akademijos Telšių dailės fakultetą (kostiumo dizainas). Nuo 2018 m. Lietuvos dailininkų sąjungos narė. Dirba Vilniaus technologijų ir dizaino kolegijoje. Rengia personalines parodas, dalyvauja grupinėse. 2012 m. Dusetų dailės galerijoje eksponuota jos jubiliejinė paroda. Nuo 2014 m. aktyviai dalyvauja Dusetų krašto menininkų parodinėje veikloje. Parodose pradėjo dalyvauti dar studijuodama Telšiuose. Tapyboje aliejumi dominuoja sakrali tema – liturginiai arnotai, nukryžiuotasis, senos koplytėlės, medinės varpinės Lietuvos kaime, metalo plastika nykstančiose pakelės kapinaitėse, šventieji... Kuriamą grafiką netradicinė – tai eksperimentas, jungiantis savyje tapybą ir grafiką, tiksliau – spalva čia į pagalbą pasitelkia liniją. Tai bandymas ne tik ieškoti naujų technikų, bet labiau žmogaus emocijų pasaulis, savęs paieškos, savo vidinio aš suvokimo kelyje, ieškant atsakymo į amžiną klausimą – kodėl?.. Akvarele nulietai darbai lengvi, pati technika tai diktuoja. Popieriuje tarsi fiksuojamos mus supančios gamtos akimirkos – žiedo trapumas, žydėjimo grožio laikinumas, amžinas gamtos virsmas – tai tarsi raginimas atrasti kažką nepaprasto įprastoje mums lietuviškoje gamtoje, pamatyti mus supantį jos tylų grožį kasdienybėje, atmerkti akis ir akimirkai sustoti...

Šiais metais Dusetų dailės galerijoje gegužės mėnesį buvo eksponuota dailininkės Lilianos Žutautienės kūrybos paroda, kurioje pristatyta tapyba, akvarelė ir grafika. Ypatingai atėjusius žiūrovus sužavėjo patys naujausi menininkės kūriniai – didelio formato tapyti naturmortai su gėlėmis. Šie spalvų ir šilumos kupini darbai sukurti per savaitę, vienu įkvėpimu!

Apie savo kūrybą ir jos ištakas, apie skubantį laiką ir didžiulį norą kurti – kalba Dusetų dailės galerijos dailininkė Liliana Žutautienė.

Kokia Jūsų, kaip dailininkės, pradžių pradžia?

Nežinau ar galima sakyti, kaip dailininkės, bet kiek save prisimenu, visada piešiau. Mano *babytė* sekdamas pasakas ir piešdamas veikėjus – tai tarsi mažas animacinis filmukas, kuriame būdavo namelis su gėlėmis, medis, takas, vedantis į jį, ir jo gyventojai – mergaitė ir berniukas, katinėlis, šuo, antytė ir t.t. Vėliau skaitomas ar sekamas pasakas piešdavau ir aš. Didžiausia laimė buvo, kai gavau dovanų spalvotų pieštukų rinkinį. Juo buvau apdovanota už tai, kad išmokau suskaičiuoti iki 10! Buvau visai mažytė, bet tas įvykis įstrigo į mano atmintį... *Babytės* bendradarbis sūnus labai gražiai piešė, bet matyt, kaip ir

visi berniukai, žavėjosi technika, nes visi piešiniai buvo tik ta tema. Vieną piešinį padovanojo ir man. Tai buvo atvažiuojantis garvežys iš priekio, su virstančiais garais ir dūmais... Piešinys tada man atrodė tikras šedevras, labai sudėtingas! Žodžio perspektyva dar ilgai nebuvo mano aplinkoje, bet suvokimas, kad galima nupiešti viską ir perteikti erdvę – atsirado. Palengva mano piešiniai darėsi sudėtingesni, o jau mokykloje nuo 4-5 klasės, geriausiais draugais tapo Ermitažo katalogai, kuriuos mama parsivežė dar iš tuometinio Leningrado. Vartydavau juos, žiūrindavau ilgas valandas ir anksčiau, nes tai buvo mano naujosios istorijos, legendos ir pasakos, bet kopijuoti garsiųjų meistrų darbus ryžausi būtent tada.

Rinktumėtės vėl tą patį kelią?

Viskas susiklostė savaime, man nieko nereikėjo rinktis. Tai kaip dalis manęs, tokia pat natūrali ir būtina, kaip kvėpuoti ar miegoti. Todėl klausimas – kuo būti – manęs niekada nekankino. Nors ir labai gerai mokiausi, niekuo kitu būti nenorėjau ir net nekilo mintis, kad galėčiau užsiimti kažkuo kitu. Tik vėliau supratau, kaip man pasisekė, nes studijos buvo vienas malonumas – daryti tai, kas tau labiausiai patinka – ar gali būti geriau?! O savo dėstytojus prisimenu su meile ir netikėti susitikimai su jais kur nors Pilies gatvėje ar „Art Vilnius“ yra labai šilti, tarsi sutiktum kokį labai artimą ir mylimą giminaitį.

Mieliausias žanras?

Įkvėpimo šaltinis...

Tapyba. Negaliu gyventi be spalvos, ne-

svarbu, ar tai aliejiniai dažai, ar akvarelė... Šviesa ir spalva – jos man gyvybiškai būtinos, tai mano geros savijautos sudedamosios dalys.

Įkvėpimo šaltinis? Viskas, kas mane supa, ką matau, girdžiu ir net užuodžiu – pats gyvenimas! Juk tai tikras stebuklas, net metų laikų kaitą mes kaskart išgyvename tarsi naujai, o kur dar žmogaus branda... Ir muzika! Jei jau labai sunku ir trūksta energijos, greitai bėgi į filharmoniją.

Kaip pavyksta suderinti darbą ir kūrybą?

Tiesiog reikia planuoti savo laiką, nors čia ir slypi pavojus pradėti gyventi pagal darbo kalendorių. Todėl jau treti metai tokio nebeturiu, pakanka tik užrašų knygutės. O iš kitos pusės – kai darai tai, ką mėgsti daryti, tai nereikia eiti į darbą, nes studentai man teikia tikrą džiaugsmą ir užima mano gyvenime labai svarbią vietą. Bet, turiu pripažinti, kad tapybai galiu skirti tik savaitgalius ir vasarą, o tai nėra daug.

Reikia laukti mūzos, ar viskas gaunasi lengvai?

Mūzos laukti man nereikia, čia gal kokiam kompozitoriui ar poetui labiau... O jei rimtai, tai neturiu laiko visiems šitiems žaidimams. Kažkada dar mažas mano draugės sūnus pasakė: „Mama, taip noriu skaityti, kad net oda kąsosi!“ Man būna panašiai, kai studentai tapo – atrodė čiuptum teptuką pati, bet negali. Todėl, kai randu laiko tapybai, dirbu greitai ir produktyviai. Dažniausiai tapau 2-3 dar-

bus vienu metu ir tai būna ciklai pasirinkta tema iš 5-6 darbų.

Dalis sukurtų darbų parodoje – visiškai nauji...

Taip, aliejinės tapybos darbai, eksponuojami parodoje, sukurti šią žiemą ir pavasarį. Todėl galiu sakyti, kad karantinas davė man to papildomo laiko, kurį galėjau skirti tapybai. O ir metai buvo neįrealūs – tokio grožio žiema buvo jau seniai, tas sniegas! Jis tarsi uždengė viską, kas nereikšminga, apnuogindamas esmę ir daugelį mūsų privertė permąstyti vertybes, poreikius. Nepastebimai maži dalykai tapo labai svarbūs ir reikšmingi. Kaip kad paprastas pasivaikščiojimas miške – pati gamta, atrodo, mus gydo. Todėl ir mano darbuose daug gamtos. Bet po tokios labai ilgos ir baltos žiemos, man labai reikėjo spalvos, todėl kita dalis tarsi sprogo spalvomis, gėlėmis.

Ko palinkėtumėt dusetiškiams kolegoms menininkams?

Dusetų dailininkai visi tokie skirtingi, o mes žinome, kad skirtumai sukuria labai įdomią, nepakartojamą visumą. Būti kitokiui nėra lengva, todėl labai svarbus tarpusavio palaikymas. Viena iš bendrystės patirčių – praėjusių metų šiuolaikinio meno mugėje „ArtVilnius'20“ Dusetų dailės galerijos ekspozicija, kurioje puikiai suskambėjo labai skirtingų autorių darbai, o ir pati ekspozicija vis dar susilaukia komplimentų. Linkiu būti sveikiems ir kūrybingiems.

*Dėkoju už pokalbį.
Kalbėjosi Vilija Visockienė*

Stanislovas KARALIUS

JAUNYSTĘ PRISIMINUS

Mažas dar, jaunas buvau:
Vaikščiôt jau mokėjau.
Atmenu kaip dieną, kai ašen griuvau,
Nes kaip paukščiai skrenda žiūrėjau.

Man niekas tada nerūpėjo,
Man viskas buvo neaišku,
Vien tik skraidyti norėjau
Padangėj su paukščiais kartu.

Nuskristi į tolimą šalį,
Pasiiekti baltų debesų.
Atkirsti sparnu jų vieną dalį,
Parnešt namo ir bus gražu.

Ir taip svajojau aš per dienas,
Sapnuodamas per naktis sapnuos,
Dažnai kalbėdavau sau vienas,
O kas man skristi neduos.

1932.03.04, Kaunas

SENIAU IR DABAR

Kur šimtmečiais Vytis padangėmis skriejo,
Kur tirštosios girios ir ten, kur dūmojo,
Lietuviai barzdočiai galingi kaip uola,
Nebėgo, nebojo, kad priešas juos puola.

Kur ežerai, pelkės, upeliai palšavo,
Stovėjo pakrypusios idilios pirkelės,
Ir gėlės jas puošė, kvapingos ir gražios
O kanklėms skambant dainavo mergelės.

Kur pynės vijokliai ir ievos žydėjo,
Lankstūs svareliai ir žemuogės sirpo.
Paukščių paukštelių balsai vien klegėjo,
O moterys basos raudongrybius rinko.

Dabar čia erelis iškilęs plasnoja,
Ardydamas ramią lietuvių idilę,
Nors proamžių Vytis nenuilstamai joja
Ir krauju pasrūvę vadai jo įšilę.

Jis lekia prieš arą, norėdamas nuvyti
Nuo krašto, kur širdžiai malonus jam
buvo,

Atželdinti girias, pilis atstatyti,
Grąžinti lietuviams, nes jos jų buvo.

Jis nori, kad Vilniaus padangė klestėtų,
Ir vėl kada kanklės skambėtų su daina.
Lietuva tėvynė kaip audra dundėtų,
O bokšte plevėsuotų jojo vėliava.

1938.10.

MEILĖ IR ALAUŠAS

Alauše, gražus atminime,
Praeitės meilės dvasia,
Kai daužės tavo krūtinė
Ir šnarėjo man paslapčia.

Kai bangos pakraščius plovė,
Veržės erdvėn kupinai.
Alaušas gražus de More,
Kai meilės žodžius kalbėjau aš jai.

Alaušas virto man jūra,
Meilės rasa vien patvinęs,
Šypsojaus kartu aš su ja,
Šypsojos bangos ir vylės.

Alaušo bangos tos pačios,
Užuomarstėj viską nuplake.
Tos pačios ir pakrantės plačios,
Kur skraidė margaspalvės plaštakės.

Tik nėra laivelio „Rambyno“
Ir meilės širdyse skaisčios.
Kur dingo, kur skrido ji, niekas nežino,
Tik bangos siūbuoja, išjudintos jos.

1938.12.10, Palanga

UTENA

Žydra padangė, beržynų gojai,
Tai mano kraštas, tai Utena.
Ežerai blyksniais daubas užlieja,
Kloniai čia puošias medžių skara.

Čia ir artojas mielas, malonus,
Sutikęs tave jis ranką išties.
Pakvies į trobą, vaišintis siūlys
Be jokio kėslo, bet iš širdies.

Tu tik pabūk čia vakarą ramų,
Ir paklausyk šio krašto dainų.
Pagaus tie posmai, kur tik bebūtum
Ir liks visuomet kažkur širdy.

Skaidrus Alaušas, Tauragnai šaunūs,
Kuktiškai puošias smiltim, šilais.
Vyžuonas upių bangelės plauna,
Užpaliai džiaugias vešliais rugiais.

Utena mano, kalvos ir gojai,
Gražesnio krašto aš nerandu.
Mylėjo jį tėvai ir bočiai
Ir aš neveltui jį taip myliu.

1972.04.08

LAUKINĖ OBELIS

Kalno šlaite
Tarp akmenų,
Didelių nuo amžių glūdumo,
Sena kaip pasaka senelės,
Sena, kaip kretanti vyšnia,
Kasmet pražydusi baltai,
O rudenį spalvingais obuoliais,
Lyg užsimetusi marga skara,
Stovi obelis,
Laukinė obelis
Sena, sena.

Ją įprasta
Kasdien regėt,
Kaip būtinumą šiam lauke,
Lyg žmogui rankoj laikant žemės vaisių,
Ramu širdy, kai ją matai.
Ir dar su vaisiais raudonais
Žinai tikrai, kad viskas čia gerai,
Kad sužaliuos javai žalia spalva,
Čia stovi obelis,
Laukinė obelis.
Sena, sena.

Ruduo lauke.
Dargus ruduo.
Audra atšoka nuo beržų
Ir puola lauką kaip iš legendos milžinai.
Palūžta obelis.

Palūžta amžiaus paveikta.
Pabyra obuoliai – raudoni kaip perlai.
Vaikučiams dovana.
Palūžo obelis.
Laukinė obelis.
Sena, sena.

Kalno šlaite
Tarp akmenų,
Tų didelių ir raudonų
Nebėr obels, brangios obels.
Nebėr to kupolo brangaus
Ir laukas nebe tas.
Lyg gryčia po mamos mirties,
O primena kiekvienas grumstas ją.
Nėra jos,
Laukinės obelies,
Senos, senos.

Ir taip žmogus,
Geras žmogus
Į aplinką įauga
Ir rodo, kad be jo
Nebus pavasarių margų žiedais
Nei gausių vaisių spalvingą rudenį.
Vieta jo eina jau kiti, kiti veidai
Ir taip sekundėm keičiasi peizažai.
Mirė žmogus,
Geras žmogus.
Senas, senas.

1972.05.04

Paukščių horoskopai

Dr. Eugenija ŠIMKŪNAITĖ

Balandis. Artojai vyturėliai, pleputės pempės

Saulė jau aukštokai pakopėjusi, dieną ne tik kailinius, bet ir švarkus nuvelka, bet naktį žiema dar savo jėgą kartais rodo, dar ne juokais pašąla. Kad ir spaudžia, vis tiek nebe jos valia: kur įsaulė – jau ir žolytė kalasi. Sniegas, dar likęs, pakrūmėse, pašaliuose susimetęs, jei susižirmijęs (į stambius gumulėlius susiėmęs) – gerą žirnių derlių žada, o kada lygia pluta slūgsta – tegul ir gerai pažels pievos, sunku bus gražų šieną paimti – lietingos vasaros lauk. Dieną saulutė balutėse prausiasi, naktį ledukas užtraukia – ir vėl ženklas: jei iš pakraščio lygiai traukia, vasara bus vienoda, o jei lyg adatom virsta – bus vasara marga. Ir karštų, ir šaltų, lietingų dienų sulauksi.

Į balutes pasižiūrėję šeimininkai ir šeimininkės gali planuoti, kaip reikės darbus rikiuoti. O tuos darbus jau primena kad ir neaukštai pakildamas ar žeme strakinėdamas vieversys artojas. Ragina jis darbininką laukan, primena, kad žemele dirbt reikia, arti, sėti ragina. Mokyti zoologai šneka taip: vieversys aukštai pakilęs skardendamas kitam vieversui praneša, kad čia jo valdos ir kito šeimininko neįsileis. Betgi zoologai paukščių kal-

bos nemoka, o senovės žmonės gerai ją išmanė, ne tik su paukščiais, bet ir su kiekvienu gyvu daiktu, su medžiais, netgi ir su akmenimis, šaltiniais kaip su sau lygiais kalbėjosi. Ir kai kuo jie tikrai išmintingesni buvo.

Ne tik vieversys artojas kalbina, ragina pavasario sulaukusį žemdirbį. Ar laukan išėjęs žmogus žiūrėtų, kur ir ką patvarkyti reikia – gal juk ir dirbti galima pradėti – ar šiaip kur taku ar keliu eiti – pempė pasveikina, ar gyvi, ar sveiki, pasiteirauja. Vėlgį zoologai šneka, kad pempės visai ne mus sveikina, o sau poros šaukiasi, bet visi išmintingi kaimo žmonės žino: kuo anksčiau pavasarį pempės pasitiks, sveikatos linkės, tuo sveikesni ir žvalesni visi būsime.

Berniukai vieversėliai net sunkaus ir ilgo darbo nesibaido: jau ką daro, atlieka neatlėgdami. Vieversys amatininkas, tiesa, gal kiek ilgiau krapštysis, bet padarys daiktą, kad bus tinkamas, dailus ir ilgai laikys. Žemę, tegul ir prastą dirbdamas, taip įkrutina, jog išgirtų žemių šeimininkams vėta pasižiūrėti. Vieversio dirvoj derlius bus svaresnis, o, regis, tais pačiais dažnai net menkesniais pašarais šeriamas galvijai – geriau įmitęs, arklys stipresnis

ir eiklesnis. Myli bernelis vieversys žemę, todėl ir žemė jam dosni. O kai mokslo siekia, tegul iš namų ir visai neremiamas, vis tiek turtingesnius lenkia. Ir baigęs tuos mokslus daug pasiekia. Kaip aukštai pakyla čiulbėdamas vieversėlis paukštelis, taip aukštai kyla ir vieversys berniukas: nuo pat mažumės linksmas, darbštus, visiems mielas. Jei talkoje bus nors vienas vieversys – talkininkai nudirbs tiek, kad pažiūrėti miela. Geras jis visokiuose susibūrimuose – linksmiems linksmumo prideda. O jei ištiko koks liūdnas subuvimas: ar toli išleidžiamą, ar į kapus palydimą taip paminėti moka, kad visiems ne taip liūdna pasidaro. Be to, vieversys dar mažas ar jau į bernus išaugęs, žino savo vertę, bet tuščiai nesipuikuoja, o ir kabinti jo nelabai kas kabina, nes žino gerbtiną esant. Vyrai vieversiai balsingi giedoriai, jaunime niekas nemoka tiek dainų, kaip tie. Taip pat ir šermenyse – kad ir nedaug bus giedotojų, vieversys pats ves ir pats atitars; ligi žilos senatvės vieversys geras giedotojas liks.

Smagus vieversys visoms merginoms patinka, bet vieversiai – toli ne visos. Dažnai jis ir tolimą parsiveda. Renkasi tokią, kad kukli ir darbšti būtų, o jei dar balsinga, graži – tuo geriau. Nedarbščios, kad ir turtingos vieversys nieiško. Šeimoje vyrai vieversiai geri. Ir ne dėl to, kad nuolaidūs, o kad kiekvienam gerą žodį rasti moka, kad patys daug dirba.

Pempelės mergelės visada išsitačiusios, visada puošnios, ir ne pasigirti, pasirodyti norėdamos, o kad negali netvarkingos, nepasidailinusios vaikščioti, ir ne pirktiniais, o savo austais, dailiai raštuotais, visada tvarkingais, švariais drabužiais dėvėdavusios. Apie pempes mergeles sakydavo: ir gyvulus liubosius gali už stalo sodinti...

Kad ir išmano gražiai, tvarkingai viską daryti, pradėdamos kokį darbą pempelės dešimtį kartų lekia pas drauges ir kaimynes pasitarti: ar taip bus gerai, ar tiks. O pasidaro vis savaip.

Labai mėgsta mergelės pempelės būryje būti, su kitomis paplepėti, pasiklausti ir išsipasakoti, bet kitų piktai apšnekėti nesiekia. Jei pasako ką per daug, nelabai kas tiki ir paiso. Žino, mat, pleputės esant. Pempelės labai smalsios ką sužinoti, o ypač mėgsta pasišnekėti apie sveikatą. Mėgsta ne tik pasiklausti, bet ir perpasakoti, ką iš kitų sužino. Kai reikia ką nors gerai išbarti, išvanoti, pamiškinti, pempelės – labai tinka. Geros ir

prie vaikų ar ligonių būti, puikios bobutės-priėmėjos. Net sunkiai gimdančiai viskas baigiasi lengvai, jei tik priėmėja – pempelė.

Pempelių namuose visada garsinga, nors niekas nesibara; jos ir su visais giminaičiais sutaria. Ir jau kaip tvarkinga, o jau vaikai kokie mandagūs ir drąsūs, moka iš mažumės pašnekėti it seniai.

Gegužė. Apgavo gegužę šnekutį

Nors šalnų dar būna – ir nemenkų – šiluma jau ima viršų. Kur tik pažiūrėsi, želmėnys kupstuoja, keroja. Skuba ir žolynai žydėti, vis daugiausiai geltonai. Laukai skambaus garso pilni – artojai skuba žemę ruošti, o žirnius, pupas ar kitą ankstyvą javą jau sėja, kol žemė tūni drėgmės, kol didieji vėjai ir sausos dienos neprasidėjo. Girgžda pilni ir darda tušti mėšlo vežimai – reikia žemelei trąšos. Ne tik darbo balsais skamba laukai. Kur tik koks krūmas – vis paukštis, o padangėje vieversys čirena. Visi paukšteliai savo balsus rodo, pavasarį šlovina, žmogų linksmina. Sodai visur baltais žiedais kupa, it varške nudrėbti. Spėja žmonės: kai gražiai sodai žydi, gražiai žels pievos, gera bus ganiava, tad ir pieno netrūks. Daržuose lysves reikia sutaisyti, daigyną sėti, o ką jau ir sodinti. Ar lauke, ar darže – viską dera skubom daryti: pavasario diena žiemą maitina. Per tokius darbus gerai, jei paukšteliai palinksmina, pasmagina.

Atsiranda smagintojėlių ir sodybose: varnėnai šnekučiai apžiūrinėja naujai iškeltus uokselius (inkilėlius), tikrina ir valo, kokią šiukšlę išmetę piktai špoksi, o kiek apsidirbę ant uokselio stogo ar gretimos šakutės atsitūpę jau kad pradeda čiauškėti, girtis – tik klausykis. Ir ne vien savo giesmelę tratina, bet ir kokią svetimą garsą ar net žmogaus pamestą žodį pasigavę dainelėn įpina. O kad reikia dėl uokselio su kitu šnekučiu, žvirbliu ar šiaip paukšteliu pasiginčyti, tai kad šoks piktai špoksdamas – visas gražias giesmeles užmiršęs pešasi. Ne tik savąjį uokselį šnekutis gina – geresnio beieškodamas ir kaimyną puola. Ar įveikęs, ar pats gerai į plunksnas gavęs, vėl lyg niekur nieko terškėna, švilpauja, plunksnas blizgina. Neilgai tepašvilpavęs, padžiuginęs pradeda šeimyna rūpintis, o kai tik vaikai sparnus pamiklinti gali – vedasi į sodą, pamiškes, renkasi draugėn, kiek tik netoliese yra. Čia kiek pasipeša, čia vėl draugėje būna, o kad tik kur pajuto sirpstančias vyšnias, trešnes ar kitas saldžias uogas – pulku puola, ligi šakučių sulesiuoja, nugnaibo ir nemažai nuskintų žemėn išmėto. Šnekama, kad ne bet kokią uogą stveria, o tik tą, kurios branduo-

lyje vikšrelį jaučia, bet kad menka nauda iš uogos belieka, jei su vikšreliu visą jos šoną iškabina.

Et, nebemielas tampa vaikus išvedęs šnekutis: neretai tarsi surūdijusios lėgės garsiai pacypsi ar varna pakarkia, o ir iš sodų jį reikia baidyti. Bet šnekučiai kiek tepaūžavę soduose, anksti debesiu į pietus pasuka. Tiek jų tematysi ligi kito pavasario.

Gegužės mėnesį gimęs berniukas it šnekutis – visur jo pilna, lyg ir kiekvienam geras, mielas gudruolis, išdaigininkėlis – taigi nei savi baudžia, nei svetimi draudžia, o, žiūrėk, jau ir į tokį išaugęs, kad nei žodžiu, nei pagaliu nesutvardysi. Į vakarėlius, pasišokimus, kermošius patys pirmieji, iš gegužinių – paskutiniai, rytą darban reikia, o jie markstosi ir atsimarkstyti negali. Dirbti pagalėtų, bet tiek tedirba, kiek tą darbą atstumti reikia. Mėgsta ir pasigirti, ir pasipuošti, bet kad labai prašmatniai neišgali, bent tuo, ką turi, pasigirti netingi. Kokį pokštą pramanyti: iš naktigonės svetiman kaiman ufojus sodą nukrėsti ar agurkus išvolioti – patys pirmieji. Iš nieko smagų vakarėlį trypti ar gegužines vesti – jie vieni taip temoka. Todėl merginoms labai patinka, neretai jie šias apgauti mėgsta ir su „kraičiu“ palieka. Su svetimų kaimų bernais, o ir su savais, dėl menkniekio kuolais apsivanoti greitai. Na, o jau ginčytis – kaip patrakę šoka bet kam į akis, protingo žodžio retai tepaklauso, patys kaimynus sukiršinti moka – ir vis lyg kovodami už teisybę. Dažnai mėgsta šunadvokačiauti; o teisme būdami liudininkais – matė ar nematė, – katras daugiau duos, apie tą gerai ir sakys. Į svetimus kraštus taip pat lengvi leisti, tačiau nedaug pelnę grįžta džiaugdamiesi, kad namo sveiki parsiradę – ligi vėl sugalvos kur nors daužtis. Lengvai ne tik merginas, bet ir pačias trim eilėm vaikais apie pečių apsodinę

palieka, o grįžę vėl lyg niekur prisigerinti mėgina.

O koks pavasaris be gegutės? Anksčiau ar vėliau – vis tiek užkukuoja. Tuo metu visi taikosi kišenę skatiką nešiotis, nes užkukuos be pinigų – visus metus jų gausiai nesusikrapštysi. Burtininkė ta gegutė. Tik jau nepasakysi, kad geranorė: kam atseikės daug metų senmergiauti ar senberniauti, kam ilgus ginčus su kaimynais pasiūlys, nors ir saugosies bartis ar ginčytis, kol gegutės neužkukuotas, o kam net gyvenimą patrupins – iškukuos metelius ar dvejus – ir žinokis, kankinkis belaukdamas kitų metų – ar neprailgins? Niekas nematė gegutės lizdo. Kad ir meilus jos balsas, žinom: mažesnius paukštelius skriaudžia, kitiems savo kiaušinius į lizdus dėlioja. Kol taip daro, gegutė ir atsargi, ir meili, o kai tik paskutinį kiaušinį kam įbruka, tuoj vanagėliu išvirsta, t. y. vanagišką būdą parodo. Ima ir į sodus skraidyti, ir žalą daryti, ir dailiomis plunksnomis, gražiu stotu didžiuotis. Bet ne per ilgiausiai pas mus tepaviesėjusi, anksti išsidanginti į šiltus kraštus skuba.

Gegužės mėnesį gimusios mergelės pažiūrėti yra dailios, ir kalbos jų malonios, bet jau kokios slapukės, nenuoširdžios! Vis apgauti linkusios. Kol dar netekėjusios, kol ne marčios, tai nėra ko sakyt – mandagios ir paslaugios, o kad jau vyro slenkstį peržengė – ir pačią kiečiausią anytą sutvarkys, ir taip, kad jos nė kalta nepavadinsi. O jei jau kuri našlį pasigaus, tai našlaitėliams nors žemėn lįsk – tokia baisi pamotė bus. Vis besiskųsdama, kad pati vargstanti, o tie vaikai labai netikę, navalyvi, vyruvi ką nors išnekės. Nesigėdi ir mirusią jo pačią apkalbėti, esą, menkos šeimnininkės būta, kad viskas namuose taip prastai, vaikai tokie netikę. Jau taip vyrą gegutė taikosi po padu laikyti, kad šiam nė išsižioti neduoda. Tik dejuoja, ji viena dėl namų besiplūkianti. Dejuoja, o neretai ir ištekėjusi sugeba sau berną nusižiūrėti.

Birželis. Nei barti, nei pašiepti

Šilta, dienos pats ilgumas, gražūs orai, lyja dažniausiai naktimis, ką bedirbtum – netrukdo, o rytą žemė dar gražesnė, lietučio nuprausta. Viskas pasėta ir pasodinta, javai dar tik beplaukią, pievos želia, reikia tik bulves pavagoti, daržus ravėti, ar kietesnį pūdymą pradėti arti, plėšimą plėsti. Bet žmonės laisvesni, turi mažumėlę laiko ir apsižvalgyti, todėl labiau ir paukščius giesmininkus girdi. Jaunoje žolėje ganomoms karvėms padaugėja pieno, o naktigonėje apščiai prisiganančių arklių plaukas priglunda, sužvilga. Ramus, gražus metas. Mėgsta mūsų žmonės birželį – namie apsitvarkę gali rasti laiko ir tolimesnius giminaičius aplankyti, pasižiūrėti, kokį derlių sodai žada, ar sunkios svirs varpos. Želmenyse ne tik kurapka, bet ir kiškis pasislepia; jau matysi, geras ar blogas bus medunešis. Nebetoli ir pievų šienavimas, ir javapjūtė, tuoj birs uogos. Moterims yra laiko ir prie staklių pasėdėti, raštuotus audimus austi, kad būtų ir pasirodyti, ir pačioms pasižiūrėti. Malonus, mielas tas birželis – strazdų ir lakštingalų mėnuo. Strazdą bet kokiam miške ar pamiškėje girdi (kol paukšteliai iš lizdų neišskridę, anksčiau nė medžių nekirsdavę). Nuo lakštingalų per naktį krūmai, pamiškės, paupiai ir paežerės tik skamba. Bene daugiausiai jų prisiklausydavę naktigoniai.

Iš seno žinoma: strazdas smagiai gieda – bus geras riešutų ir uogų derlius, tad ir sako strazdą uogeles sirpinant, riešutus brandinant. Graži, smagi, miela strazdo dainelė, nors ir ne tokia įmantri kaip lakštingalos. Šios giesmė devyniais balsais mainosi –

čia upeliu čiurlena, čia lapuoti beržu švokščia, net plakamu dalgiu cikšena. O kartais ir žmogaus balsu prabyla. Šnekūs jau labai lakštingala su strazdu, o jei dar kas gražiai pamėgdžioti moka, lengvai juos įkalbina, tada jau skamba – niekam nenusileis – ir daug didesnį paukštį dainele įveiks.

Po pavasario darbų naujagimio besilaukiančiai dar yra kiek laiko pailsėti. Gimęs mažylis ligi šienavimo ir pjūties – pačių stambiųjų darbų – dar prie motinos kiek pabūti, sustiprėti gali, ir karštis dar labai nealsina, todėl birželį gimę būna gana stiprūs ir pirmųjų, pačių sunkiųjų (ypač viduriavimo) ligų išvengia. O kad sveiki būna, tai ir naktį motinų nevargina, ramiai miega, be atvangos nešioti, čiūčiuoti neprašo.

Žinia, jei mažajam pasisekė gerai neštumo pabaigos sulaukti, laimingai pirmąsias dienas išgyventi, jis ir auga neblogai. Todėl jam neblogai klostysis, ypač kai tėvai ir giminės bus gera mažylio dalia įsitikinę. Dėl to mažojo žmogučio būdas, charakteris, taip pat ir likimas, neblogai klostysis. Taigi strazdams ir lakštingaloms gerą dalią birželis buria.

Nesvarbu, sunkiai ar lengvai klostosi, strazdai nenusimena, kad ir valgyt kada prasčiau šeiminkė pataiso ar sunkesnį darbą kas pakiša. Strazdelis vis linksmas, vis juokauja, net ir prieš piktą žodį gražesnę randa. Negi su tokiu labai pyksies. O jau kokiam suėjime – čia strazdas ir žodį, ir dainą, ir smagų pokštą iškrečia, kitiems niekada nenusileis. Moka strazdai ir labai gražiai pasakoti. Tegul ir paprastą naujieną ar menką nutikimą pasakos, tai jau taip apsakys – klausysis neatsiklausydamas. O

apkalbų ar pykčių – jokių. Aišku, jei labai strazdą prispaus – šmaukštelės žodžiu it botagu – daugiau nebenorėsi. Strazdeliai nagingi, kad ir kuo verstųsi, ne blogiau už kitus meistrus pasidaro, o jei meistraudami mokinių turi, tai tie, kad ir ne strazdai, vis tiek būna geri darbininkai, amatininkai. Kai seniau kaimuose daraktoriai vaikščiodavę, strazdai labai gerai daraktoriaudavę, jų mokiniai pramokdavę, kad į mokyklas atėję paskui jokio vargo neturėdavę. Strazdeliai – geri dainininkai – ne vienas į žymius vargonininkus išeidavęs.

Strazdą gali lengvai kad ir iš toli pamatyti, o lakštingalos, nors visur pilna, o regėti nelabai kas ją teregi. Kad ir kaip atsargiai pagal giesmę sektume – nutilis, prisiglaus pilkutę paukštelė prie šakos, ir neižiūrėsi, nors ir labai arti prieitum.

Tokia ir mergelė lakštingalėlė: visur jos pilna, visur junti jos gerumą, meilumą, o jos pačios lyg ir nėra. Lakštingalėlės balsingos, geros dainininkės: nueis į gegužinę ar vakarėlį – viskas skambėte skamba, nors nei jos dainą pradės, nei žaidimą pramanys, o kad neateis nė viena lakštingala – pusės linksmumo nebus. Tačiau pačios lakštingalos lyg ir nėra nei didelės linksmuolės, nei kvatoklės. Greičiau net liūdnošos. Lyg ir nematyti lakštingalos dirbant, o visi darbai jų nuveikti. Ir būtinai dailiai, gražiai. O jau reikės ką megzti ar nerti – kad išraitys raštus nematytus, tokius, kad akys raibsta, širdis salsta bežiūrint. Ar juostą apsimes, ar staklėse audimą susivers – pramanys raštų gražiausių, neregėtų. Niekada lakštingalos nesiskundžia, o pabaramos neatsikerta. Bet kai pačios pykčių nekalia, nesipriešina, tai ir jas nei pašiepia, nei barti kas labai nori. Prisi-reikus moka lakštingala gražiai pakalbėti, bet labiau mėgsta kitų kalbančių klausytis.

Ir strazdams, ir lakštingaloms bet koks gyvulys rankon eina. Strazdams labiausiai sekasi su arkliais; lakštingaloms – karvės ir avys. Strazdai ir lakštingalos moka žmogų paguosti: kad ir dideliame rūpesčiui, nelaimei ar šiaip kokiam liūdnumui užėjus, prisės, pakalbina, pašnekės, žiūrėk, žmogus jau aprimo.

Šeimoje strazdai net ir su gegutėmis, balandžiais, varnėnais ar kuosom sutaria: vis tiek, ar jie būtų uošviai, mošos, dieveriai, šešurai ar anytos.

Nusižiūrėjęs merginą, strazdas neskuba pasirodyti: neretai tyčiomis kitas pašokdina, pakalbina; lakštutės čia jau kuklesnės.

Nei aukštų vietų, nei didelių turtų neužgyvena, bet, kad ir vargę jaunystėje, visiems reikalingi ir gerbiami būna, turi ir turto, sau nestokoja, o jei reikia – ir kitus sušelpia.

Parengė Jurgita Ulkienė

Utenos siaurojo geležinkelio stočiai – 120 metų!

Pastato atidarymo iškilmės vyko
1901 m. gegužės 13 d.

